

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskernes Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt vores arbejde – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

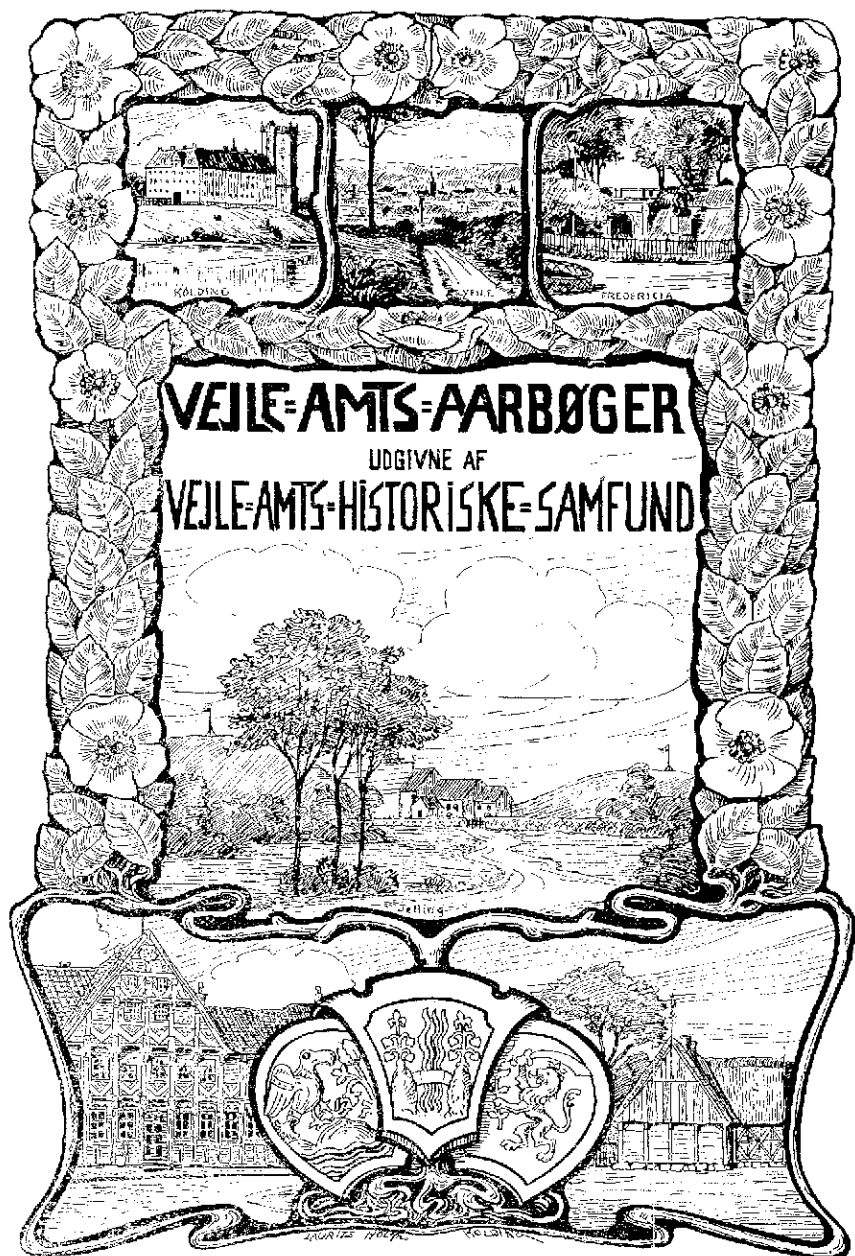
Links

Slægtsforskernes Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

ANDET HALVBIND - 1906

VEJLE AARBØGER - 1. HALVBIND - 1906

LEHMANN & STAGE - ROSENLYNN

OM GADBJERG SOGNS ÆLDSTE KIRKE.

Ved HANS KAU,
Sognepræst til Gadbjerg og Lindeballe.

VED min Ankomst til Gadbjerg Sogn for 15 Aar siden mødte mig den Tradition, at der i gamle Dage skulde have staaet en Kirke paa Klausholm Mark, nogle Hundrede Alen Nord for den Store- eller Østre-Klausholm Gaard og den forbi samme førende saakaldte »Præstevej« mellem Gadbjerg og Lindeballe. Nu fandtes der ganske vist ingen Rester af den tilbage, men i vore Oldeforældres Tid stod der endnu store Stykker af Murene, fortaltes der. Gamle Niels Knudsen i Rostrup havde hørt sin Bedstefader, der havde tjent som Hyrdedreng paa Klausholm, fortælle, at paa den Tid stod der endnu saa store Partier af Kirkens Mure, at han og de andre Hyrdedrenge kunde søge Ly bag dem i ondt Vejr. Kirkepladsen havde lige til Tretiaarene i forrige Aarhundrede ligget hen i et Vildnis, tilgroet med Buske og Tjørn. Da besluttede gamle Jens Nielsen paa Klausholm at rydde Pladsen for at lægge den under Plov sammen med den omgivende Mark. Ved denne Rydning havde han, fortaltes der, fundet Kirkens Døbefad, som var bleven indsendt til »Kunstkammeret« i København. Der var ogsaa funden adskillige gamle Mønter paa Stedet, som

imidlertid nu vare bortkomne. Ligeledes var der funden et lille Ben med en Ring om, altsaa Knokkelen af en Menneskefinger, hvilket var et Bevis for, at der ogsaa havde været en Kirkegaard paa Stedet. Dette sidste stadfæstedes end yderligere derved, at Ejeren af Lille- eller Vestre-Klausholm før nogle Aar siden ved at grave et Hul paa sin Mark havde truffet paa et helt Menneskeskelet. Den oprindelige »Halvgaard« Klausholm er nemlig ved Overgangen mellem det 18de og 19de Aarhundrede bleven dell i Store- og Lille- eller Østre- og Vestre-Klausholm, og Diget, der nu skiller de to Gaardes Marker ad, sagdes at gaa over Kirkepladsen og at dele denne saaledes, at der laa noget af Kirkegaarden paa begge Sider af Diget. Slige Fortællinger mødte mig atter og atter. En Dag fulgtes jeg med en Mand henad Præstevejen. Pludselig siger han til mig: »Véd De, hvad det Hak, som her fra Gadbjerg Mark gaar ind i Klausholm Mark betyder?« Nej, det vidste jeg da ikke. »Jo«, sagde Manden, »det stammer fra den Tid, Kirken blev flyttet fra Klausholm Mark til Gadbjerg. For det Stykke Jord, Gadbjerg maatte afstaa til Kirkegaard og Byggeplads til den ny Kirke, fik det Erstatning fra Klausholm, der altsaa nu fik den gamle Kirkes Plads med Kirkegaard, i den Trekant, som De her ser.« Det var et nyt Led i Kæden af Vidnesbyrdene om, at der havde staaet en Kirke paa Klausholm Mark, og en nærmere Betragtning af den omhandlede Uregelmæssighed i Skjellet mellem Klausholm og Gadbjerg Marker kastede i høj Grad Sandsynlighedens Skær over Mandens Beretning, som jeg forresten hverken før eller senere har hørt af nogen anden.

Betegnende er det ogsaa, at den »Indtægt« af St. Klausholms Mark, hvorpaa Kirken efter Sigende skulde

have staaet, af Gaardens skiftende Ejere stadig er bleven kaldt »æ Kjærugaards Indtejt«.*

Det stod mig straks klart, at der ganske sikkert maatte ligge noget til Grund for denne Tradition om en Kirke paa Klausholm Mark. »Der gaar jo sjældent Røg af en Brand, uden at der ogsaa er Ild«, siger det gamle Ord, og det syntes utroligt, at en saadan Tradition kunde være opstaaet, uden at der ogsaa laa noget virkeligt til Grund for den. Jeg var fast besluttet paa at ville underkaste Sagen en Prøvelse; men optaget som jeg foreløbig var af andre Studier, maatte jeg lade en nærmere Undersøgelse hvile i nogle Aar. Endelig fandt jeg Lejlighed til at tage fat, og det er, som det følgende vil vise, lykkedes mig at føre Bevis for, at Traditionen om Kirken paa Klausholm Mark virkelig har Ret.

Allerførst maatte jeg naturligvis undersøge Pladsen, hvor Kirken skulde have ligget, for at se, om der fandtes noget, som kunde bekræfte Traditionen. Men denne Undersøgelse førte foreløbig ikke til noget Resultat. Paa den nordre Side af det omtalte Dige var Marken i Øjeblikket udlagt til Græsning og besat med Heste og Kreaturer. Havde her virkelig været en Kirkegaard, kunde man riglignok sige med Poul Møller: »Hingsten græsser stolt paa Fædres Grave«, og »Kvien staar i Græsset over Knæ«. Paa den søndre Side af Diget var Marken i Øjeblikket under Brakning. Her fandtes ganske vist en usædvanlig Mængde Kampesten i Jordsmonnet; men det kunde jo skyldes tilfældige Omstændigheder. Ligeledes fandtes her enkelte Stykker Fraadsten eller Kalktuf af samme Slags, som man finder dem omkring vore Kirker her i Eggen, der for

* Jfr. Matrikulskortet af 1825. Hvor den Mark, hvorpaa Størstedelen af Ruinen findes, kaldes »Kirkegaardsagre«.

en Del er byggede af dette Materiale; men disse enkelte Fraadstensstumper kunde jo endelig gerne være komne til Stedet andet Steds fra med Jord eller Gødning, eller paa hvad Maade det nu kunde være sket. Der fandtes i Grunden intet, der absolut tydede paa, at her havde ligget en Kirke. Naar man kom med den Forudsætning, at her skulde have staaet en Kirke, ja, saa kunde maaske de forefundne Smaating bestyrke én i den Tanke; men dersom man kom der, uden at vide nogetsomhelst om, at der her skulde findes en gammel Kirketomt, vilde man næppe være kommen i Tanker om slikt ved at se de omtalte Kampesten og Fraadstensstumper. Selve Pladsen, som den nu laa hen, frembød altsaa ikke egentlig noget Holdepunkt for Rigtigheden af Traditionen. At der var opgravet et Skelet, kunde jeg selvfølgelig ikke drage i Tvivl, da jeg havde hørt det af vedkommende paalidelige Mand selv; men dette kunde jo tænkes at have staaet i Forbindelse med en skjult Forbrydelse fra ældre Tid, saa meget mere som Stedet for et Hundrede Aar tilbage synes at have ligget omgivet af Skov. I Præsteindberetningen til Ole Worm (1638) staar der nemlig, at Klaus-holm er »liggendis i en skoff«.

Inden jeg imidlertid gav mig til at foretage yderligere Undersøgelser paa selve Pladsen, tyede jeg til Literaturen, idet jeg tænkte, at hvis her virkelig havde staaet en Kirke, maatte den vel findes omtalt i ældre historisk-topografiske Optegnelser.

Først henvendte jeg mig da til den saakaldte »Ribe Oldemoder« (Avia Ripensis)*, der bl. a. indeholder en

* Samling af Adkonister, Indtægtsangivelser og kirkelige Vedtægter for Ribe Domkapittel og Bispestol, nedskreven 1290—1518. Indholdet af den gamle Pergamentskodex, der oprindelig fandtes i Ribe, men som nu gemmes paa det store kongelige Bibliotek i København (Ny kgl. Samling Nr. 723 i Folio), er i 1869 bleven udgivet i Trykken af »det kongelige danske

Fortegnelse over Kirkerne i Ribe Stift, mellem Aarene 1330 og 1348. Efter den sorte Død 1348—50 er der af en senere Haand tilføjet flere af Kirkerne Bemærkningen »desolata«, forladt. Men Kirken paa Klausholm Mark fandtes ikke omtalt her, hverken som bestaaende eller som »desolata«. Derimod fandtes der nævnet en »Gaddebyergh« Kirke, og dette maatte jo antagelig være den nuværende Gadbjerg Kirke. Dog, denne sidste Antagelse maatte bevises ved en nærmere Undersøgelse af den nuværende Kirkes Alder. Thi dersom det viste sig, at den nuværende Gadbjerg Kirke var yngre end Aarene 1340, maatte den i »Ribe Oldemoder« nævnte »Gaddebyergh« Kirke jo sikkert alligevel være Kirken paa Klausholm Mark, ihvorvel det maatte synes underligt, at den kunde føre dette Navn. Altsaa tog jeg fat paa en grundig Undersøgelse af den nuværende Gadbjerg Kirke og kom til det Resultat, at den i sin Oprindelighed er en gammel romansk Kirke fra det 12te Aarhundrede, i hvert Fald næppe ret meget yngre end Aar 1200. Den er opført af Granitkvadre og Fraadsten. Mærker af de oprindelige, rundbuede Vinduer ses flere Steder i Muren; men her som sædvanlig i vore Landsbykirker er Stilen bleven forkludret ved, at man har indsat nogle store Staldvinduer, der nærmest er i Spidsbuestil. Koret er senere delvis ommuret med Munkesten. Taarnet (og det samme gælder Vaabenhuset) er en senere Tilbygning, der oprindelig er bygget af »Munkesten« med det fra Middelalderen bekendte »Munkeskifte«. Efter den spidsbuede Hvælving under Taarnet, der vel maa være lige gammel med selve Taarnbygningen, at

Selskab for Fædrelandets Historie og Sprog ved Arkivar, Dr. phil. O. Nielsen. I Indledningen gøres der af Udgiveren Rede for Skriftets Indhold og Tilblivelse o. s. v. Kirkefortegnelsen findes Pag. 108—113.

dømme, maa Taarnets Bygning heregnes til Gothikens senere Periode.

Da jeg imidlertid ikke tiltroede mig selv Kendskab nok til den kirkelige Bygningskunsts Historic til, at jeg fuldt ud turde stole paa min egen Dom i dette Stykke, henvendte jeg mig til en Autoritet paa dette Omraade, nemlig Hr. Arkitekt Uldall i Randers, for at blive sikker i min Sag. Jeg vidste nemlig, at denne, som nylig har udgivet et epokegørende Værk om Danmarks gamle Kirkeklokker, for nogle Aar siden personlig havde undersøgt Gadhjerg Kirke. Og ved denne Henvendelse fik jeg min Antagelse bekræftet. Hr. Arkitekt Uldall skrev til mig: »Jeg anser Gadhjerg Kirke for at være bygget i Slutningen af det 12te eller mulig i 1ste Halvdel af det 13de Aarhundrede«.

Det maatte altsaa anses for afgjort, at den i »Ribe Oldemoder« nævnte »Gaddebyergh« Kirke var den nuværende Gadhjerg Kirke, og »Ribe Oldemoder« vidste altsaa ikke noget om en Kirke paa Klausholm Mark. Men da »Ribe Oldemoder« derimod for Annekset Lindeballe Sogns Vedkommende udtrykkelig nævner ikke blot den nuværende Lindeballe (Lindebalugh) Kirke, men ogsaa en Kirke i Aast (Orst) som »desolata«, ligesom den nævner flere ødelagte eller nedlagte Kirker i andre nærliggende Sogne*, kunde det jo

* Sejerup (Sæthorp) i Thyregod Sogn, og Østergaard (Østergaarth) i Sønderomme Sogn. — Det er saabenbart en Fejltagelse, naar Dr. Nielsen mener (Navneregistret i Udgaven af »Ribe Oldemoder« Pag 150), at »Østergaarth Sogn maa være Vester Sogn i Nørvang Herred og er vel Skrivefejl for Wæstergaarth«. Nej, »Østergaarth desolata« er ganske sikkert den Kirke ved Østergaard i Filskov, Sønder Omme Sogn, hvis Plads gamle Folk endnu kunne paavise og hvis Kirkegaard man fandt 1866 og hvis Præst der endnu gaar Sagn om (Se J. P. Traps Topografi VI, Pag. 245). Vester Kirke synes derimod at være glemt i »Ribe Oldemoder«s Fortegnelse. Men et andet Sted i Bogen (Pag. 63) nævnes »parochia wæstærth« og af en senere Haand fra første Halvdel af det 14de Aarhundrede er der i Haandskriftet tilføjet: in jallinghsyssel in wonghærith, quod nunc vocatur norhærith (i Jelling Syssel, i Vonge Herred, som nu kaldes Nørherred).

synes tvivlsomt, om Traditionen om en Kirke ved Klausholm virkelig kunde holde Stik, siden »Ribe Oldemoder«, der ellers syntes at være ganske godt underrettet for denne Egns Vedkommende, slet ikke kendte den.

Fra »Ribe Oldemoder« tyede jeg til Indberetningerne fra Ribe Stifts Præster til Ole Worm 1638*. Her fandtes ganske vist en Beskrivelse af Gadbjerg Sogn af daværende Sognepræst til Gadbjerg og Lindeballe Hr. Knud Knudsen. Men heller ikke her nævnes Kirken paa Klausholm Mark eller dens Ruiner, skønt Indberetningen forholdsvis er ret udførlig. Der findes Meddelelser og Navne, som jeg ikke har truffet andre Steder, og som nu ganske ere glemte af Sognets Befolkning. Meddelelsen fortæller saaledes, at »Gaadberg bye(er) legendis næsten mitt paa den store landvej mellem Ribe oc Wiborig«, og at »kirchen der i byen er indviit thil S. Lauritz, oc S. Lauritz høy findis lidit synden for kirken, huor hand oc sigis at være hegraffuitt«, samt at Skoven norden for Kirken kaldes »Thoerskoff«, ligesom at Byen Smidstrup laa »mellem tho lunde« og andet mere.**

* Originalindberetningerne findes i Donatio variorum Nr. 45 paa Universitetsbiblioteket i København. Under Titlen »Ribe Stifts Beskrivelse 1638« ere Indberetningerne 1875 udgivne i Trykken af Dr. O. Nielsen.

** Naar Meddelelsen siger, at Gadbjerg er liggendes næsten midt paa paa den store Landevej mellem Ribe og Viborg, da synes det ved første Øjekast ikke at kunne være rigtigt; thi Ribe—Viborg Vejen gaar slet ikke gennem Gadbjerg By, men tangerer kun Sognet paa dets sydøstlige Hjørne over en Fjerdingsvej fra Byen og gaar ellers i en Bue østen om Sognet gennem Jelling og Givskud Sogne over Haresø Kro ved Vejle—Herning Vejen og videre Nord paa. Men Meddelelsen har maaske dog Ret. Thi der er adskilligt, der tyder paa, at man paa den Tid, her er Tale om, har brugt, naar man drog fra Ribe til Viborg, at skyde Genvej fra Nørup gennem Gadbjerg og Tofthøj til Haresø Kro, hvor man igen kom til Hovedvejen, som man havde forladt norden for Nørup Kirke. Det er, som et Blik paa Kortet udviser, betydeligt nærmere. At den Trafik er bleven anvendt, synes at fremgaa af, at da Ribe By sendte en Deputation til at overvære den svaarige Prinds Christians (senere Christian d. 4) Hyldniug

Det forekom mig ret mærkeligt, og syntes ingenlunde betryggende for Traditionen om Kirken paa Klausholm Mark, at Knud Knudsen ikke omtaler den eller dens Ruiner med et eneste Ord. Han maa ellers have været godt kendt paa Stedet; thi han var barnefødt i Gadbjerg Præstegaard, baade hans Fader og Bedstefader havde været Præster her i Sognet og selv havde han været Præst her siden 1625*. Det trøstede mig imidlertid noget, at han

som Tronarving i Viborg d. 12te Juli 1584. bestaaende af Borgmester Jens Andersen, 3 Rådmand, Lavr. Thøgersen, Hans Jensen og Ib Thomsen og 4 Borgere, da foretoges Rejsen paa 5 Vogne og gik over Faldingbro, Bække, Gadbjerg, Kollmørtten og Engisvang (i Kragelund Sogn). Rimeligvis har Deputationen endogsaa overmattet i Gadbjerg; thi de 5 Navne betegner vistnok de Steder, hvor Deputationen har søgt Nattekvarter, skønt Dagsrejsen mellem Gadbjerg og Kollmørtten rigtignok bliver temmelig kort. Havde Deputationen derimod fulgt den egentlige Ribe—Viborg Vej, havde den snarere søgt Natteleje i Jelling, der da har mere for Haanden. (Jfr. J. Kinch: Ribe Bys Historie og Beskrivelse, II, Pag. 190).

Den hellige Laurentius var en Discipel af Pave Sixtus d. 2den, og var Diakon i Rom. Han blev fængslet under Kristenforfølgelsen under Kejser Valerian og i Følge Sagnet langsom brændt paa en Jernrist paa den viminalske Høj 258. Hans Mindedag er d. 10de August. Laurentius-Strømmen eller Laurentius-Taarer kaldes de Stjernesud, som falder omkring den 10de August. De kaldes ogsaa Perseiderne, fordi deres Radiationspunkt ligger i Stjernebilledet Perseus. Mange Kirker og Klostre er indviede til St. Laurentius, ogsaa i Norden, bl. a. Domkirken i Lund, men ogsaa mange Landsbykirker.

* Den første eller næstførste Præst i Gadbjerg efter Reformationen var Hr. Niels Smith, som skal have været Søn af en Smed, hvoraf Navnet, og født i Vejle 1510. Fra Gadbjerg flyttede han til Jelling (før 1554), hvor han døde 1575. Hans Ligsten ligger endnu i Jelling Kirkes Vaabenhus, men er paa Grund af Slid ubeselig. Han skal have haft 12 Sønner, der alle blev Præster. En blev hans Efterfølger i Jelling, en anden blev Præst i Nykirke og en tredje Knud (f. i Jelling 1554) blev Præst i Gadbjerg, efter først at have været Medhjælper med Løfte om Succession hos Faderens herværende Efterfølger Søren Jensen (* 1581), hvis Datter Gunder han ægtede, og med hvilken han havde den omtalte Søn Knud Knudsen, f. 1597, der blev hans Medhjælper 13. Juli 1625 og ved hans Død Aaret efter fulgte ham i Embedet. Knud Knudsen havde med sin Hustru Anna Jacobsdatter fra Korsør 10 Børn, og han døde i Vinteren 1659, rimeligvis som et Offer for de ved Svenskekrigen opstaaede Genvordigheder. Epitafier over Knud Nielsen og Sønnen Knud Knudsen med Hustruer findes i Gadbjerg Kirkes Kor, henholdsvis paa søndre og nordre Væg. En Ligsten i Barokstil paa Gulvet foran Alteret dækker vistnok Hr. Søren Jensens Grav. Ligstens Stil passer i hvert Fald til Tiden for hans Død, og skønt Indskriften for-

heller ikke omtaler Kirken i Aast, der, som ovenfor anført, nævnes i »Ribe Oldemoder« som »desolata«, og hvis Ruiner ses tydeligt den Dag i Dag, og som han altsaa ikke har kunnet være uvidende om. Thi det kunde jo tyde paa, at han i sin Indberetning slet ikke har taget Hensyn til slige Ting. Det samme gælder forresten de mange Kæmpehøje, som Gadbjerg Sogn er saa rigelig forsynet med. Han omtaler dem slet ikke eller nævner Navn paa nogen af dem, skønt Befolkningen endnu den Dag i Dag kender Navne paa flere af dem og véd at fortælle Sagn, som knytte sig til dem.

Endelig traf jeg paa en Kilde, som omtaler Klaus-holm Kirke eller rettere dens Ruiner. Det er Pontoppidans »Danske Atlas«*. Her meddeles nemlig, at Gadbjerg Kirke »skal have staaet et andet Sted, hvor endnu ses Rudera deraf«. Men var denne Meddelelse af samme Beskaffenhed som en anden, der samme Steds anføres, at »Gadbjerg har sit Navn af et Bjerg, som ligger paa Gaden ved Kirken, og er saa høj, at derfra kan ses 24 Kirker«, saa er den af tvivlsom Værdi. Det er nemlig en komplet Vildfarelse, at man fra Sct. Laurentii Høj (i den nuværende Præstegaards Toft) skal kunne tælle 24 Kirker. I hvor vel man har en storslaaet Udsigt herfra over en vid Omkreds, kan man og har man sikkert aldrig kunnet se flere end 4 à 5 Kirker. Man maa nemlig betænke, at Kirkerne i denne Egn ligger milevidt fra hinanden. Ikke desto mindre er denne Fortælling gaaet glat igennem de to første Udgaver af J. P. Traps Topografi. I den nylig udkomne 3die Udgave er den dog heldigvis forsvunden,

medelst Slid er bleven ganske ulæselig, kan det dog af nogle Bogstaver, som endnu kunne læses, sluttes, at det er hans Ligsten. Jfr. ogsaa Wi-bergs Præstehistorie.

* Tom V. Pag. 990.

og jeg tør næsten tro, at jeg selv har været med til at ramme en Pæl igennem Livet paa dette Spøgelse, som af og til har spillet Folk et Puds*, idet jeg, saa vidt erindres, i sin Tid har haft det Ark, som omhandler Gadbjerg og Lindeballe Sogne til Korrektur.

Men nu Døbefadet, som gamle Jens Nielsen paa Klausholm skulde have fundet, hvorledes forholdt det sig med det? Under et Besøg i København henvendte jeg mig paa Nationalmuseet for at faa Oplysning om det. Selve Fadet fik jeg imidlertid ikke at se. Paa Grund af en Fejl ved Indregistreringen lykkedes det ikke at finde det. Men Beskrivelsen af det og Meddelelsen om dets Fund lød i et noget knudret Sprøg saaledes: »En Skaal af Metal fra Middelalderen af drevn eller udhamret Arbejde, glat. Den har et Par Lapper, som er paasatte paa en egen Maade, nemlig saaledes, at paa det svage Sted har man anbragt en lille Metalplade paa Enden af en Nitte, saaledes at denne gaar igennem Karret og er fastnitted paa Undersiden, hvorved bevirkes, at Metalpladen dækker det svage Sted. Dette Kar er fundet paa Gaardmand Jens Niensens Mark af Klausholm, Gadbjerg Sogn, ved at grave efter Sten, omtrent 6 Tommer under Jordens Overflade paa et Sted, hvor man sporede Ruiner af en anselig Bygning. Indsendt af Stiftamtmand Hoppe, Vejle, ved Pastor Schousboe 1839«.

Da jeg næste Gang besøgte Nationalmuseet havde man fundet Karret, og jeg fik Lejlighed til at tage det i Øjesyn**. Det viste sig da, hvad allerede frem-

* I en Sommerferie for nogle Aar siden kom saaledes en Dag en Turist rejsende med Toget til Gadbjerg Station. Han havde været i Jellinge og vilde nu ogsaa herud at se den berømte Udsigt med de 24 Kirker, som han havde læst om i Trap; men stor blev hans Skuffelse, da han fik at vide, at denne Historie med de 24 Kirker var grebet ud af Luften.

** Museumsassistent, Mag. art. Chr. Axel Jensen har meddelt mig følgende: »I sin Tid maas Stykket ved en Fejltagelse være indført to Gange

gik af ovenstaaende Beskrivelse, at det slet ikke var noget Døbefad, men et ganske almindeligt Vaskefad fra den tidlige Middelalder, som vel kunde tænkes at have staaet i en Kirke til Brug for Præsten i Lighed med de Vaskefade, som forleden Aar befaledes hensat i vore Kirker til Brug for Præsterne at vaske Hænder i før Uddelingen af den hellige Nadver, men som lige saa godt kunde tænkes at have været brugt i et almindeligt Hus.

At det fundne Fad ikke kunde have været noget Døbefad, stod mig iøvrigt klart allerede, inden jeg nogensinde havde set det. Thi efter hvad der er bleven mig fortalt, skal der ikke her til Lands være fundet noget Døbefad, der er ældre end Aar 1500. Før den Tid døbttes der formodentlig ved Neddykning i Døbefuntens Kumme*. Havde det fundne Fad altsaa været et Døbefad, maatte Klausholm Kirken først være bleven nedlagt eller ødelagt efter den Tid, og det kunde ikke tænkes, da den i saa Fald maatte have været samtidig med den nuværende Kirke i Gadbjerg, hvilket imidlertid synes temmelig usandsynligt, da der kun er en halv Fjerdingvej mellem den nuværende Gadbjerg Kirke og Kirkepladsen ved Klausholm.

I Virkeligheden var jeg altsaa endnu lige nær. Det fundne Kar afgav ikke nogetsomhelst Bevis for Tradi-

i Museets Protokol. første Gang med Fundangivelse, under Nr. 5066, sidste Gang under Nr. 5293. Begge Steder nævnes, at Skaalen er indsendt gennem Stiftamtmand Hoppe i Vejle, og trods forskellig Ordlyd stemmer de to Beskrivelser, medens selve Skaalen kun er mærket med sidstnævnte Nummer. Skaalen (gmlt. og nyt Nr. 5293) har en Diameter af 24,5 til 25, Dybden er ca. 4.5; Bunden (c. $\frac{1}{2}$ Cmt.) har været lappet; endvidere 3 Huller til smaa Lapper; i et fjerde sidder Lappen endnu, Kvadrat-Nitnagle med firkantet Hoved. — Dreven Messing, ganske glat.

* I Sognekirken i Wittenberg findes et Billede af Lucas Cranach den Ældre. Det forestiller et af Luthers Børns Daab. Melanchton har foretaget Daabshandlingen. Paa Døbekummens brede Rand ligger Barnet ganske nøgent, medens Vandet driver af det ned i Kummen igen. Det har aabenbart været dykket helt ned i Vandet.

tionens Rigtighed om en Kirke paa Klausholm Mark, og Udtrykket »en anselig Bygning« kunde næsten synes at tyde paa, at den, der havde indsendt Fadet og berettet om Fundel, ikke havde kendt noget til en Tradition om en Kirke der paa Stedet.

Under samme Besøg paa Nationalmuseet fik jeg fat i en der opbevaret Præsteindberetning fra Gadbjerg Sogn, som var indsendt af Pastor Schousboe i Aaret 1847, og som dvælede omstændeligt ved Sognets gamle Sagn og Minder. Her meddeltes, at »den nuværende Kirke har . . . i forrige Tider ligget lidt vesten for Gadbjerg By paa Klausholm Mark, hvor . . . og nogle Ruiner af Kirkemurene vidne om den gamle Kirkes Bygning«. Men denne Meddelelse er ganske uden Betydning. Thi det er notorisk, at i 1847 var Ruinerne af Klausholm Kirke allerede for lang Tid siden forsvundne, om de nogensinde havde været der. Ingen af de gamle her i Sognet, selv saadanne som i 1847 forlængst var komet til Skelsaar og Alder, og som har kendt Stedet, har set Ruinerne. Meddelelsen kan altsaa ikke selv have undersøgt Stedet; thi i saa Fald kunde han ikke have skrevet, som han har gjort. Det er aabenbart kun Pontoppidans Meddelelse, han har gengivet.*

* Beretningen har ogsaa Pontoppidans Fortælling om Bjerget paa Gaden, der skal have givet Sognet og Byen Navn, og hvorfra de mange Kirker kan tælles. De 24 Kirker er dog her bleven til 30, og Bjerget er her henlagt til den gamle Kirke. Det vedkommende Afsnit i Beretningen lyder iøvrigt saaledes: »Dette Sogn og sammes Kirke har Navn af en Høj i Nærheden af den gamle Kirke, hvorpaa man kunde se vidtomkring og tælle 30 Kirker. Et Bjerg paa Gaden »: Gadbjerg eller Gadberg blev saaledes Benævnelsen af Sognet, Kirken og Byen«.

Det er mig aldeles ubegribeligt, hvorfra disse Fortællinger om de vide Udsigter kunne stamme. Lige saa lidt som man fra Laurentii Høj kan tælle 24 Kirker, lige saa lidt har man nogensinde kunnet tælle 30 Kirker fra en Høj ved den gamle Kirke. Befolkningen her paa Stedet kender heller ikke nogetstomhelst til sligt.

Derimod har det sin Rigtighed, naar der i Indberetningen til Ole Worm fortælles, at Rostrup By i Gadbjerg Sogn er »liggendis saa høyt, att

Gennem Literaturen, baade den trykte og den haandskrevne, eller af de paa Stedet fundne Genstande lod der sig altsaa ikke føre noget fuldgyldigt Bevis for Traditionens Rigtighed om, at der havde staaet en Kirke paa Klausholm Mark. Pontoppidans »Danske Atlas« var den eneste Kilde, hvor Kirken eller dens Ruiner nævnedes; men Pontoppidan er, som bekendt, langt fra nogen paalidelig Forfatter. Og sæt nu, at hele Historien om Klausholm-Kirken havde sin Oprindelse fra denne lille Notits hos Pontoppidan! Nej, vilde jeg have fuld Klarhed i Sagen, var der ikke andet at gøre, end at lade foretage Udgravninger paa Stedet for at se, om der i Jorden endnu skulde findes Rester af den gamle Kirke, og det besluttede jeg da at gøre, skønt Folk spaaede mig et daarligt Resultat. Der var, sagde man, i Aarenes Løb, hver Gang Stedet var bleven pløjet, bleven opgravet og bortkørt saa mange Sten, at selv om der en Gang havde været Fundamenter til en Kirke, maatte disse nu forlængst være forsvundne.

I Sommeren 1905 meddelte jeg min Beslutning paa Nationalmuseet i København og forespurgte, om man ikke havde Lyst til at sende en Mand til at overvære Udgravningerne. Der blev svaret jo, og man bad om, at jeg vilde meddele Museet, naar Udgravningerne skulde gaa for sig. Dette gjorde jeg, og der blev svaret, at Hr. Assistent Mag. art. Chr. Axel Jensen, der for Tiden var beskæftiget Nord paa i Jylland, vilde ankomme til Gadbjerg Fredag den 3die November.

Allerede Dagen i Forvejen havde jeg samlet en Arbejdsstyrke og havde begyndt at grave for om muligt at faa noget draget frem, inden Assistent Jensens An-

mand i klar vejr kand thele paa itt Sted 18 kirchesogner-. En saadan Udsigt har man fra den saakaldte Thorshøj lige Syd for Rostrup By.

komst. Jeg var dog ikke heldig med mit Forsøg. Ganske vist traf jeg af og til paa noget, der kunde ligne Fundamenter til en Bygning; men der fremkom ikke noget sammenhængende Hele. Derimod viste Jorden sig ved Gravningen at være fuld af Kalkmørtelpartikler og Fraadstensbrokker samt enkelte hele Fraadsten, firkantet tilhuggede, men mindre end en almindelig Munkesten, hvilket altsammen nok kunde tyde paa, at her havde staaet en Bygning, der havde været opført af dansk Kildekalk. Grunden til, at jeg ikke havde faaet større Partier af Fundamentet frem, end Tilfældet var, var den, at jeg var gaaet ud fra som givet, at Kirkebygningen maatte have ligget solret i Øst og Vest, saadan som jeg var vant til at se vore nuværende Kirkebygninger, men det viste sig senere ikke at slaa til. Bygningen havde derimod, som nedestaaende Grundplanstegning udviser, ligget i Retning Sydøst til Nordvest. Kompasset har formodentlig været et ukendt Redskab for Datidens Bygningsmænd, og naar man kun havde Solen at rette sig efter, kunde der let ske en lille Forvridning.

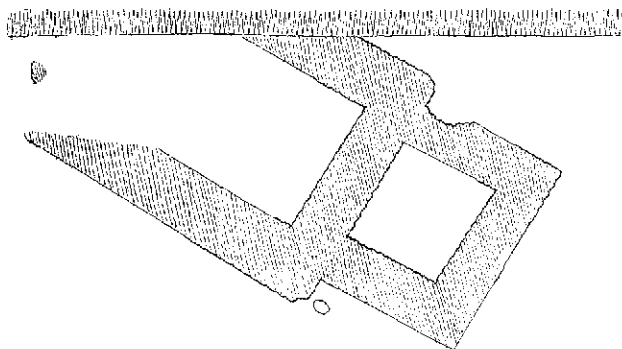
Efter Assistent Jensens Ankomst tog vi næste Dag fat paa en anden Boug. Han gav Ordre, at der skulde graves en Grøft fra Syd til Nord tværs igennem den formentlige Ruin. Hvis der da virkelig var noget, maatte vi jo paa den Maade støde paa det. Vi var da saa heldige straks at træffe paa Fundamentet til Muren mellem Koret og Skibet. Da dette var afdækket, fortsattes Gravningerne mod Øst eller rettere mod Sydøst, hvorved Fundamenterne til Korets baade søndre og nordre Side samt til den østlige Gavl hurtigt kom frem. Ved nu paa samme Maade at grave i nordvestlig Retning fandtes ogsaa Fundamenterne til Skibets baade nordre og søndre Side, dog kun den

Del af begge, som grændsede nærmest op til Koret; længere Vest paa vare Fundamenterne forsvundne. Hermed standsede vi Arbejdet for denne Dag, og om Aftenen tegnede Assistent Jensen en Skitse af det udgravede efter de optagne Maal.

Næste Morgen — Lørdag den 4de November — tog Assistent Jensen ud til Stedet igen for om muligt at

KIRKERVIN ••GADBJERG••SOGN••

TØRRLID-HEKKE-

Opmaalingsskitse 1: 250

caj 3/11 1905

finde Grundstenen til Kirkens sydvestlige Hjørne. Det gjaldt jo nu om at faa konstateret, hvor langt Skibet havde været. Jeg blev kaldt ud paa Embeds Vegne og var derfor ikke med ved denne Ekspedition. Men opad Formiddagen kom Assistent Jensen tilbage og meldte, at han ganske sikkert havde faaet fat paa det attraaede sydvestlige Hjørne.

Da Assistenten efter sin Hjemkomst til København vilde indtegne det sidst udgravede paa sin Skitse, viste det sig imidlertid efter de optagne Maal, at det ikke kunde være Fundamenterne til Kirkens sydvestlige

Hjørne, han havde truffet paa, men at det snarere kunde være et Stykke af Fundamentet til den vestlige Gavl lidt Nord for Hjørnet. Han opfordrede derfor mig til at fortsætte med Gravningen for at finde Fundamentet til det omtalte Hjørne. Ved Gravning nogle Dage senere traf jeg et godt Stykke nede i Jorden paa et Par meget store Sten, som godt kunde antages at have dannet Grundvolden til Kirkens sydvestlige Hjørne. Jeg optog de nødvendige Maal og meddelte Assistent Jensen dem. Medens Skibets ydre Længde efter Hr. Assistent Jensens Maal maatte have været 11 Meter, maatte den efter mine oplagne Maal til det formentlige sydvestre Hjørne have været 10,50 Meter. Af Grundvolden til Skibets vestre Gavnur var der iøvrigt intet at finde ud over den Smule, Assistent Jensen havde truffet paa, hvis delle overhovedet var Rester af Fundamenterne og ikke snarere en ved tidligere Roden i Jorden tilfældig sammenhobet Stenmasse*. Fundamenterne til Skibets hele vestlige Gavl samt til den største Del af baade den nordre og søndre Mur syntes nemlig at være ganske forsvundne ved de omtalte tidligere Gravninger efter Sten, hver Gang Arealen skulde lægges under Plov. En hel Del Sten var da ogsaa opgravet og anvendt til Opførelsen af det Dige, som skiller Store- og Lille-Klausholms Marker ad, og som *gaar igennem det nordvestlige Hjørne* af Kirkeskibet. Dette Dige bestaar nemlig af lutter Kampesten med et tyndt Lag Grønsvær over. Skibets nordvestlige Hjørne var heller ikke til at finde, men under Gravningen efter det traf jeg paa et Skelet. Her maatte altsaa have været en Grav lige ved Hjørnet af Kirken. Jeg gjorde ogsaa Forsøg paa at finde Rester af Kirkemuren i Diget. Det kunde have haft sin store Inter-

* Se Grundplanskiten.

esse at se, hvorledes Kirkens Mure havde set ud, og man kunde deraf have dannet sig et Begreb om Bygningskunsten her til Lands i det 11—12te Aarhundrede. Da Diget formentlig er rejst i Aaret 1806, hvilket Aar Klausholm-Gaarden skal være bleven delt, medens de sidste Rester af Kirkemurene først formodes at være sløjfede senest 1839, var det jo tænkeligt, at Dele af Kirkemuren kunde være blevene indlemmede i Diget. Men der fandtes intel.

Billedet af de udgravede Fundamenter ser da ud, som ovenstaaende Tegning udviser*. Korets indre Tværmaal var 360 cm., Længdemaalet 330 cm. og Kormuren har været fra 150 til 165 cm. bred. Fundamenterne fortsatte sig mellem Kor og Skib uden Hensyn til Kordøren. Skibets indre Bredde har været c. 470 cm., og dets Grundmure har maalt fra 180 (Nordmuren) til 205 cm. (Sydmuren). Med Hensyn til Skibets Længde opnaædes der altsaa ikke noget helt afgørende Resultat. Fundamenterne dannedes af utilhugne Granitsten, gennemgaaende smaa, sammenhøbede uden Kalk og liggende i et eller flere Lag. Kirkebygningens Hjørner havde været funderet med meget store Kampesten, der laa dybt nede i Jorden.

De udgravede Ruiner laa nu hen Vinteren over. I Foraaret 1906 meddelte Ejeren af Store-Klausholm mig, at han agtede at rydde Tomten til Bunds nu, da der efter de foretagne Gravninger var saa let Adgang til at faa Stenene fjernet. Arealet skulde nemlig igen pløjes og tilsaaes. Han opfordrede mig til at overvære Bortrydningen, om der maaske kunde fremkomme noget af Interesse. Jeg mødte da den fastsatte Dag i April Maaned og overværede Tomtens Opgrav-

* Hr. Assistent Jensen har velvilligst sendt mig en Kopi af Grundplansskitsen og en Afskrift af hans Indberetning til Nationalmuseet om Udgravningerne med Tilladelse til fri Afbenyttelse af begge Dele.

ning, men iagttog ikke noget nyt. Der blev bortkørt i Læssevis af Sten, og enkelte af Hjørnegrundstenene var saa store, at det viste sig umuligt at faa dem fjernede. Folk i det 12te Aarhundrede maa aabenbart have været i Besiddelse af større legemlige Kræfter end Folk i det 20. Aarhundrede. I det hele kunde man ikke andet end forbauses over den Soliditet, hvormed Grundvolden i sin Tid var bleven lagt til en i Virkeligheden saa ubetydelig Bygning, som denne Kirke maa have været.

Under Arbejdet med Udgravningen traf vi paa flere Skeletter. Jeg har allerede omtalt et ved det nordvestlige Hjørne af Kirken. Men paa den søndre Side af Koret var der fuldt op af Begravelser. Ligene havde endogsaa somme Steder ligget i dobbelt Lag. Det ansaas i Middelalderen, saavidt jeg véd, for en Lykke at komme til at hvile saa nær ved Kirken som muligt, særlig heldigt skal det have været at komme til at ligge under Tagdryppet. Spor af Ligkister fandtes der ikke, men i Hjørnet mellem Skibet og Koret paa Kirkens søndre Side traf jeg temmelig dybt nede en Samling Sten, som aabenbart ikke kom Fundamenterne ved, men som snarere kunde tyde paa en stensat Grav med Overligger i Lighed med Grave fra Oldtiden. Ved Fjernelsen af Overliggeren fandtes dog ikke noget Skelet, og jeg tør derfor ikke bestemt paastaa, at det har været en Grav. Men har det været en Grav, kunde Fundet tyde paa, at Hedenskabets Begravelses-sikke har fulgt med over i den første kristne Tid. Senere, og formodentlig temmelig hurtigt, har man derimod opgivet denne Begravelsesmaade og nøjedes med at lægge Ligene i Jorden uden videre, maaske indsvøbt i et Ligklæde. Thi ovenpaa den formentlige stensatte Grav var der senere nedlagt et Lig uden

Stenkiste, hvilket et temmelig vel bevaret Skelet afgav Vidnesbyrd om. Ligene laa i samme Retning som Kirken fra Nordvest til Sydøst med Hovederne mod Nordvest.

Resultatet af de foretagne Udgravninger er altsaa dette: Traditionen har haft Ret, der har staaet en Kirke paa Klausholm Mark. Og da denne ikke er omtalt i vor ældre topografiske Literatur, har Fundet sin historiske Interesse og bidrager til at forøge Kundskaben om vore ældste Kirkebygninger. Al yderligere Efterforskning efter denne Kirke vil imidlertid nu være forgæves. Beviset for at den har eksisteret maa søges i »Vejle Amts historiske Aarbøger« eller i Nationalmuseets Arkiver. Hvad derimod den Kirken omgivende Kirkegaard angaar med dens Grave og Begravelsesskikke, da staar Adgangen jo endnu aaben for videre Undersøgelser.

Naar og hvorledes Klausholm Kirke er gaaet til Grunde, om dette Spørgsmaal skal jeg i nærværende Sammenhæng ikke udtale mig, skønt jeg har mine Tanker derom. Kun saa meget skal siges, at den her omhandlede Kirke ganske sikkert maa være bleven nedlagt eller ødelagt inden den nuværende Gadbjerg Kirke er bleven bygget, altsaa vistnok senest i Slutningen af det 12te Aarhundrede. Thi det er ikke tænkeligt, at de to Kirker, der næppe ligger en halv Fjerdingvej fra hinanden, kan have bestaaet paa samme Tid.

DE FREMMEDE TROPPER I TYRSTED 1808 og — H. C. ANDERSEN.

Ved Cand. mag. S. HANSEN i Vejle.

FOR et Par Menneskealldre siden kunde det endnu ske, at danske rejsende i Spanien og i de forhen spanske Kolonier kunde træffe paa gamle Spaniere, som i 1808 havde været i Danmark med de Tropper, Napoleon sendte os til Hjælp mod Sverige under Anførsel af Marchal Bernadotte, Fyrste af Pontecorvo, senere Sveriges og Norges Konge. Som Skakbrikker i en mægtig Spillers Haand vare de blevne flyttede fra Sydens varme, solbeskinnede Lande til det kolde, skyfyldte Norden, til et Land, hvis Navn de fleste af dem maaske næppe nogensinde havde hørt, før de nærmede sig dets Grænse, til et Folk, hvis Sprog var dem uforstaaeligt som Kinesisk, og hvis Religion i deres Øjne var Hedenskab eller endnu værre — var Kjættereri. Og dog gaa alle Vidnesbyrd ud paa, at Spanierne vandt sig Venner heroppe blandt vore Bedsteforældre og Oldeforældre. Med Interesse mindedes de senere den Tid »cuando estuvimos en el Norte«, som de udtrykte sig*), og de spurgte ivrigt, naar Lejlighed bød sig, om deres Venner og Kvarterværter heroppe, om de levede, hvordan de havde det o. s. v.

I Danmark findes nu næppe nogen tilbage, som af Selvsyn mindes de fremmede Tropper i 1808, men man kan ofte høre gamle Folk paa Grundlag af deres

*) »: »da vi vare i Norden« (F. Schiern: »Spanierne i Danmark« i F. C. Olsens »Dansk Folkekalender« 1843 S. 15).

Forældres og Bedsteforældres Beretninger fortælle om den Tid, »da Spaniolerne vare her«. I de fleste Egne er det jo »Spaniolerne«, man mindes*). De laa her længere og vare spredte over en større Del af Landet end Franskmændene. Næsten overalt mindes de med Velvillie, hvorimod Franskmændene faa et mindre godt Skudsmaal.

Som et sørgeligt Minde om de spanske Tropper staa endnu de mægtige graa Mure af Koldinghus, Jyllands sidste Kongeslot. Soldaterne, som frøs i Vagtstuen, — det var den 29. Marts, — fyrede for stærkt i Ovnene, saa at der den følgende Nat gik Ild i Bygningen, og alt brændte, som kunde brænde. Et andet Minde om Spanierne har ogsaa noget med Ild at gjøre, men paa en anden Maade. Det var dem, som først lærte os her i Landet at ryge Cigarer og Cigaretter. Indtil 1808 kjendte vore Forfædre kun at ryge Tobak ved Hjælp af Pibe**). Cigaretterne, maaske ogsaa Cigarerne, rullede Soldaterne selv; men da, som sagt, den Skik var ukjendt her i Landet, saa var det ikke altid let for dem at faa Tobak og Papir, der egnede sig til det Brug. Jeg mindes, at min Barndoms gamle Veninde Fru Strunk i Aarhus fortælle, hvordan Spanierne i hendes Forældres Hus***), naar de forgjæves havde forsøgt at lave brugelige Cigaretter, med stærke Fagter kom

*) Er det rigtigt, at det spanske Rytteri udelukkende red paa Hingste? Det har jeg mange Gange hørt gamle Folk i Egnen sydøst for Randers paastaa med Bestemthed.

**) Naturligvis vilde Cigar- og Cigarettrykning være naaet herind i Landet ogsaa uden de spanske Tropper, men senere.

**) Mathilde Christine Strunk (f. Raue) var født 1793 i den af hendes Fader opbyggede, nu saakaldte »Wistofts Gaard« ved Studsgades Port i Aarhus. Hun var Moder til den bekendte Museumsmand Justitsraad A. Strunk. Hun døde 1877. — Den morsomme Sprogblending kan sammenstilles med den gamle Oberst Delleviellenses (eller Dellevielleuse eller Deleviellenze — hvad hed Manden?) Ord til Prof. Kornerups Bedstemoder i Roskilde, da han kom ud i Kjøkkenet og klappede hende paa Skulderen: »Matrona hat so viel travail!« (J. Kornerup: »Roskilde i gamle Dage«, S. 168).

farende ud i Kjøkkenet til Kvinderne og raabte: »O, miserable quartier! Nicht tabaco, nicht papier!« Den Slags Smaating forstyrrede dog ikke det som oftest gode Forhold mellem Værterne og Indkvarteringen. Størst Vanskelighed voldte undertiden vor Mad især vort Rugbrød, som var dem ukjendt og usmageligt *).

I vor Litteratur har de fremmede Troppers Ophold hos os sat mange Mærker. At Emnet gjentagne Gange har været Gjenstand for Behandling af historiske Forfattere, siger sig selv. Men ogsaa skjønletterære Forfattere have ofte hentet større eller mindre Dele af deres Stof herfra og saa behandlet det med digterisk Frihed. I det følgende ville vi faa Lejlighed til at se, hvorledes et Minde fra den tidligste Barndom om en ulykkelig Spanier inspirerede en af vore Digtere.

I Landsbyen Tyrsted, c. $\frac{1}{2}$ Mil syd for Horsens, har Traditionen om de fremmede Krigsfolks Ophold holdt sig til den Dag idag bedre end andre Steder. Grunden hertil er den, at i Tyrsted fandt der under Troppernes Ophold en Begivenhed Sted, som prægede sig dybt i Beboernes Bevidsthed. Denne Begivenhed har flere Gange været omtalt i trykte Skrifter. Hvad derimod næppe er kjendt af ret mange — maaske af ingen — er, at Begivenhedens sidste Konsekvens blomstrer den Dag idag og er kjendt viden om Lande, »so weit die deutsche Zunge klingt«.

Vi ere saa heldige om de fremmede Troppers Ophold i Tyrsted at have en Efterretning, nedskreven i Sommeren 1808 i den fælles Kirkebog for Tyrsted og Ut Sogne af Stedets daværende Sognepræst Hr. Peter

*) Min Bedstemoder Maren Berntsdatter (født $\frac{6}{4}$ 1795, død $\frac{26}{4}$ 1892 i Hvallos sydøst for Randers) har fortalt, at hun saa Spanierne lave Triller af Rugbrødsskiverne og saa »slaa Trille« med dem ved at kaste dem op paa Taget.

Schandorff*). Den lyder som følger: »A^o 1808. I dette Foraar havdes i Sognet og Omegnen 3de Gange spansk Indquartering, som overnattede og drog videre nord paa. Fra Skier-Torsdag havdes i 1/4 Aar bestandig Indquartering af de Belgiske Husarer. De Spanske var hver Mand høiligen tilfredse med; langt anderledes med hine Husarer, hvoriblandt gaves mange liderlige. Den 8de Mai indquarteredes i Tyrsted 70 Spanier i Samfund med Belgierne, hvilket voldte Mytteri i Gaarden N° 4, hvorunder et Par Belgier bleve skudte og 3 saarede, da de vilde drille de tilkomne Spanier. Den franske Leutnant Schasberg — en fød Greve ved Dysseldorff, en fortræffelig, sædelig god og munter Fyr — var nær skudt i hin Affære«.

I Løbet af Marts Maaned 1808 bevægede de franske og spanske Tropper sig fra Egnene ved Elben op gennem Holsten og Sønderjylland, over Lille Belt, gennem Fyn til Nyborg for derfra at føres over til Sjælland. Forandringer i den oprindelige Plan bevirkede imidlertid, at Størstedelen af Spanierne, nemlig 3 Regimenter Fodfolk med 5516 Mand og 4 Regimenter Rytteri med 2452 Mand og 2227 Heste, samt det franske Husarregiment Belgien med 933 Mand og 915 Heste og endelig lidt Artilleri og Ingeniører, alt i alt 8208 Spaniere + 933 Franskmænd (Belgiere) = 9141 Mand med 2419 Heste, fordeltes over det østlige Jylland fra Egnen syd for Horsens til lidt nord for Limfjorden**). Det er disse Troppers March nordpaa i Slutningen af Marts og Begyndelsen af April, som giver Anledning

*) Skjønt Præsten boede i Tyrsted og Begivenheden fandt Sted her, er Præstens Optegnelse dog indført mellem Ut Sogns Ministerialia i Kirkebogen Side 145.

**) Tallene med meget mere i det følgende skyldes Karl Schmidt: De fremmede Troppers Ophold i Danmark 1808, S. 49 ff. Dette Værk citeres i det følgende med Navnet »Schmidt«.

til 3 spanske Indkvarteringer i Tyrsted. Saa Skjærtorsdag den 14de April kom Husarregimentet Belgien for at blive indkvarteret for længere Tid i Horsens og Omegn. Dette Regiment har i Modsætning til de fleste andre af de fremmede Tropper faaet et meget slet Rygte. Det skildres som uroligt, til sine Tider helt ustyrligt, og var en Plage, hvor det kom hen. Oberst Ameil, som kommanderede det, skal have sagt, at det helt igjennem bestod af Slubberter, og at han herunder indbefattede, i hvert Fald kun nødigt vilde undtage, selve Regimentschefen Hertugen af Ahremberg. I Horsens forulempede Regimentet Beboerne i den Grad, at de rent ud erklærede, at de ikke længere kunde holde det ud. Det blev derfor ført bort den 15de Juli og forlagt til Eckerupørde og Omegn. Her antog dets Optøjer saadanne Dimensioner, at Bønderne kom i formelig Krig med det, hvorfor det sidst i August forlagdes til Altona og endelig den 21nde Septbr., efter Kong Frederik VI's udtrykkelige Ønske, til Hamborg. Hermed var det berygtede Regiment som det første af de fremmede Tropper ude af Landet*).

Om disse berygtede Krigeres Opførsel i Tyrsted fortæller den gamle Mikael Bech følgende**): Da Dagen kom, da Tyrsted skulde have Indkvartering af de franske Husarer — Skjærtorsdag den 14de April efter Pastor Schandorffs Optegnelse i Kirkebogen —, fik Bymændene Ordre til at møde ved Tyrsted Kirke for

*) Schmidt: S. 87.

**) Lærer P. Knudsen i Tyrsted har med overordentlig stor Velvilje og Redebønhed skaffet de følgende Oplysninger til Veje for mig. Hans Kilder ere to gamle, troværdige og ansete Aftægtsmænd, Mikael Bech og Niels Jensen. De ere begge af Slægter, som i meget lange Tider have boet i Tyrsted. Mikael Bechs Fader, Niels Bech (død 1884), kunde tydeligt huske Franskmændene og Spanierne, og Niels Jensens Fader, Jens Peder- sen, var Gaardfæster i Tyrsted i 1808.

at tage mod deres Indkvartering. Peder Bech — Mikael Bechs Bedstefader, den Gang c. 50 Aar gl. og i Besiddelse af ualmindelige Legemskræfter, — mødte ogsaa og tog mod 2 Husarer, hvilke han førte til sin Gaard. Da Gaardens Bygninger vare gamle og lidet rummelige, var der kun ringe Plads til de indkvarteredes fleste. Franskmændene optraadte strax paa en temmelig overmodig og fordringsfuld Maade og forlangte, at Peder Bechs egne Heste skulde fjernes strax for at give Plads til deres, og dette Forlangende var Peder Bech ogsaa villig til at efterkomme. Han og en 18aarig Søn gav sig nu i Færd med at trække Hestene ud; men da det efter Franskmændenes Mening ikke gik hurtigt nok, tog den ene af dem sin Sabel og gav Sønnen et Slag over Ryggen. Da Faderen saa det, blev han vred og sagde: »Slaa hellere paa mig; jeg kan bedre taale det!« Franskmanden maa vel have forstaaet noget af Meningen i hans Ord; thi han gav ham med det samme et drøjt Slag af Klingen. Dermed var Peder Bechs Taalmodighed udtømt, og idet han raabte: »Aldrig har nogen slaaet mig, og det skal du, Kronedød! heller ikke have Lov til, din Pjalt!« sprang han ind paa Franskmanden og rev Sabelen fra ham, hvilken han knækkede i Stumper og Stykker. Derefter greb han Franskmanden og kastede ham ud i den i Midten af Gaarden værende dybe Møddingpøl, som var overtrukken med et Lag grøn Skimmel. Da han endelig kom op, saa han rædsom ud. Hele hans Uniform var gyseligt tilsvinet, og hvordan en Duff han udsendte, kan man saglens tænke sig. Han har rimeligvis indset, at der aldeles ikke kunde være Tale om at faa Revanche; thi ikke saa snart var han kommen op, før han trods sit elendige Udseende strax sprang paa sin Hest og jog

i Galop ud af Gaarden, hvor han aldrig viste sig mere.

Nogle Dage efter kom en anden fransk Husar, som hidtil havde været indkvarteret i Landsbyen Sejet øst for Tyrsted, til Peder Bechs Gaard, hvor han skulde indlægges og formentlig erstalle den Husar, der var kommen saa brat af Kvarteret der. Samme Franskmand skal have været ualmindelig stærk, og det var vel Meningen, at han grundigt skulde tugte den Bonde, der havde taget saa haardt paa hin Franskmand. Det var allerede Aften, da den ny Husar indfandt sig i sit nye Kvarter, og Peder Bech var gaaet til Sengs. Franskmanden var noget beruset, og da han kom ind i Stuen, forlangte han noget at drikke. Man rakte ham en Stob (ø: en Trækande) med Øl; men derover blev han saa vred, at han med sin Sabel slog i Bordet og gjorde et forfærdeligt Spektakel. Peder Bech kunde i Sengen høre dette og raabte til ham: »Skal jeg op til dig, saa skal jeg, Kronedød! snart vende dig!« Heldigvis faldt Franskmanden snart til Ro og gik til Sengs. Næste Morgen, medens Sønnen var i Færd med at skjære Hakkelse til Hestene, kom Husaren ind i Hakkelsehuset til ham og søgte at indlede en Samtale med ham. Sønnen fik det Indtryk, at han ønskede at faa at vide, om det var rigtigt, at Bonden her i Gaarden var meget stærk. Selv gav han tilkjende, at han var lige saa stærk som 2 Husarer. Sønnen søgte at gjøre det begribeligt for ham, at hans Fader var stærkere end 4 Husarer. Tvivlende ytrede Franskmanden Lyst til at prøve Kræfter med Peder Bech, naar det kunde ske i al Venskabelighed. Sønnen meddelte dette til Faderen, da de kom ind til Davren. Peder Bech havde intet at indvende herimod, og inde i Stuen tog han og Franskmanden nu et ordentligt Livtag. Men

Peder Bech var sin Modstander langt overlegen i Kræfter; thi han tog ham og satte ham med en saadan Kraft ned paa en i Stuen staaende Kiste, at Laaget paa samme splintredes, og Franskmanden sank ned paa Bunden. Da han kom op, klappede han P. Bech paa Skulderen og gav ved Ord og Adfærd til Kjende, at det var hans Ønske, at de herefter skulde være gode Venner, og siden levede Vært og Indkvartering i bedste Forstaaelse. Det rygledes snart blandt de fremmede Tropper, hvilke Kræfter Peder Bech var i Besiddelse af, og naar de lavede Spektakler paa Gaden i Tyrsted, behøvede han blot at vise sig, saa blev alt roligt.

Foranstaaende Fortælling viser i og for sig ikke, at de belgiske Husarer som Helhed vare særlig slemme. De 2 her omhandlede kunde dog aabenbart være blevne slemme nok, hvis de ikke vare blevne alvorligt bremmede i Tide. Naturligvis var det ubehageligt for en ældre Mand som Peder Bech at faa et Slag over Ryggen med en flad Klinge; men Datiden var mindre ømskindet end Nutiden, og alles Hænder hang den Gang lidt løst. Da jo imidlertid Pastor Schandorff i sin samtidige Beretning i Kirkebogen siger, at den belgiske Indkvartering var ilde lidt, og da dette stemmer med vedkommende Husarregiments Skudsmaal andenstedsfra, saa er det jo højst rimeligt, at Peder Bech og hans Søn ikke vare de eneste Bønder i Tyrsted, som fik den flade Klinge at føle. Da de andre vel næppe have kunnet sætte sig saa godt i Respekt, kan Situationen for dem have været ubehagelig nok, tilmed da Indkvarteringen jo varede i $\frac{1}{4}$ Aar.

Naar Pastor Schandorff ogsaa siger, at der gaves mange »liderlige« Personer blandt de belgiske Husarer, maa hermed vel sigtes til, at de sagtens have ført en

Del Kvinder af mindre heldig Beskaffenhed med sig. Blandt de paa Egnen selv hjemmehørende Kvinder have Husarernes erotiske Tilbøjelighed i alt Fald kun sat meget ringe Spor. Det eneste forekommende Tilfælde er, at ^{15/1} 1809 fødtes i Tyrsted Anne Kirstine, et uægte Barn, hvis Fader var Carl Carlsen, fransk Smed af de belgiske Husarer. Hvis denne Barnefader ikke kan fremlægge Daabsattest med et noget anderledes lydende Navn, ville vi foreløbig stille os noget tvivlende overfor hans franske eller belgiske Herkomst; men selv om han skulde være født under nordligere Breddegrader, kan han godt have været Smed ved de belgiske Husarer. Det kan iøvrigt ogsaa maaske være et fingeret Navn, som skal dække en af Egnens Gaardmænd. Sligt har man hørt baade før og siden. I Nabosognene Ut, Torsted, Hatting, ja selv i Horsens findes ingen til de fremmede Tropper hørende Personer nogensinde udlagt som Barnefader.

Infanteriregimentet Guadalajara havde i omtrent en Maaned ligget indkvarteret i Skanderborg og Omegn, da det beordredes sydpaa for over Fyn at blive overført til Sjælland. Den 8nde Maj om Aftenen ankom Regimentet til Egnen ved Horsens, og 70 Mand indkvarteredes i Tyrsted, hvor der jo allerede i Forvejen laa belgiske Husarer i hver Gaard. I den Gaard, som Pastor Schandorff i sin Kirkebogsoptegnelse kalder Nr. 4, og som nu er Matr.-Nr. 7a, vare 2 Husarer indkvarterede i en Stue, som laa bag ved en anden. Nu fik Gaardmanden ogsaa i Indkvartering 2 Spaniere, som maatte anbringes i den ydre Stue, hvor de, trætte af Marchen, snart gik i Seng. Da Husarerne vare fraværende, medens dette stod paa, anede ingen af Parterne den andens Nærværelse. Men saa kom Husarerne hjem, og aldrig saa snart vare de naaede inden-

for Døren, før de raabte, at de kunde lugte spansk Blod, og begyndte at stikke i Sengene med deres Sabler. Dette kaldte naturligvis strax de hidsige Spaniere paa Benene — de 2 Nationer vare paa Forhaand alt andet end venligt stemte mod hinanden —, og den ene af dem, en aldrende Mand, greb sit Gevær og jog Bajonetten i Livet paa den ene Franskmand, som dog havde Kraft nok til at flygte ud i Gaarden, hvor en Kugle fra Spanierens Bøsse imidlertid strakte ham død til Jorden. Det er en Selvfølge, at dette gav Signalet til almindeligt Spektakel, under hvilket i Følge Pastor Schandorff endnu en Husar skal være bleven dræbt og 3 saarede*). En Udfordring tilstilledes saa Spanierne fra Franskmændene. Den modtoges, og næste Dag (den 9nde Maj) rykkede saa begge Parter ud og stillede sig i Slagorden paa Torsted Mark**), hvor en regulær Bataille lige skulde til at bryde løs — der var allerede blæst til Angreb —, da en Overenskomst imellem Befalingsmændene paa begge Sider

*) De trykte Kilder, som ere næsten enslydende, nævne kun den ene inde i Gaarden dræbte Franskmand (Belgier), ingen saarede (Schmidt: S. 98 f; Munne: Begivenhederne i Fyen 1808 (Odense 1848): S. 195 f). Pastor Schandorffs Optegnelse i Kirkebogen, som lyder paa »et Par« dræbte foruden de saarede, maa imidlertid staa til Troende, da den er næsten samtidig, og Præsten tilmed boede i Byen. Lærer P. Knudsen siger angaaende dette Punkt, at hans ene Hjemmelsmand bestemt hævder, at een Franskmand blev dræbt paa Stedet. Mere ved han ikke. Den anden Hjemmelsmand siger, at en haardtsaaret Franskmand blev kjørt til Horsens, hvor han døde umiddelbart efter Ankomsten, vistnok mens Vognen holdt med ham paa Gaden. Det er sandsynligvis ham, som giver Præsten Ret til at sige, at 2 Husarer bleve dræbte. Hverken i Tyrsted eller i Horsens Kirkebog findes deres Begravelse indført, sagtens fordi de stedlige Præster betragtede Sagen som sig uvedkommende, da Begravelsesceremonierne naturligvis foretoges af en katolsk Feltpræst.

**) I Karl Schmidts Værk, S. 99, staar »Tyrsted Mark«; men dette maa være en Trykkefejl, idet den af ham citerede Kilde (O. Fabricius: Horsens Købstads Beskrivelse og Historie, S. 497) har »Torsted Mark«. Den stedlige Tradition udpeger ogsaa (i Følge Lærer Knudsens Meddelelse) nuværende Gaardejer J. Christensens Mark i Torsted som det Sted, hvor Tropperne tog Opsstilling lidt nord for Byen, øst for Vejen til Mosegaard.

kom i Stand, i Følge hvilken Synderen skulde straffes. Endnu samme Dag marcherede Regimentet Guadalajara videre sydpaa og ankom den 11te Maj til Odense medførende Drabsmanden. Det fortælles, at han her blev holdt indesluttet i et mørkt Værelse. Ogsaa Værelset foran hans Fængsel holdtes mørkt, for at ingen Lysstraale skulde trænge ind til ham. De spanske Præster og deres Biskop besøgte ham skiftevis baade Dag og Nat. Dagen kom omsider, da Dødsstraffen skulde exekveres paa ham. Fra hans Landsmænds Side gjordes der alt for at vinde Udsættelse; men forgæves. De franske Kommissærer krævede Straffen fuldbyrdet uden Udsættelse. Hele Regimentet marcherede derpaa i Galla-drugt med Sørgemusik*) ud til det Sted paa Heden ved Odense, hvor nu Assistenskirkegaarden ligger. Det franske Kommando marcherede derimod efter Musikken »Cucillons la rose«**). Foran gik Forbryderen med en Præst ved Siden og et Krucifix i de foldede Hænder; en Stol blev baaren bag efter ham. Paa Exekutionsstedet blev han bundet for Øjnene. Ni Mand traadte frem, tre Mand høj. De forreste lagde ikke Geværet lil Kinden, men til Hoften; Bajonetspidserne af deres Geværer vare kun en Tomme fra Forbryderens Ansigt. De tre Mand i andet Geled havde Geværet ved Kinden, og de bageste lagde ikke an, men havde Geværet i Stilling »færdig til Affyring«. Der blev kun fyret af de tre forreste, hvorved den ulykkelige Hoved søndersplintredes. Liget blev derefter paa en Baare ført rundt omkring forbi de opstillede Tropper. Det er en Selvfølge, at Hadet imellem Spaniere og Franskmænd blev endnu bitrere efter denne Begivenhed.

*) Sigtens »La Melancolia«, som brugtes ved saadanne Lejligheder og senere — da Regimentet Barcelona i Svenborg aflagde Ed til Kong Josef! (Schmidt S. 165).

***) Er allerede af Mumme. S. 196, træffende gjengivet ved »Fryd dig ved Livet!« (egentlig »Lad os plukke Rosen«).

Af Regimentet Guadalajara, til hvilket den ulykkelige Spanier hørte, førtes en Del allerede i Nætterne 14de—16de Maj over Beltet fra Kjerleminde til Sjælland; andre Dele førtes langt senere, nemlig 25de—30te Juni, fra Svenborg over Taasinge og Langeland til Sjælland. Her samledes de forskjellige Afdelinger ved Roskilde*). 1ste Bataillon af Guadalajara indkvarteredes mellem Kjøge og Roskilde; de øvrige to Batailloner bleve sammen med andre spanske Tropper midt i Juli anbragte i en paa Bidstrup Hovmark vest for Roskilde oprettet Lejr. Den stadig tiltagende Uro mellem de spanske Tropper gik her over til aabenlyst Oprør mod de franske Officerer den 31te Juli Kl. 6 Eftm., da det meddeltes to paa Roskilde Torv opstillede Grenaderkompagnier af Infanteriregimentet Asturien, at de den følgende Dag vilde blive tagne i Ed til Spaniens nye Konge, Kejser Napoleons Broder Josef. Snart rykkede Guadalajaras 2 Batailloner ind fra Lejren og sluttede sig til Oprøret. Rundt om lød Raabet: »Viva España! Abajo los Franceses!« **) Alle Franskmænd vilde være blevne dræbte, hvis ikke det var lykkedes dem dels at slippe bort fra Byen strax, dels at skjule sig i Domkirken, hvorfra de senere paa Natten slap bort i danske Uniformer. Det beroligede ogsaa Spanierne, da det lykkedes nogle danske Officerer at faa det Rygte udspreedt, at den franske General Fririon var bleven dræbt i Absalonsbuens Korridor, som fører fra Palæet til Domkirken. I Virkeligheden dræbtes kun een fransk Officer, Lieutenant Marabail, som blev frygtelig mishandlet i Palægaarden ved Hovedbygningens Mur. I en Vinduespost i Absalonsbuens Korridors Nordside ses endnu — eller

*) I det følgende er benyttet (foruden Schmidt) J. Kornerup: Roskilde i gamle Dage, Afsnittet om Spaniolerne.

**) »: «Leve Spanien! Ned med Franskmændene!»

saas i 1896 — Hullet af en spansk Kugle, en af dem, som afskødes efter de franske Officerer, da de paa Kirkegaarden larmende Spaniere fik Øje paa, at Officererne indenfor Vinduerne gik over til Dømkirken. Her bleve de skjulte i en Gravhvelving, uvist hvilken.

I Løbet af Natten faldt de ophidsede Spaniere til Ro. De indsaa snart, at deres Stilling var all andet end heldig, i et fremmed Land, faa i Tal, fjærnt fra Landsmænd. De lod sig derfor den 11te og 12te August roligt afvæbne af danske Tropper, førtes saa til Kjøbenhavn som Krigsfanger for i September Maaned ad forskjellige Veje i smaa Afdelinger at føres tilbage gennem Sjælland og Fyen over til Jylland, hvor de overleveredes til Franskmændene, som under haard og nedværdigende Behandling førte dem som Krigsfanger til de franske Fæstninger. Aaret efter dannede Napoleon af disse spanske Fanger Regimentet Josef-Napoleon, som blandt andet fulgte Kejseren til Rusland 1812, hvor det led store Tab. Endelig i 1814 kunde Levningerne af Regimenterne Asturien og Guadalajara vende tilbage til Spanien, deres længe savnede Fædreland.

Det lykkedes som bekjendt de fleste af de øvrige spanske Tropper fra Fyn og Jylland at komme ombord i engelske Skibe, paa hvilke de førtes tilbage til deres Fædreland for at deltage i deres Landsmænds heltemodige Frigjørelseskamp mod det franske Herredømme.

Vi have gjort denne Udflugt til Roskilde og videre for at faa Lejlighed til at vise, hvad der blev af de Spaniere, hvis Indkvartering i Tyrsted den 8de Maj 1808 fremkaldte den sandsynligvis mest bevægede Nat, den Bys Beboere have kjendt. Vi ville nu vende tilbage til Odense, til hin Dag, da den ulykkelige Spanier,

som dræbte den belgiske Husar i Tyrsted, førtes til Retterstedet. Som Tilskuer ved denne Begivenhed fremødte ogsaa en fattig Moder — eller Fader? — fra Munkemøllestræde med sin godl 3 Aar gamle Søn paa Armen. Drengen havde naturligvis ingen Forstaaelse af, hvad han saa; men der læstnede sig i hans spæde Barnehjerne et Billede af Begivenheden, og dette Billede holdt sig gjennem Tiderne, og der kom en Tid, da han forstod dets Betydning og overvejede atter og atter, hvad han havde set. Men hans Tanke syslede vist mere med de 9 til Dødsdommens Exekvering udkommanderede Soldater end med den dødsdømte. Han tænkte sig den Situation, at han selv var en af de 9, og at den, han skulde være med til at dræbe, var hans bedste, ja eneste Ven. Hvad skulde han da gøre? Skulde han skyde forbi? Hvad vilde opnaas derved? Intet! De andre 8 skød maaske ogsaa forbi eller ramte uheldigt, fordi Haanden sitrede. I begge Tilfælde vilde det for den dømte kun være en *Forlængelse af Dødsqualen*. For ham maatte den hurtigste, den lettest mulige Død være det mest ønskelige. Han vilde derfor ikke skyde forbi, ikke ryste paa Haanden. Han vilde vise sin ulykkelige Ven den sidste og under de givne Forhold den bedste Tjeneste, han evnede, ved at ramme sikkert og sende ham hurtigt og smertefrit ind i Evigheden.

Da Drengen, vi her tale om, blev en ung Mand paa 24 Aar, gav han disse Tanker Form i et Digt. Han blev nemlig vort Lands berømteste og videst kjendte Forfatter, hvis Eventyr i spansk Oversættelse nutildags kunne læses af Guadalajara-Soldaternes Efterkommere. Drengen var *Hans Christian Andersen*. I »Mit Livs Eventyr« omtaler han, hvad kan han mindes om Spanierne. Han fortæller bl. a., hvorledes en spansk

Soldat tog ham paa Armen, lod ham kysse et Sølvbillede, han bar ved sit Bryst, dansede rundt med ham, kyssede ham og græd. Derefter fortsætter H. C. Andersen: »Jeg saae en af hans Kammerater blive ført til Retterstedet; han havde myrdet en Franskmand. Mange Aar herefter, ved Erindringen herom, skrev jeg mit lille Digt »Soldaten«, der oversat af Chamisso paa Tysk er blevet folkeligt der og optaget i de tyske »Soldater-Sange« som tysk Original«*).

Vedkommende Digt lyder i Original og i Chamissos***) tyske Oversættelse som følger:

Soldaten.

(1829.)

Med dæmpede Hvirvler Trommerne
gaac.
— Ak, skal vi da aldrig til Stedet
naar,
At han kan faae Ro i sin Kiste?
— Jeg troer, mit Hjerte vil briste!

Jeg havde i Verden en eneste Ven.
Ham er det, man bringer til Døden
hen,

Med klingende Spil gjennem Gaden,
Og jeg er med i Paraden.

For sidste Gang skuer han nu Guds
Sol,
— Der sidder han alt paa Dødens
Stol:
De binde ham fast til Pælen,
— Forbarm Dig, Gud, over Sjelen!

Paa cengang sigte de alle Ni.
De Otte skyde jo rent forbi;
De rysted' paa Haanden af Smerte,
— Kun jeg traf midt i hans
Hjerte.

Der Soldat.

(Nach dem Dänischen von Andersen.)

Es geht bei gedämpfter Trommel
Klang.
Wie weit noch die Stätte! der Weg
wie lang!
O, wär' er zur Ruh' und Alles vorbei!
Ich glaub', es bricht mir das Herz
entzwei!

Ich hab' in der Welt nur ihn geliebt,
Nur ihn, dem jetzt man den Tod
doch gibt.

Bei klingenden Spiele wird
paradirt;
Dazu bin auch ich commandirt.

Nun schaut er auf zum letzten
Mal
In Gottes Sonne freudigen Strahl; —
Nun binden sie ihm die Augen
zu —
Dir schenke Gott die ewige Ruh'!

Es haben die Neun wohl angelegt;
Acht Kugeln haben vorbeigefegt.
Sie zitterten Alle vor Jammer und
Schmerz —
Ich aber, ich traf ihn mitten ins
Herz.

*) H. C. Andersen: Udvaltte Skrifter (ved Dr. phil. Vilh. Andersen), XI 7.

**) Adelbert Greve von Chamisso, af en ældgammel lothringisk Adels-slægt, som ved Revolutionen i Frankrig mistede baade Fædreland og For-

Chamissos Oversættelse er Originalen værdig. Linie for Linie gjengiver den Originalens Tanker indtil anden Linie i tredie Strofe. Udtrykket »Der sidder han all paa Dødens Stol« har Chamisso sandsynligvis ikke forstaaet. Han har ikke vidst, om det skulde opfattes billedligt eller bogstavligt. Vi vilde heller ikke forstaa det, hvis ikke vi fra Mummets Skildring*) vidste, at en Stol blev baaren bag efter den dødsdømte. Paa den skulde han aabenbart anbringes, naar han bandtes til Pælen. Det har H. C. Andersen husket eller senere hørt. Chamisso har helt udeladt dette Træk og til Gjengjæld brugt to Linier til at gjengive Strofens første Verslinie. I tredie Linie i samme Strofe lader H. C. Andersen den dømte blive bunden til Pælen, medens Chamisso lader ham faa Øjnene tilbundne. Fra Munne vide vi, at dette sidste virkelig var Tilfældet. Chamisso har vidst, at saadan plejer man ved en saadan Lejlighed at bære sig ad, derfor udtrykker han sig paa denne Maade.

Man forstaaer, at dette Digt i en Militærstat som Preussen — nu Tyskland — maatte være næsten selvskrevet til Optagelse i Soldatersangbøger. Mangen Soldat kan jo komme i en Situation som den, Digteren har tænkt sig. Derfor har Digtet i Chamissos Oversættelse ogsaa holdt sig i tyske »Lieder-Bücher« og synges den Dag idag af Børnene i tyske Skoler, er altsaa kjendt videre om Lande, end det falder i de fleste Digtes Lod.

Gaarden i Tyrsted, hvor Begivenheden fandt Sted den 8de Maj 1808 er, som sagt, Matr.-Nr. 7a. Den

mne, var født paa Slottet Boncourt i Champagne ^{20/4} 1781. Fra 1790 var Familien landflygtig. Sin Uddannelse fik han derfor i Tyskland. Han blev fremragende som Botaniker, Sprogmand og Digter. Som Naturforsker deltog han i den russiske Jordomsejling 1815—18 paa Briggen Rurik. ^{21/4} 1838 døde han.

*) Se foran Side 30.

laa indtil 1905 nøjagtig midt i Byens sydlige Gaardrække. Nu er den nedreven og udflyttet paa Marken, og den gamle Gaardsplads er solgt til Husmand Jens Borch. Skjønt Bedstefaderen, Jens Sørensen, til den nuværende Ejer, Jens Peter Sørensen, havde Gaarden i Fæste i 1808, har der dog ikke i Gaarden selv kunnet faas Oplysninger om Begivenheden. Iøvrigt er Traditionen i Byen ikke paa noget Punkt i Modstrid med det, som findes hos Mumme (trykt 1848) og Schmidt. Den stærke Peder Bechs Fæstegaard var den østlige Halvdel af en Tvillinggaard paa Gadens Nordside omtrent overfor foran nævnte Gaard. Den har nuværende Matr.-Nr. 17a. I 1870 blev den flyttet ud paa Tyrsted Vestermark, men den gamle Byggegrund i Byen hører endnu til Gaarden, og det gamle Stuehus, hvori Brydekampen mellem Peder Bech og Husaren fandt Sted i 1808, ligger endnu paa sin Plads og bebos af Lejefolk.

LIDT OM TILDRAGELSERNE I VEJLE AMT SÆRLIG OMKRING KOLDING UNDER FØRSTE KRIG

AF AXEL LILJEFALK

HVOR gammel er Kolding By? Det Spørgsmaal opkastes og drøftes andet Steds her i Aarhøgerne; men sikkert uden at det lykkes at paavise mere derom, end hvad der gælder for de fleste andre danske Købstæder, nemlig, at Oprindelsen taber sig i det historiske Mørke. Selv Byer som Odense og Viborg, hvis Navne peger tilbage til Hedenold, kan dog kun med Sikkerhed dokumentere deres Eksistens ved Bynavnets Nævnelser i Dokumenter af langt senere Oprindelse; medens Byer, som har væbnet sig mod Tidens Tand ved at sætte »Ny« foran Navnet, kan have en meget hæderlig Levealder. Nykøbing paa Falster har saaledes set mere end 7 Aarhundreder gaa hen over sig.

Det er imidlertid ikke til disse fjerne Tider, vi denne Gang vil gaa tilbage til, tværtimod holder vi os indenfor Mandsminde. Vejle Amts Trængselstider i det 17de Aarhundrede, særlig under Carl Gustavs Indfald, bliver netop i denne Tid paany underkastet historiske Undersøgelser haade fra svensk og dansk Side*;

* Filosofie doktor J. Levin Carlbohm: »Från Weichselen till Bält 1657«. Knud Rockström i »Historisk Tidsskrift«.

bentlig vil »Vejle Amts historiske Samfund« faa Lejlighed til at gøre sine Læsere bekendt hermed; denne Gang vil vi dvæle lidt ved Krigsaarene i Midten af forrige Aarhundrede. Der var den Gang forløben næsten 200 Aar, siden den sidste fjendtlige Soldat var gaaet Sydpaa over Grændsen, og forhaabentlig vil der gaa andre 200 Aar eller helst flere til, inden Vejle Amts Kvinder igen ser Røgen af en fjendtlig Ild; men netop derfor bør de stedlige Minder om Krigsaarene søges bevarede, medens den Slægt endnu lever, som kan tale af Selvsyn derom. Jo længere Tid der gaar under Fredens rolige Liv, desto mere vil der danne sig Sagn om den Gang, der var Ufred i Landet. Bedst er det dog, at have et virkelighedstro Billede fra hine Tider, saa det staar klart, hvorledes det danske Folk i denne Del af Riget handlede, tænkte og følte, medens Tyskerne reves om Danmark. De enkelte Bidrag skal til sammen blive for den kommende Slægt, hvad Midtaldernes historiske Folkeviser har været gennem Aarhundreder; det er ikke de historiske Tildragelser selv, de fortæller os, men Folkets Syn paa disse.

I det følgende skal der i korte Træk gives Omrede af de krigerske Tildragelser i og omkring Kolding By i de to sidste Kampe for Sønderjylland, forhaabentlig vil saa de stedlige Minder fæstne sig derom.

Da Kolding By begyndte sin Tilværelse som et fredeligt Fiskeleje ved Fjordens Bred, drømte den næppe om den farlige Ære at blive Grændseby; der var jo langt derfra til Danevirke, saa langt taltes den danske Tunge, saa langt flokkedes Folket villigt om Mærkel, naar Danekongen udbød Leding for at værgc Rigsgrændsen. Desværre varede det ikke saa længe, inden der blev saaet ond Sæd i Landet Nord for Virket. Brodermorderen, Kong Abel, lagde ogsaa Spiren til den lange,

stadigt voksende Splid, der delle Jyderne i Nørre- og Sønderjyder og de sidste, hvad der er værst, efterhaanden i tyske og danske Sønderjyder, der bar Vaaben mod hinanden.

Som et Splittelsens Tegn mellem Danske rejste Abel alt som Hertug Borgen ved Kolding, »som til et Vern og Grentzehus« for Sønderjylland mod Indfald Nord fra. Da han senere satte den med Broderblod bestænkede Krone paa sit Hoved, var vel Skillelinjen mellem Jyderne alter falden; men efter hans toaarige, forøvrigt vistnok dygtige Regeringstid, tog hans Sønner den landdødende Arv op efter ham. »Koldinghus«, eller, som det vel den Gang hed, »Arensborg« eller »Ørneborg« fulgte dog ikke med Abelsønnerne; da Erik Klipping styrkede Borgens Forsvarskraft, var det som Værn for den kongelige Del af Danmark mod den hertugelige, som alt fra første Færd af søgte og fandt Støtte hos Rigets Fjender Syd for Ejderstrømmen.

Vi skal imidlertid ikke følge den gamle, vejrbidte Grændsevagt, som Digteren Carl Ploug kalder Slotsruinen i sin Fødeby, gennem Aarhundreders skiftende Kaar. Meget fik den at se af Kiv og Ufred, inden de forfrosne Spaniere sved den af over Hovedet paa Stamfaderen for det svenske Kongehus. Blandt de værste Dage var vel den 27de September 1627, da Christian d. IV kom dertil fra Aabenraa for at søge at ordne nogen Modstand mod Wallensteins fremvæltende Skare; men i Kolding var »panicus terror« saa stor som aldrig forhen. Rytterne (Kongens eget hvervede tyske Folk) plyndrede Slottet og Byen, medens Kongen selv var der til Stede. Kongen lod forespørge blandt stedkendte Folk om, hvor der var bedst at tage Stilling for at standse Fjenden, men der blev svaret, at

der var ingen andre sikre Steder end Fyn og Vendsyssel.

Forøvrigt var det nogenlunde ligeegyldigt ved den Lejlighed, hvor der var bedst at tage Stilling, for der var intet at tage Stilling med. Kongens egne hvervede Folk kappedes med de kejserlige i at plyndre og udsuge Landet, saa Smerterne endnu føltes, da Torstensen en halv Menneskealder senere paany sendte en tøjlesløs Skare ind over det ulykkelige Jylland, og den smule Velstand, der endnu var hjerget, gik tabt da Karl Gustav 13 Aar efter lod sine stridsvante, plyndrelystne Krigsfolk hæрге og brænde helt op til Nord for Limfjorden.

Det var en haard Omgang, som Jylland sent forvandt, men forvundet blev den, og da Fjenden paany nærmede sig Broerne ved Kolding, var det et frugtbart, smilende, rigt Land, som vinkede hinsides Aaen. Slet saa galt som sidst gik det da heller ikke ved denne Lejlighed. Den 1ste Maj 1848 samlede General Wrangel, en Ætling af Karl Gustavs Hærfører, som havde stormet Fredericia 1657, sine Underførere om sig i Kristiansfeldt og lod Major Kirchfeld læse for dem af en gammel Topografi om, hvorledes den svenske General Wrangel havde indtaget Fredericia, derefter gav hans Efterkommer sine Bestemmelser om Indrykningen i Jylland. Den slesvig-holstenske Division skulde gaa forrest, efter den den preussiske. Slesvig-Holstenerne under Prinsen af Noer skulde gaa videre frem til Vejle, den ene preussiske Brigade under Bonin bøje af over Gudsø mod Fredericia, den anden blive i Kolding som en fælles Reserve for de længere fremskudte Korps.

Hvis Prinsen af Noers egne Ord staar til troende, talte han bestemt imod at gaa over Kolding Aa. Det

vilde ændre hele Sagen, naar Rigsgrændsen blev overskredet. Slesvig-Holstenerne nærede intet Fjendskab mod Danskerne, men værnede kun egen Ret. Ved et Angreb paa Danmark, vilde den nationale Modvillie ægges til Had, og der skabtes derved store Hindringer for fremtidigt Samliv. Prinsen bad til sidst om, at hans Slesvig-Holstenerne i hvert Fald maatte blive forskaanet for at overskride Slesvigs Grænse.

Wrangel vilde dog ikke være ringere end sin Stamfader; kunde han tage Fredericia, kunde hans Efterkommer vel ogsaa, han svarede derfor Prinsen kort: »I Morgen Kl. 6 gaar De over Grændsen«. Den 4de Maj bragte en Feltjæger Prinsen et egenhændigt Brev fra Kongen af Preussen, hvori der stod: »I hvert Fald gaar De ikke over den danske Grændse«. Prinsen modtog Brevet i Vejle.

Kolding By blev dog den Gang forskaanet for Synet af de forhadte Insurgenter.

General Wrangel ventede at finde Modstand, naar han overskred Grændsen og havde indrettet sig derefter. Insurgenterne skulde den 2den Maj em Morgenen Kl. 7 sende deres Ryttere over Vadestedet ved Vranderup, derfra skulde det hurtigst muligt søge Vejen Kolding—Vejle, omtrent ved Raadvad. Fodfolket skulde paa samme Tid gaa over Aaen ved Røls Mølle, eller efter Omstændighederne ved Lunderskov. En halv Time senere skulde den preussiske Brigade Bonin overskride Kolding Aa ved Kolding. Stod de Danske der til Forsvar, fik de slesvig-holstenske Dragoner derved Tid til at komme i Ryggen paa dem. Der var imidlertid ingen Forsvarere, og alt forløb derfor roligt.

Slesvig-Holstenerne naaede til Viuf, Brigaden Bonin til Foreningspunktet mellem Kolding—Fredericia og Kolding—Snoghøj Vejen; General Möllendorff besatte

Kolding og skød Afdelingen frem til Bjert. General Wrangel selv havde taget Kvarter i Gudsø, her mødte han den første Modstander, i Form af en af den engelske og russiske Gesandt i København underskrevet Protest mod Indtrængen paa dansk Grund. Den standsede dog ikke Tyskerne. Fyrst Radziwill, som kommanderede den preussiske Division, fik Befaling til at samle sin Styrke den næste Formiddag Kl. 10 ved Sønderbygaard for at undersøge, om Fredericia var besat; en mindre Afdeling blev sendt til Snoghøj; Slesvig-Holstenerne blev ved Viuf, kun deres Avantgarde besatte Vejle. Allerede om Aftenen den 2den Maj var der imidlertid kommen preussiske Patrouiller til Stoustrup og Eritsø, og de havde faaet at vide, at Fredericia var rømmet. General Bonin lod derfor all Kl. 10 om Aftenen Fysilerbataillonen af det 31. Infanteriregiment og en halv Eskadron Rytteri gaa frem fra Stoustrup, og Kl. 11 Aften rykkede de gennem Prinsens Port ind i Fredericia Fæstning, som var helt forladt af danske Tropper.

Der var altsaa for saa vidt Fred og ingen Fare. Insurgenterne besatte Vejle og udstillede deres Forposter over Bredballe til Vingsted Mølle. General Wrangel havde den ivrigt attraaede Glæde at ride ind gennem Fredericia Fæstningsport endda uden at det kostede Blod. Gardetropperne kunde slaa sig til Ro i Kolding, og der tog Overgeneralen ogsaa Kvarter, da han i et Par Dage havde set sig om i Fredericia.

Der var over 20,000 Mand fjendtlige Tropper, som Vejle Amt saaledes var bleven hjemsogt af, og plyndrede og brændte de end ikke som i fordums Dage, var de dog alt andet end velsete Gæster. Til deres Underhold maatte Amtet daglig udrede for hver Mand 1 Pd. Oksekød, en Portion Grøntsager, 2 Lød

Salt, 4 Lod Smør eller Fedt eller $\frac{1}{4}$ Pd. Flæsk, $\frac{1}{4}$ Flaske Brændevin og 2 Pd. Brød. Styrken var beregnet til 20,000 Mand med 700 Officerer, og disse fik yderligere daglig $\frac{1}{2}$ Flaske Rødvin og 5 Cigarer og hver Uge 1 Pd. Sukker. Hver Underofficer og Menig fik desuden 1 Pd. Tobak eller 25 Cigarer om Ugen. Hertil kom et dagligt Furageforbrug af 325 Tdr. Havre, 16,500 Pd. Hø og 19,800 Pd. Halm. Det var en meget trykkende Byrde for Vejle Amt og for ikke helt at udpine denne Egn, sendte General Wrangel Kommandoer Nord paa, endda til Aarhus, for at inddrive Levnedsmidler og Furage. Anvendelsen af Insurgent-tropper til disse Strejftog bidrog yderligere til at gøre dem forhadte blandt den danske Befolkning. I Vejle By traadte denne Uvilje saa stærkt frem, at Prinsen af Noer maatte udstede følgende Befaling:

Vejle Byes Indvaanere blive herved paalagte inden i Morgen Middag Kl. 12 at aflevere saavel de endnu ikke afleverede Vaaben, samt den Ammunition, hvoraf de ere i Besiddelse, navnlig Krudt, Kugler, Hagel og Knaldhætter.

De som ikke efterkomme denne Opfordring, blive arresterede og bragt til Rendsborg Fæstning, og det bemærkes, at der ved Husundersøgelsen vil blive undersøgt, om nogen maatte undlade at aflevere sine Vaaben og Ammunition.

Aflleveringen er i Kirkens Vaabenhus.

Vejle, den 15de Marts 1848.

Commandantskabet.

Fredeligere gik det vel til nede i Kolding, hvor de preussiske Gardere stod, de var ikke Genstand for

Befolkningens Vrede og Foragt i samme Grad som Insurgenterne, og delte i ikke ringe Grad Befolkningens Følelser i dette Stykke. Navnlig gjaldt dette Friskarerne, dem havde General Wrangel forbudt at komme ind i Købstæderne under Marchen Nord paa gennem Sønderjylland. Efter en lang anstrængende Omvej om ad Tønder og Ribe, naaede de fire Frikorps og Bataillonnen Zastrow til Vejle; denne lange Spadssecretur havde dæmpet Krigsiveren hos de frivillige; de ønskede at blive sendt hjem, og Wrangel var mere end villig til at føje dem; saa meget mere som det truede med at komme til Haandgribeligheder mellem dem og hans egne Folk. Grenadererne i Regimentet Kejser Franz haauede Freichärlerne, da de kom gennem Kolding, og vakte derved deres dybe Harme. En Skjald blandt de frivillige, skrev senere følgende Verselinier om denne Tildragelse.

Röthet eure Wangen nicht die Scham,
wenn ich euch den Namen Kolding nenne,
wo ihr, als bestäubt das Freicorps kam,
Spott und Schimpf (der euch im Herzen brenne)
uns den matten Kriegern nach geschrien,
und der Hasses Gift uns nach gesprien?

Räuber, Diebe habt ihr uns genant

Tiltalen var unægtelig noget haanlig; fra dansk Side fandt man den ganske passende.

General Wrangel havde ventet, at Besættelsen af Trekanten Kolding, Vejle, Fredericia og Uddrivningen af de store Mængder af Levnedsmidler m. m. skulde tvinge den danske Regering til at indlede Underhandlinger om Fred; men heri blev han skuffet. Beboerne i Vejle Amt bar de Byrder, der var lagt paa dem, med

Taalmodighed, og derved blev Tyskernes Stilling efterhaanden mindre behagelig.

Allerede den 9de Maj modtog Wrangel i Kolding et Brev fra den preussiske Minister Friherre von Arnim, hvori udtales, at den almindelige politiske Stilling og Forholdet til de underhandlende Magter mere og mere udviklede sig saaledes, at det var meget ønskeligt snarest at komme til Ende med Fjendtlighederne og begynde Underhandlingerne med Danmark. Det var Rusland, som her atter viste sig som Danmarks Ven og lod Tyskerne vide, at Preussens og det tyske Forbunds Optræden efter den russiske Regerings Mening ikke lod sig forsvare, og krænkede den Garanti, som Rusland 1767 og 1773 havde paataget sig for Danmarks Besiddelse af Slesvig. Samtidig meddelte Sverrig, at det vilde sende Tropper til Øerne. Wrangels Stilling i Vejle Amt blev derved mindre behagelig, og han skrev til Berlin for at bede om at faa endnu 10,000 Mand, mest let Fodfolk; det vilde, mente Generalen, være en Skam for de preussiske og tyske Tropper, naar de blev tvungne til at rømme den sejrrikt vundne Del af Jylland uden efter en fast, ærefuld Fred.

Det var i Tillid til at Stillingen lod sig hævde, at Wrangel den 18de Maj fra Kolding udsendte sin Proklamation til Jyllands Beboere, hvori han paalagde dem en Krigsskat paa 2 Millioner Specier, at indbetale senest inden 10 Dage. Det var haarde Vilkaar, og det ublu Forlangende vakte Bestyrtelse over hele Riget. Kong Frederik VII sendte trøstende Ord med Opmuntring til at holde ud, og Grundlvig skrev netop ved denne Lejlighed sin smukke Sang »Fædreland ved den bølgende Strand«. Wrangel var forøvrigt selv klar over, at det vilde falde meget vanskeligt at inddrive en saa betydelig Sum i et Land, af hvilket han

kun havde besat en lille Del, men han haabede derved at tvinge den danske Regering til at tage virksomme Forholdsregler i den ene eller den anden Retning. Selv i Berlin misbilligede man General Wrangels Fordring; Krigsministeren, Grev Kanitz, anmodede paa Kongens Vegne Generalen om at tage denne Fordring tilbage; men den gamle var stiv. Befalingen om Krigsskatten var udgaaet, skrev han den 22de Maj, og en engang udgaaet Befaling kunde han ikke kalde tilbage. Han sendte senere sin Søn til Berlin for at give sin Mening yderligere Vægt: han hævdede, at det var hans Villie hensynsløst at inddrive Krigskontrebutjonen, og hvis Belalingen ikke skete, vilde han fængsle Egnens betydeligste Mænd som Gisler. Det hjalp ikke, Wrangel fik bestemt Befaling til at lade være med at inddrive Pengene og i det hele afholde sig fra alle Fjendtligheder, og endelig den 23de Maj om Eftermiddagen sprængte en Kurer over Sønderbro ind til Kolding med Befaling til Generalen om ufortøvet at rømme Nørrejylland og tilbagebetale, hvad der muligvis var indbetalt af Krigskontrebutjonen. Der maatte lystres, det nyttede ikke, den gamle blev vred og sagde: »Vi drager nu bort som Narre«.

Den 26de Maj om Formiddagen forlod Gardebrigaden Möllendorf Kolding efter at have tilbragt godt og vel tre Uger i Byen; Brigaden Bonin gik gennem Kolding til Christiansfeldt. Slesvig-Holstenerne maatte ogsaa denne Gang nøjes med de vestligere Hedeveje og gaa over Harte til Tønder. Den 27de Maj var der ikke en Tysker mere i Vejle Amt.

Medens vor Udenrigsminister den 25de Maj sad ved Kongens Taffel, modtog han en Billet fra den engelske Gesandt, som underrettede ham om, at Wrangel havde faaet Befaling til at rømme Nørrejylland og lade være

med at inddrive Pengene. Der blev da sammendraget et dansk Korps ved Middelfart under Oberst Juel; den 27de Maj blev to Husareskadroner overført til Snoghøj, tillige med 2 Kanoner af Batteriet Dinesen og 3die Reserve Jægerkorps. Hele Styrken rykkede under Kommando af Kommandøren for Hestgarden Oberts Benzon frem til Krybily, og derfra red Major Steinmann med en Afdeling af 2den Husareskadron til Kolding, som fandtes fuldstændig forladt af Fjenden.

Dermed var det fjendtlige Besøg i Vejle Amt forbi for den Gang. Naar undtages den lille Kanonade, som fremkaldtes ved Sten Billes meningsløse Angreb paa Kastellet ved Fredericia, var der ikke bleven løsnat et skarpt Skud. Det hele havde saaledes været fredeligt nok, og selv om Udskrivningen til de fjendtlige Troppers Forplejning havde været trykkende, saa var det dog til at bære, og den øvrige Del af Riget vilde senere dele Smerten med Amtet.

Ved Juli Maanedes Begyndelse samledes den største Del af den danske Hær i Vejle Amt, kun en mindre Del var efterladt paa Als. Hovedkvarteret blev i Viuf; ved Kolding blev efterladt som Forpostkommando 13de Bataillon, Espingolhalybatteriet Fallesen, og Vest derfor langs Kolding Aa 1ste Jægerkorps med Odense Frikorps og 2 Kanoner af Batteriet Dinesen, den øvrige Hær laa Nord for Aaen omkring Vejle-Vejen. Forposttjenesten gik dog paa Tur mellem Afdelingerne. Major Grum var Forpostkommandør. Den slesvigske Grænse maatte ikke overskrides og da den løb i utallige Snoninger var Stillingen ubchagelig. Der maatte patrouilleres hyppigt, inden Førerne lærte Grænsen at kende.

Stemningen var frejdig, skønt Krigen var rykket nær paa Livet. Fra Viuf fortæller Læge Christian

Fibiger* i et Brev til sin Moder af 19de August om et lille Besøg i Kolding. »Til min store Glæde fik vi forleden Ordre til at besætte Kolding, medens første Brigade gjorde en skarp Recognosering ind i Slesvig. Jeg har nu været 4 a 5 Gange i Kolding og moret mig udmærket. Jeg spiser i Reglen hos Madam Ploug og faar Rødgrød om Aftenen hos Frederiksens. Rektorens Dreng i Kolding ere ikke glemte hos deres gamle Venner. Da jeg sidst var der, laa jeg paa Piket bagomme hos Hans Harte, der hvor jeg i gamle Dage hentede Kærnemælk om Lørdagen, med gamle Ane ved Haanden. Det var den Gang mere fredelige Tider. Samme Dag fik vi Efterretninger om, at første Brigade havde nappet 30 preussiske Husarer, og jeg gik straks hen til gamle Brøndum for at glæde ham med denne Nyhed. Paa Blegdammen var plantet to Kanoner; Broen og Søndergade var barikaderede med Pallisader, Pindsvin og spanske Ryttere, og vor Vedetkæde stod langs Kongeaen. Officererne kunde ikke forstaa, hvorfor jeg bestandig marcherer ud med, naar de rykkede ud for at inspicere Vedetterne, de har ikke samme Følelse og den samme Interesse for det velkendte Terræn som jeg. »Doktoren er i meget krigersk Stemning i Dag«, hedder det, »han marcherer hver Gang med Patronillerne og hverken Chokolade eller Provinstoddy har kunnet holde ham tilbage.«

Ved Gaarden Bellevue tæt Syd for Kolding Aa, der hvor Vejen drejer af til Seest, mødtes den 14de Juli 1848, Kl. 10 Formiddag, den preussiske Udsending Grev Pourtales med Kammerherre Recdtz til Underhandling om Udførelsen af de i Malmø truffne Bestemmelser om Vaabenhvile. Som sædvanlig var det en ret brydsom Gerning at skilte Ord med Preusserne,

*) Søn af tidligere Rektor ved Kolding Latinskole Fibiger.

Læssøe blev derfor sendt Kammerherren til Hjelper. Navnlig var man uenig om, hvem der skulde besætte Sønderjylland under Vaabenhvilen. Preusserne fandt det rimeligt, at det blev et Korps af indfødte Slesvigere fra Insurgenthæren, men vilde intet høre om, at et Korps af danske Sønderjyder kom til at deltage deri. Læssøe afviste bestemt dette Forlangende og lod Preusserne kort og godt vide, at de intel havde at gøre her i Landet og burde skamme sig ved at hjælpe Oprørere. Vor Overkommando forlagde Hovedkvarteret fra Viuf til Vejle, og største Delen af Hæren blev lagt Nord for Vejle Dalen; ved Kolding efterlodes kun et Kompagni Fodfolk og en Deling Ryttere. De frivillige ridende Jægere fra Øerne laa nogle Dage i og om Kolding, saa gik ogsaa de tilbage til Williamsborg og Daugaard.

Det viste sig heldigvis, at det, ligesom ved Forhandlingerne om Krigsskatten, væsentlig var gamle Wrangel, som var stædig og unedgørlig. Fra Berlin maatte man sende General Neumann til ham med med Instruktion om, saavidt gørligt, at søge Vaabenstilstanden afsluttet. Kolding fik i den Anledning fint Besøg, idet baade den engelske og den russiske Gesandt den 19de Juli kom til Byen, hvor de sammen med de danske Underhandlere, Kammerherre Reedtz, General Oxholm og Major Læssøe, traf sammen med de preussiske Grever Pourtales, Oriola og Münster. Det lykkedes denne Gang at komme til en Forstaaelse, og General Oxholm rejste derfor den 20de Juli om Morgenen fra Kolding sammen med de to Gesandter. Det var vel første Gang i lange Tider, at Kolding havde været Sædet for vigtige diplomatiske Forhandlinger.

I Vinteren 1848—49 var Hæren spredt over hele Riget. Vejle slap dog for Indkvartering, til Kolding

kom den 1ste November 2den Forstærkningsbataillon og to Eskadroner Dragoner, sammensat af 3die og 5te Regiment. De skulde vogte Grændsen mod en ny frygteligere Fjende, Koleraen, som Syd fra truede med at trænge ind i Riget. Fredericia blev Overkommandoens Sæde, der boede blandt andre Læssøe Vinteren igennem, af Tropper laa der: de sønderjydske Afdelinger 10de, 12te og 13de Bataillon, 4de Reservebataillon, 2 Kompagnier af 1ste Reservejægerkorps og Batteriel Bruun.

Aarets store Begivenhed for Vejle Amt blev dog Kongerevuen paa Lerbækgaards Mark den 18de September, og hvor det mindeværdige, maaske skæbnesvangre Ord blev udtalt: »Det skal ej ske«; men denne Begivenhed skal vi ikke komme nærmere ind paa her.

Fred naaede vi ikke, som bekendt; og hen ad Vaaren 1849 begyndte igen det travle militære Liv i Vejle Amt. General Rye overtog Kommandoen over de ved Fredricia samlede Tropper, General Moltke over dem ved Vejle Aa; disse skulde dog over Fyn støde til Hæren paa Als, saa det blev Olaf Rye, hvem Vogtningen af Nørrejylland's Grændse blev betroet. Sidst i Marts havde han Hovedkvarter i Kolding. Foreløbig var det dog Tanken, at han skulde rykke ind i Sønderjylland og den 2den April blev derfor Korpset, som hidindtil havde ligget spredt mellem Horsens, Fredericia og Kolding, trukket nærmere Grændsen.

Den 3die April kunde Koldingenserne glæde sig ved at se Rye føre sit smukke Korps frem, den venstre Fløj under Oberst Irminger, gik gennem selve Kolding By, Centrum, hvormed Rye selv fulgte, under Oberst Flindt over Ødis og Steppinge, højre Fløj under

Oberst Juel passerede Grændsen ved Skodborghus. Stor var Glæden baade mellem Soldaterne og Borgere og Landboere, da de Danske atter betraadte Sønderjylland, men Glæden blev kun kort; efter nogle ubetydelige Sammenstød fik Korpset Befaling til at gaa tilbage, og den 7de April om Eftermiddagen stod det igen samlet Nord for Grændsen. Rye selv tog, misfornøjet med Tilbagegangen, sit Kvarter i Kolding; han var bister og ikke god at komme nær i de Dage.

Der maatte ikke kæmpes videre ved Kolding, lod Ordren, for at skaane Byen skulde den rømmes, selv for en kun lidet overlegen Modstander. Den 19de April foruroligede Fjenden vore Forposter ved Kratruset; og Slesvig-Holstenerne rykkede frem, saaledes at de om Aftenen havde deres Forposter fra Rebæk ved Kolding Fjord, Nord om Dalby og Vonsild til Fovslet, altsaa næsten langs den nørrejydske Grændse. Den næste Dag førte Oberst Zastrow Avantgarden frem til Angreb paa Kolding By.

Der stod den Dag i Byen kun to Kompagnier af 1ste Jægerkorps, med de to andre stod Chefen, Major Wilster, mellem Dyrehavegaards Skov og Vejle Vejen, og da Fjenden kom, blev et af Kompagnierne i Byen ogsaa straks sendt der hen. Kaptajn Caroc blev saaledes ene om Forsvaret med sit Kompagni; men dog blev Modstanden sejt. Ved de to Palisadeporte ved den nordre og søndre Ende af Broen stod Overkommandersergent Schultz, til højre for ham Svenskeren Rudbæk; Løjtnant Schow kommanderede de 4 Espingoler, som gjorde udmærket Gavn. Først da Fjenden efter et Par Timers Kamp havde faaet halvtredie Bataillon ført frem og lod hente Kanoner, veg den kække Caroc med sine Jægere og fik af Rye, som

havde fulgt Kampen fra Møllebakken Befaling til at gaa til Bramdrup.

Vi mistede den Dag 1 Underofficer og 5 Menige, som døde, og 2 Officerer, 21 Menige, som saarede; de saarede Officerer var Løjtnant L. C. M. Schow af Espingolbatteriet og Løjtnant Wend af 1ste Jægerkorps, desuden blev 16 Jægere fangne under Tilbagegangen gennem Byen. Fjenden havde lidt flere døde og saarede end vi.

Som bekendt bragte Efterretningen om, at Kolding var tabt, vor Overkommando til den Beslutning, at kaste Slesvig-Holstenerne igen ud af Byen, hvilket førte til den i Kolding Bys Historie uforglemmelige Kamp den 23de April. Vi skal ikke her komme nærmere end paa Tildragelserne denne Dag, men kun minde om, at General Bülow, som selv havde Overkommandoen, havde fordelt sin Styrke saaledes, at Rye Kl. 5 om Morgenen skulde staa ved Ejstrup og Paaby med en mindre Styrke sendt frem mod Lejrskov; ved Ejstrup skulde Korpsel gaa over Aaen. Moltkes Brigade skulde fra Bramminge gaa frem ad Vejle-Vejen mod Kolding Vest for Slotssøen og Schleppegrells Brigade ad Snoghøj-Vejen mod den østlige Adgang til Byen.

Forskellige Uheld krydsede General Bülows Plan. Han troede kun at have en Del af Insurgent hæren for sig, men lik den hele. Ryes Overgang over Aaen tog adskillig mere Tid end paaregnet. Angrebet blev foretaget med stor Tapperhed og modtaget med ikke mindre. Schleppegrells Utaalmodighed drev Husarerne til det dristige, men frugtesløse Indhug og 3die Jægerkorps havde sammen med 5te Bataillion et drøjt Arbejde med at tage Skanserne. Saa gik det frem mod Byen, medens det Syd for denne staaende fjendtlige

Artilleri sendte sine 12-pundige og 24-pundige Kugler og Granater ind mellem Rækkerne. Uagtet denne hæftige Ild trængte vore Batailloner frem forbi Slotsmøllen brød gennem Toldbarrieren nedenfor Slottet og tog mange Insurgenter til Fange. Vi lader den tapre Jægerkaptajn Münnich selv fortælle derom. Han stod med sit Kompagni i Kolonne paa Dæmningen mellem Slotssøen og den side Eng. Det varede ikke længe, saa fik det fjendtlige Artilleri sigte paa Kolonnen og nu begyndte en voldsom Beskydning, mest med Granater; de sprang over Hovederne, og Stumperne susede Folkene om Ørene. Jægerne kastede sig ned bag Dæmningen ved Slotssøen; det hjalp, ikke en Mand blev saaret. Granaterne faldt i Søen eller slog Smut hen ad Vejen. Her kom General Schlegel rolig ridende i Skridt, som var der ikke mindste Fare. Münnich sprang op og hilste paa ham. »Det lader til, De har det varmt her«, sagde Generalen, idet han gengældte Hilsenen. »Ja tilvisse, Hr. General«, svarede Münnich.

5te Bataillon havde imidlertid under haard Kamp ryddet Byen og mødte den ad Vejlevejen fremtrængte 6te Reservebataillon paa Torvet. Saa kom der Befaling til, at Kompagniet Münnich skulde besætte Sønderbro. Rask gik det frem ad Klostergade i Løb, medens Kanonkuglerne bragte Tage og Mure til at rasle ned rundt omkring. Ved den søndre Ende af Klostergade pustede Jægerne lidt bag et stort Hus, saa gik det videre gennem Helligkors- og Søndergade til Broen. 1ste Deling besatte Købmand Møllers Gaard paa Hjørnet Øst for Broen, 2den Deling den derved liggende Tømmerplads. Utzons Farvergaard Vest for Broen stod i lys Lue. En livlig Riffelkamp førtes med Slesvig-Holstencerne i Husene Syd for Aaen til

de fjendtlige Kanoner gennemhullede Murene, saa Bygningerne maatte rømmes. Saa kom der Ordre til at gaa tilbage til Torvet gennem Købmand Borchs Gaard. Da han naaede derhen, blev Barrieren ved Raadhuset lukket, og Kompagniet blev Reserve for 6te Reservebataillon, som var indviklet i en voldsom Gadekamp. Den videre Tilbagegang gik over Slotsbakken, men da Kompagniet naaede op i Staldgaarden, saa Münnich, han var afskaaret, Fjenden havde alt besat Toldporten og de mellem Søen og Havnen liggende Huse. Kaptajnen samlede sine Folk i Kolonner, greb selv Kompagnifanen og gik foran; Fjenden veg overrasket til Side, og Münnich slap igennem med sine Jægere.

Koldinghus bærer endnu Vidnesbyrd om hin Dags Kamp; Gaardejer Povl Andersen, Gjettrup, har søgt og fundet dem lidt til højre for Porten, som lukker for Slotsgaarden, omtrent i Mandshøjde fra Jorden, en Mindeskrift hugget i Stenen under selve Kampen. Mærkerne er nu glattede og blegede af Tiden, saa man ikke ænser dem, med mindre man ved, hvor de stammer fra.

Moltkes Brigade var ikke mindre kækt trængt frem ad Vejle-Vejen; forrest var den nyformerede 6te Reservebataillon under Major la Cour. Den stærkt besatte Mølle nær Kongevejen blev tagen, og derefter søgtes Forskansning i Nærheden. Premierløjtnant Meincke falder, medens han fører Skytterne frem, først skydes Hesten under ham, han var Adjutant, saa fik han selv en Riffelkugle gennem Hovedet. Saa gaar det fremad mod Hospitalsgaden, der er spærret af en Palisadeport, medens der var brudt Skydehuller i Murene paa de omliggende Huse. Gamle General Moltke gaar selv i Spidsen for Stormkolonnen, Palisadeporten naas og sprænges, og under en heftig

Gadekamp drives Fjenden Syd paa ud af Byen. De unge Officerer er altid forrest. »Det er mine Løjtnanter, jeg kan takke for, at jeg har jaget Fjenden ud af Byen«, udbrod Majoren efter Slaget. Et rask Modangreb, som Fjenden udførte fra Torvet opad Losbygade, bragte vel nogen Standsning i Fremrykningen, men da Krabbe kom til Hjælp med 9de Bataillon gik det fremad igen, indtil Kammeraterne af Ryes Brigade kom til, og Fjenden blev kastet helt ud af Byen.

Disse her skitserede Begivenheder er ofte skildrede udførligt; de fleste kender vist ret nøje, hvad der har tildraget sig omkring deres egen Hjemstavn; men der gemmes dog sikkert trindt om mange stedlige Minder fra hine Tider, som hører med til Vejle Amts Historie og derfor bør drages frem i Aarbøgerne. Hensigten med denne lille Afhandling er netop at give Anledning dertil.

PREUSSERNE I BJERGE HERRED I 1864

Af N. STEPHANSEN, Vinding Ladegaard.

T Oberst Axel Liljefalks Beretning i Vejle Amts Aarbøger om Preusserne i Bjerger Herred ser jeg, at der er et Punkt, Obersten ikke kan give Oplysninger om, nemlig hvorledes Preusserne kunde faa Underretning om det danske Strefkorps' Ankomst til Klakring. Denne Gaade kan jeg løse, og er vistnok den eneste Nulevende, der kan gøre det, da de andre, der var med den Dag, er døde.

I Aaret 1864 var jeg Kromand i Daugaard Kro, hvor jeg har været i ca. 30 Aar. Den 9de Marts fik vi i Daugaard den første tyske Inkvartering, nemlig en Eskadron røde preussiske Husarer. Jeg var i en slem Forlegenhed, da hverken min Hustru eller mine Folk kunde forstaa deres Sprog. Heldigvis havde jeg i Skolen lært lidt Tysk, som jeg fik opfrisket i Trearskrigen, saa jeg til Nød kunde forstaa dem og gøre mig forstaaelig.

Jeg had Snedker Henrichsen, en Mecklenburger, der boede i Korshøj, om at være Tolk i Butikken for et ungt Menneske, jeg havde der, imod at jeg gav ham en lille Dagløn, og min Kone sørgede for, at hans Hustru og lille Datter fik det fornødne til Livets Ophold. De havde det nemlig meget fattigt, da Manden var forfalden til

Drik. Det var en Stilling, der passede ham, da han fik en god Forplejning. Men det varede kun faa Dage, før Forholdet mellem ham og Underofficererne blev mig for intimt, hvorfor jeg afskedigede ham. Desværre vedblev Bekendtskabet med Underofficererne at bestaa, og disse fik ham i Forbindelse med Officererne, hvor han vel saa har tilbudt at gøre Spiontjeneste. Og nu forsvandt han af og til nogle Dage, og naar han kom igen, havde han Mønt paa Lommen, hvilket ellers ikke var Tilfældet.

Naar han saaledes havde været borte, skete det et Par Gange, at Løjtnant Wrangel kom og arresterede Folk. Første Gang tog han Sognefogden og en Gaardmand i Daugaard og en anden Dag en Gaardmand og en Snedker fra Assendrup. De blev puttede ind i Raadhuskælderen i Vejle, hvor de sad nogle Dage. Der var ogsaa nogle Fiskere ved Daugaard Strand, der led Overlast af Preusserne. Vi tænkte nok, at det var Henrichsen, der var Skyld i alt dette, da det stadig var de Mænd, han var Uvenner med, det gik ud over. Men Vished havde vi jo ikke.

Men saa den 28de Marts sent paa Eftermiddagen staa et Par Gaardmænd fra Byen samt Møller Rasmus Christensen fra Svends Mølle og jeg og taler sammen udenfor Kroen. Vi ser da, at Henrichsen kommer listende. Han havde nemlig noget katteagligt ved sig. Da er der en af os, der siger, at han burde have en ordentlig Løgn at rende med. Saa siger Mølleren Farvel og gaar nogle Skridt, men vender sig derefter om og siger: »Jeg glemte at fortælle jer, at der i Nat er kommen en Kanonbaad med danske Soldater til Klakring!« og føjer saa halvt hviskende til (dog saa højt, at Snedkren, der nu var i Nærheden, kunde høre det): »Det er nok disse Kyrasserer, de

vil have fat i!» Og saa pegede han op efter Vinduerne i Kroen, hvor der sad nogle preussiske Kyrasserer indenfor. Mølleren havde ikke den mindste Anelse om, at der var danske Soldater i Vente. Det var blot en Historie, han vilde prøve at faa Henrichsen til at løbe med.

Som bemærket havde vi den Dag Kyrasserer i Indkvartering; vistnok en Eskadron.

Da Henrichsen havde fanget den Nyhed, forsvandt han, og i Mørkningen blev en Estafet sendt afsted til Vejle. Samtidig blev Køreporten i Kroen, som er meget stor, fyldt med Kyrasserer, enhver med sin opsadde Hest. De, som Porten ikke kunde rumme, holdt i Nabogaarden, hvor Ritmesteren boede; desuden blev alle Veje, der fører fra Daugaard i Nord, Øst og Syd, besatte med Vagtposter, og enhver Vejfarende, kørende og gaaende, blev opsnappet og ført til Kroen, hvor der ved et Bord tæt ved Udgangsdøren til Porten sad 2 Løjtnanter med en Flaske Portvin for sig. De holdt Forhør over enhver, der blev fanget, og jeg maatte være Tolk.

Kroen blev næsten helt fyldt med tvungne Gæster. De fik alle den Besked, at de havde at forblive i Kroen indtil videre; ret længe haabede de dog ikke, det varede.

Lidt før Klokkeren 12 kom Estafetten tilbage fra Vejle, og vist næppe 10 Minutter efter forsvandt Kyrassererne ganske lydløst, ikke et Kommandoord eller en Sabelraslen hørt. Vi mente, at Mølleren's Fortælling var Skyld i, at Kyrassererne forsvandt midt om Natten. Overfaldet var vist ogsaa tænkt at skulle ske i Daugaard, som ligger mindst 5000 Alen fra Assendrup, hvorimod sidste By og Engom ligger næsten tæt sammen.

Den 29de om Formiddagen fik jeg ved en Spion — en Soldat fra Egnen, der hørte til Strejfkorpset — at vide, at der i Hornumkjær Skov laa c. 200 danske Soldater. Han var sendt til mig for at faa de Oplysninger, jeg kunde give om Fjenden.

Nu vidste jeg altsaa, at Overfaldet vilde ske, og var samtidig klar over, at det vilde drage ubehagelige Følger efter sig. Derfor gik jeg tidlig til Ro om Aftenen. Jeg var nemlig bange for at komme i Skænkestuen om Aftenen. Der kunde i Samtalens Løb komme Spørgsmaal til mig, som jeg ikke burde svare paa. Jeg had min Kone om at sørge for, at der blev lukket og slukket Klokken 10.

Ved 11-Tiden stod jeg op, men tændte ikke Lys. Jeg vilde se, naar de Danske kom igennem Byen. Klokken blev 2, men der kom ingen. Jeg tænkte, at Overfaldet var opgivet, og gik atter i Seng. Klokken 4 blev der banket paa Døren. Det var en dansk Infanterist, der vilde traktere en preussisk Husar med en Morgenbitter. Lidt efter kom hele Styrken forbi med de andre Fanger og Hestene.

Paa Turen henad havde de Danske fulgt Dalen Syd for Byen; derfor havde jeg ikke mærket noget til dem.

Dagen derpaa, Klokken ca. 7 om Morgenen, kom der saa en Kommando baade Infanteri og Kavalleri Preussere. De havde allerede da brændt S. Lunds Gaard i Assendrup; nu gik Turen til Pakhuset ved Daugaard Strand, som de ogsaa sved af, hvorefter jeg fik deres Besøg, — de trængte jo til en Hjertestyrkning ovenpaa en saadan Bedrift. De Menige blev placeret udenfor, Officerer og Underofficerer inde i Kroen. En gammel Lærer, som talte lidt Tysk, fik de fat paa, og han maatte med en Patrouille omkring i

Byen og skaffe Fødevarer. Jeg saa ham komme med en røget Skinke under den ene Arm og et stort Rugbrød under den anden. Derefter holdt de Maaltid, og jeg maatte levere gratis Drikkevarer til dem alle.

Det første, Officererne gjorde i Kroen, var at holde skarp Forhør over mig; de paastod, at jeg vidste, at Overfaldet vilde ske, hvilket jeg bestemt benægtede. Men jeg følte, at jeg maatte være svær rød i Kammen, saa de vist let kunde skønne, at jeg løj. Jeg troede sikkert, jeg var bleven arresteret, men jeg slap med Skrækken.

Nu vidste vi altsaa, at Henrichsen var Spion, men hvordan skulde vi faa ham af Vejen. Vel havde vi ingen Indkvartering, men de tyske Forposter stod paa Højdedraget Vest for Assendrup og Engom, det var jo godt en halv Mil borte, og der blev sendt Patrouiller gennem Daugaard flere Gange i Døgnet baade ved Dag og Nat.

Et Par Dage efter kom Henrichsen igen og den Gang med dygtig Mønt paa Lommen. Det havde jo vist sig, at hans Efterretninger var paalidelige, og en dygtig Arbejder er jo sin Løn værd.

Han var nu bleven en altfor interessant Person til, at det kunne gaa ubemærket hen, naar han kom i Kroen. Saa snart han var vel indenfor Døren, kom Folk fra alle Sider for at hilse paa ham, og alle, der kom, trakterede han med en Toddy. Jeg husker tydeligt, at da han vilde betale, var der 17 saadanne paa Regningen. »Værsgod!« sagde han, og gav mig en preussisk 25 Thalerseddel. Jeg gik ind i Stuen ved Siden af for at bytte den. Men jeg kom saa i Tanker om, at den Seddel skulde han beholde, thi jeg sagde til mig selv: I Dag skal han nappes! Jeg fik en Pige ud af Bagdøren efter Sognefogden, og jeg gik saa ind

til Henrichsen og sagde, at jeg ikke kunde bytte Sædlen. »Macht nichts, hier ist Kleingeld!« sagde han, tog i Bukselommen og trak en stor Haandfuld preussiske Thalere op. Jeg kunde skønne, at han mindst havde faaet 50 Thaler for den gode Efterretning.

Imedens Sognefogden og jeg sad og talte om, hvorledes vi bedst skulde faa ham sendt til Horsens, er vi saa heldige, at Sognefogden fra Øster Hornum kommer kørende fra Vejle, og han lover at besøge Henrichsen til Horsens, naar vi vilde sende 2 Mand med. Jeg havde faaet 2 Mand til at passe paa, at han ikke forlod Kroen. Disse fulgte saa med. Forinden Udkørselen af Porten, var der en Mand oppe i et højt Træ for at se efter, at ingen preussisk Patrouille var i Farvandet.

Da Henrichsen sad og klinkede med sine Gæster i Kroen praalede han af, at nu var hans Tid kommen. Nu skulde Folk, særlig Gaardmændene, komme til at danse efter hans Pibe, og en Mand, der havde skældt ham Huden fuld for hans Meriter, skulde nok faa sin Gaard sveden af med det første.

De Mennesker, der hørte paa ham den Dag, tillige med flere, kom efter Krigens Ophør i Forhør, og hans Synderegister blev saa takseret til 2 Aars Tugthusstraf og Landsforvisning bag efter. Han døde nogle faa Aar efter i Flensborg.

Dagen efter at Henrichsen var sendt bort, kom to tyske Husarer og spurgte efter ham. »Han er vel hjemme hos sin Kone!« sagde jeg. — »Der har vi været; hun har ikke set ham i flere Dage!« — Senere tror jeg ikke, at Preusserne søgte efter ham.

DEN ÆLDRE SLÆGT FORTÆLLER.

DEN ældre Slægt kan ofte fortælle mangt et Træk fra Fortiden, som nødigt skulde gaa tabt, idet saadanne Beretninger er af betydelig historisk Værdi og ofte giver et langt bedre og tilforladeligere Billede af Tilstande og Samfundsforhold end selv de omhyggeligste Udarbejdelser efter de bedste skrevne Kilder. Redaktionen vil bede Historisk Samfunds Medlemmer hjælpe med at indsamle disse Fortællinger, hvoraf en stor Del efterhaanden vil kunne gengives i Aarbøgerne. Der indvindes paa den Maade et godt Stof og tillige skabes der et fastere Samarbejde mellem Redaktionen og Medlemmerne.

Allerbedst var det, om Fortælleren selv nedskrev saadanne Bidrag til Aarbøgerne, men om Alder, Svagelighed eller andre Forhold skulde være til Hinder derfor, vil der altid være Medlemmer, der vil kunne træde hjælpende til. Ogsaa Dagbogsoptegnelser eller efterladte Breve o. lign. vil underliden være af stor Interesse og bedes udlaante til Redaktionen. Idet allerede nærværende Hæfte af Aarbøgerne bringer en Del Bidrag af den omtalte Art, udtaler Redaktionen Haabet om, at de vil blive læste med Glæde og vil kalde mange nye Fortællere frem. Det bemærkes

her udtrykkeligt, at Redaktionen allerhelst ser fremdraget Træk fra *det daglige Liv*.

Gamle Minder fra Tyvkær.

Meddelt af Lærer *J. J. Ravn*, Stoustrup.

I Tyvkær i Smidstrup Sogn boede i Begyndelsen af det 19. Aarhundrede en Gaardejer Kristen Kristensen Ravn (død ca. 1825). En gammel Mand, der er født der i Sognet, har om ham fortalt mig følgende:

Kristen Ravn havde en Broder, der hed Søren, han var svagelig og blev derfor gaaende hjemme hos Broderen paa Fødegaarden. Omsider, ca. 1820, døde Søren, og paa Grund af, at han var bleven plejet vel af Broderen under sin langvarige Sygdom, havde han bestemt, at denne skulde arve ham.

Det var dengang daarlige Tider for Bønderne, og Kristen Ravn var selvfølgelig glad over at slippe fri for at betale Broderens Arvepart. Da han kom til Pastor Høst i Smidstrup for at tale med ham om Broderens Begravelse, udtalte han, at han gjerne vilde have ham til at holde en god Ligtale over Broderen: »Jeg skal nemlig sige Dem, Hr. Pastor, Pengene bliver paa Gaarden«. Præsten lovede dette, men Kristen Ravn tilføjede, at han havde endnu et Ønske, som han meget gjerne vilde have Præsten til at opfylde, og det var, om han maatte opgive Præsten Texten til Liglalen. Præsten vægrede sig længe ved at gaa ind paa dette, men Kristen Ravn blev ved at gentage sit Ønske og søjede omsider til, at han vilde give Præsten en god Betaling for Talen, hvis Præsten vilde være imødekommende paa dette Punkt. Imidlertid var Præstefruen kommen tilstede, og da hun gentagne Gange havde hørt Ønsket fremsat, bad hun sin Mand

opfyldte det, idet hun bl. a. sagde: »Hører Du ikke, Fa'r, at Manden siger, han vil belale Dig godt!« Og Præsten lovede saa at rette sig efter hans Ønske.

Begravelsesdagen kom, Liget kom i Kirken, og Præsten holdt en lang og god Tale over Søren, men Kristen Ravn syntes dog ikke, at han prædikede over den opgivne Text, der lød: »Den lange Syge, den visse Død«. Men endelig, lige ved Slutningen af Talen, siger Præsten: »Den lange Syge, den visse Død. . .«, og nu var Kristen Ravn tilfreds, thi da Præsten var færdig, rejste han sig op i Kirkestolen og sagde: »Taksigels', Hr. Pastor! Taksigels', Hr. Pastor!«

Kristen Ravns Enke, Dorthæa Hansdatter, blev gift med sin Bedstefader, Jens Hansen, kaldet Ravn. Han overtog Gaarden 1826. Den var da stillet til Avktion, men skønt sin Bedstefader kun medbragte 200 Rigsdaler, blev Avktionen dog standset, og der solgtes kun et Par mindre Hedelodder. Bedstefader fortalte undertiden en Del om Livet i hans unge Dage. Da han kom til Tyvkær, havde man der en Stodderkonge, som man kaldte »den stive Stoddermand«. Han boede midt i Byen i et lille Hus ved Siden af Kaptajnsdammen og havde kun en stor sort Hund til Selskab, men den var han ogsaa meget glad ved. Den fulgte ham overalt og besøgede bl. a. hans Opvaskning efter endt Maaltid, og Stodderkongen skal have været meget fornøjet med, at den sørgede for at holde Gryder og Fade m. m. rene; han sagde, at den gjorde det godl. Det gik ham derfor nær til Hjærte, at Hunden blev dræbt af en af hans Uvenner.

Bedstefader talte til om Varsler. Han troede, at han havde den Gave at kunne se sligt; »det havde maaske ikke alle«, sagde han. Saaledes fortalte han følgende: »En Nat, allerbedst som jeg laa i min Seng paa Gaarden i Tyvkær, blev jeg pludselig vaagen ved,

at jeg hørte en Vogn komme kørende vestenfra ind i Gaarden. Hvem kan det dog være, der kommer kørende saa sent, tænkte jeg, og rejste mig over Ende i Sengen for at se ud af Vinduerne. Mens jeg ledede mig, gik Døren op til Dagligstuen, og jeg fik da et mærkeligt Syn at se. Jeg saa nemlig, at man i et Lagen kom bærende med et Lig, og det var min Stedsøn Søren, der tjente hos Johan Bertelsen paa Gaarden »Egeland«, Starup Sogn. Man bar Liget gennem Dagligstuen ind i Storstuen, og jeg kunde høre, hvorledes man lagde Liget »paa Straa«. Man vaskede, rumsterede med Borde og Stole, og det blev igen stille. — Kort Tid efter blev Søren syg og døde. Han blev kørt hjem som Lig, og det gik, som jeg havde hørt og set hin Nat.« — Ligeledes fortalte Bedstefader, at han en Dag, da han gik paa Marken, »Encmærke«, saa »Forbrand« i Niels Buhls Gaard paa Tyvkær Hede (»Engeskovgaard«). Den virkelige Brand indtraf kort efter omtrent paa samme Tid af Døgnen.

Paa »Spøgeri« troede han ikke. Han fortalte bl. a., at man i hans Ungdom — han var fra Vinding — talte om, at det spøjte i Vinding Hule. Der gik saaledes en stor Hund om Natten, og Folk mente da, at det var »den slemme selv«. En Aften sent kom han gaaende hjemad gennem Hulen, og ganske rigtig: der kom en stor sort Puddelhund imod ham. Da han gik efter den, knurrede den. Han saa da, at den havde et Ben i Munden og opdagede endelig, at det var en kendt Hund.

Min Fader har fra Tyvkær fortalt fra sin Ungdom: Unge Mennesker drev dengang adskillige Løjer, der en Gang kom til at gaa ud over en Gaardmand*, der boede midt i Byen.

* Han gik under Navnet »den gamle Skredder«. En anden i Byen boende Gaardmand gik under Navnet »den lille Skredder«. Sidstnævnte

Man huggede dengang ikke saa lidt Favnræ i Byens Skove, og som Regel kørtes det til Fredericia, hvor det betaltes bedst. Da der var lang Vej til denne By, læssede man for det meste Træet paa Vognen om Aftenen for at tage afsted saa tidlig som muligt den følgende Morgen. Den her nævnte Gaardmand havde da ogsaa en Aften læsset to Vogne med Favnræ for at kunne komme tidlig afsted næste Morgen, men han fik Forhindringer; thi da han vaagnede, fik Søvnens gnedes af Øjnene og kom ud i Gaarden, var begge hans Vogne borte med Favnræ og det hele. Han blev hed om Ørene, men ved at se sig godt om, fik han Øje paa dem paa Mønningen af Laden. Der oppe stod begge Vognene. Byens Ungdom havde nemlig om Natten skillt Vognene ad, saaledes at de kunde føres op paa Huset. Der oppe havde man samlet dem igen og læsset Favnræet paa. Det havde ikke været noget let Arbejde, men der var mange om det. For Gaardmanden og hans Folk blev det ogsaa et svært Arbejde at faa Vognene ned, og jeg ved ikke, om han kom afsted til Fredericia den Dag.

Skoler og Skolelærere.

Meddelt af Lærer *J. J. Ravn*, Stoustrup.

Ingen af Skolerne i *Ullerup* Sogn er gamle. Den ældste er i Egum, hvor den gamle Skolebygning, der stod til 1866, da den nuværende opførtes, menes at være opført 1830. Før den Tid holdtes der Omgangsskole omkring paa Gaardene i Sognet. Den gamle Skole i Egum var kun 6 Fag lang, og den var opført

var Sognets Skriver. En Mængde Dokumenter angaaende Ejendomshandler, Pengelaan m. m. er skrevne af ham. Sagførerene havde vist ikke den Gang saa meget at gøre med Skrivning af den Slags Papirer som nu.

af Bindingsværk paa et Sted, hvor der før havde været et Vandhul, »Bertel Boesens Flod«. I Huset var der Skolestue med Bilæggerovn, et lille Kammer til Læreren og et Rum til Brændsel. Det var en meget tarvelig Bygning. Man har fortalt mig, at de store Dreng, der i sin Tid søgte Skolen, havde Løjer med at rette Ryggen mod Skolens Gavl, thi naar de gjorde dette i Forening, kunde de ryste hele Huset, og Læreren kom derfor og jog dem bort. De Egum Bymænd havde i Forening opført Huset, og de maa sandsynligvis have tænkt, at det var en Bygning, de havde Ære af, thi over Skolens Indgangsdør havde de ladet sætte et Stykke Træ, hvorpaa deres Navne var indhuggede.

Gamle Lærer *Barsø* i Stallerup har fortalt mig, at han engang af Provsten var bleven gjort opmærksom paa, at Ullerup Sogns Lærerembede var ledigt. Han gik derfor til Egum for at se paa Skolen, men da han havde set den, opgav han at søge Embedet. Læreren Værelse var saa lille, at han ikke skulde faa Lyst til at opholde sig der, længere end højst nødvendigt, og Barsø fandt den gamle Lærer *Mørck* siddende i Skolestuen, hvor han lappede paa sit gamle Tøj.

I mange Aar var *Colding* Lærer i Ullerup Sogn. Han var vist en ret dygtig Lærer, men han fik med Tiden vel megen Hang til stærke Drikke. Man klagede flere Gange over, at han forsømte Skolen af den Grund. En Gang havde der været Visitats i Egum Skole, og Præsten, Pastor Kallenbach (Præst for Fredericia Trinitatis og Ullerup Menigheder 1846—56) var meget utilfreds med Skolen og navnlig med Læreren.

Afdøde Sognefoged P. Ousen, der var tilstede, syntes dog, at Præsten var lovlig haard. Da Præsten forlod

Skolestuen, aabnede Ousen derfor Døren til Lærerens Kammer og sagde: »De skal dog se, Hr. Pastor, hvorledes Lærer Colding bor!«

Da Præsten saa Værelset, udbrod han: »Ih, Gud bevare os! Her er jo ikke for Mennesker at bo!«

Præsten havde lige i Forvejen foreholdt Læreren, at han skulde holde sig noget mere hjemme. Derfor var det, at Ousen vilde vise Præsten, hvor lidet tiltalende Lejligheden var.

— Min Bedstefader, der var fra Vinding Sogn og født 1802, har fra sin Skolegang i *Vinding* ofte fortalt om den daarlige Undervisning, der i hans Barn-dom blev givet. Læreren var tillige Drejer og havde sit Værksted paa Skolens Loft. I dette var der horet et Hul, saa han kunde holde Øje med Børnene i Skolestuen. Haandværket passede han bedre end Skolen. Dette kom omsider Provsten for Øre, og en Dag mødte han i Skolen. Lærer Møller var som sædvanlig paa Loftet ved Drejearbejdet; da han opdagede, at en fremmed Mand var kommen ind i Skolestuen, gik han ned fra Loftet og ind. Provsten spurgte saa: »Hvem er De?« Hertil svarede Lærer Møller: »Jeg er Mekanikus, men skulde være Skolelærer.« Provsten sagde saa flere Gange: »Naa, De er Mekanikus, men skulde være Skolelærer«, idet han gik frem og tilbage i Stuen, og til Slut tilføjede han: »Jeg er Provst N. N.«, og derpaa forlod han i Hast Skolen. Efter dette Møde med Provsten var Lærer Møller paa det rene med, at det var forbi med hans Lærergerning, der vist ogsaa var en Biting for ham. Han søgte derfor sin Afsked som Lærer og fik den.

Lærer Møller var en velhavende Mand. Flere af Bønderne i Vinding skyldte ham Penge. Efter sin Afsked tog han for Alvor fat paa Drejerhaandværket,

og herved blev han en saa velstaaende Mand, at han købte en stor Gaard i Viborgeggen.

— — —
Til foranstaaende gjør Medlem af Redaktionsudvalget, *S. Hansen*, følgende Tilføjelse:

En nu i Vejle boende Dame, som for henimod 40 Aar siden var Discipel i Vinding Skole, fortæller mig, at den Gang fandtes endnu Hullet i Skolestuens Loft lige over en af Pigebænkene. Det var af Størrelse som en Spæde, og dets Betydning kjendte Børnene meget vel. Det forledte dem ofte til Uopmærksomhed, idet de sad og saa op efter det. Saa en Dag skete der noget mærkeligt: En af Pigerne mærkede, at noget dryppede ned paa hende fra Loftet, og trak sig skyndsomst til Siden, ligesom en anden Pige veg ud til den anden Side, og alles Øjne rettedes mod det interessante Hul i Loftet, fra hvilket en alt andet end vellugtende Vædske i en fin Strøm sænkede sig til Gulvet. En Undersøgelse, som foretoges for at naa til Klarhed over Fænomenets Aarsag, bragte det Resultat, at Aarsagen var — en Kat, som sagtens havde villet forrette »et nødvendigt Ærinde« gennem Hullet. Den havde muligvis ikke hørt noget om, hvad der var dettes egentlige Bestemmelse. Heldigvis for Pigerne nedenunder tog den fejl og forrettede sit »Ærinde« ved Siden af Hullet. Ellers var Bestyrtelsen nede i Skolestuen bleven endnu større end den blev. Den var stor nok endda.

En Skovauktion i „de 8 Sogne“ i 1849.

Efter nogle Optegnelser af afdøde *N. J. Ravn*, Sjølundgaard.

I de kgl. Stenderup Skove forefaldt der i Foraaret 1849 et Optrin, der i flere Hensender er meget interessant og belegnende. De slesvig-holstenske »Myndig-

heder« havde til 3de Marts berammet en meget stor Auktion i Skovene. Auktionsdagen oprandt. Det var et forfærdeligt Vejr med Frost og Snestorm. Af Jyder og Fynboer, som plejede at indfinde sig talrig ved disse Auktioner, var der paa Grund af Vejrets Sletted ikke mødt en eneste. 14 slesvig-holstenske Dragoner var mødte paa Pladsen for at holde Orden. Auktionen tog sin Begyndelse under Ledelse af en tysk Auktionsholder fra Haderslev og den fanatiske Skovrider Schröder; den gik trevent, næsten ingen købte noget, undtagen en tysksindet Købmand B.....n fra Haderslev. Dragonerne havde et Øjeblik begivet sig til Skovriderboligen for at indtage en Forfriskning. Da de kom tilbage, havde de Forsamlede, ca. 200 i Tallet, opstillet sig i flerdobbelte, tætte Rækker paa hver Side Vejen, og kun levnet saa megen Plads, at en Rytter ad Gangen kunde passere. Da disse red op mellem den forsamlede Folkemasse paa hver Side af Vejen, raabtes der et vældigt Hurra. De lagde Haanden til Pikkelhuen, i den Overbevisning, at Hilsenen gjaldt dem, men de reves snart ud af denne Vildfarelse; thi nu raabtes der; »Længe leve Frederik d. VII, ned med Forræderne, tyske Keltringer, Ménéedere o. s. v.« Dragonerne trak sig nogle Hundrede Alen tilbage fra Folkemassen for at holde Krigsraad. Resultatet af dette var, at de med dragne Sabler kom tilbage i fuld Galop, aabenbart i den Hensigt at gøre Folkemassen forskrækket og faa den til at løbe, men ikke én veg. Den rolige og determinerede Holdning afholdt sandsynligvis Dragonerne fra at bruge deres Vaaben, da Anvendelsen af Magt kunde have uberegnelige Følger for dem selv. Raabene og Skrigene fra Folkemassen gentoges, medens Dragonerne gram i Hu og slaaende med Sabelen i Jorden, bistert spurgte:

»Was soll das Schreien zu? Was soll das Schreien zu?« Tilraabet: »Tal dansk, vi forstaar ikke det tyske Vrøvl!« kunde Tyskerne slet ikke forstaa; men da der derpaa raabtes: »Øjeblikkelig ud af Skoven, ellers skal vi snart lette Eder ud!« forstod de saa godt denne Tale, at de straks forføjede sig tilbage til det Sted, hvorfra de var komne. Folkemassen slog nu Kres omkring Auktionsbordet med Auktionsholderen og Schrøder.

Schrøder (ligbleg og stammende): »Hvad vil I, Børn?«

En Stemme: »Ingen Auktion«.

Schrøder: »Auktionen skal straks blive hævet«.

En Stemme: »Ingen Auktion i Morgen«.

Schrøder: »Der skal ikke blive afholdt Auktion i Morgen«.

En Stemme: »Alt hvad der er solgt stryges og kasseres«.

Schrøder: »Javist, alt hvad der er solgt kasseres«.

Dermed havde Auktionen en Ende, Lærer Blom, S. Bjært*, som hidtil, skjult i Massen, havde uddelt sine Kommandoraab, traadte nu offentlig frem og raabte: »Nu gaar enhver hjem!« »Ja!« svaredes der, »det vil vi«. Og det gjorde man, dog ikke før der var indjaget den slesvig-holstenske Købmand B. fra Haderslev en dødelig Skræk! Han havde for Røverkøb faaet Tilslaget paa det meste af Favnebrændet; thi ingen Dansk vilde købe af Oprørerne, men han svor desuagtet paa, at han var en dansksindet Mand. Ingen kom under Tiltale, tvertimod, man gjorde alt fra de tyske Myndigheders Side for at neddysse Sagen, thi den vidnede all for stærkt om, hvorvidt Befolkningen sympatiserede med »Erhebungen«.

* Christian Andersen Blom, født i Skodborg 28. Januar 1804, død i S. Bjært 5. April 1866. Bekendt sønderjydsk Patriot. Under Mærket »En Slesviger« Forfatter til et i sin Tid overordentlig udbredt Skrift »Hvad er Sandhed«, en kort og letfattelig Gendrivelse af de slesvig-holstenske Oprøreres Usandheder og Skingrunde.

Lærer Blom var en lige saa beskeden og tilbageholdende, som snarraadig, viljekraftig og for Danskheden varmtfølende Mand. De Mænd, som trofast stod ham bi med Raad og Daad i hans politiske Kampe, saavel før, som under Krigen 1848—50, var især Frands Petersen, Andr. Math. Frost og Claus

Lærer Blom.

Tonnesen i Stenderup, Utzon i Dalby Mølle, Kaj Hansen i Vonsild, Iver Andersen Ravn i Grønninghoved, Christen Nissen Lind i Skartved og hans egen Sognepræst, Petersen, alle Mænd af omtrent samme Støbning som han selv. — Amtmand Johannsen og Provst Janssen, begge ivrige Slesvig-Holstenere, indstillede Blom til Dannebrogsmænd.

Havde de vidst, hvor meget han fortjente denne Udmærkelse, hvor ufortrødent og

med hvilken Dygtighed han arbejdede for Sandhed og Ret i Fædrelandets Tjeneste, da var Naadens Sol sandelig ikke kommet lil at skinne paa ham. Blom var Sjælen i Ledelsen af de kommunale Anliggender i sit Sogn, Sdr. Bjært, ligesom han var de enkeltes Raadgiver og Hjælper. Derfor var han ogsaa, da dansk Lovgivning indførtes 1. April 1867, selvskreven lil Sogneraadsformands-Bestillingen. Naar man i 1865 ikke

valgte Blom, men Mørk-Hansen til Medlem af Rigsraadet, saa er Grunden dertil, at de 8 slesvigske Sogne derved fik Lejlighed til at vise deres Misbilligelse af denne Mands Udjagelse af Slesvig.

At man i Bjært træffer saa megen sand Oplysning og ægte Fædrelandssind, er for en væsentlig Del Bloms Værk; det er et smukt Minde, han saaledes har sat over sig selv, skønt Lærergerningen kun er en Del af hans Arbejde i Samfundets og Fædrelandets Tjeneste.

Andreas Murmester fra Hvejsel.

Optegnet ved *J. Terkilsen*, Hauge.

I første Halvdel af forrige Aarhundrede boede der paa Hvejsel Mark en Mand, der hed Andreas og var Murmester. I daglig Tale kaldte man ham »gale Andreas Murmester« for hans Særheders Skyld. Der gaar om ham en Mængde Historier, deriblandt følgende:

Om Vinteren var det somme Tider, at Andreas Murmester rejste ud i Landet som »klog Mand«. Han kunde da i det mindste gaa og bjærge Føden i den for Murerne arbejdsløse Tid.

Han kom en Gang ind paa en større Gaard og tilbød sin Tjeneste.

»Ja«, sagde Manden, »kan Du »vise igen«, saa er her noget for Dig at forrette; der er bleven stjaalet et Stykke Lærred fra mig, og det ser ud til, at den, der har stjaalet Lærredet, har været godt kendt i Huset«.

Jo, det kunde han nok. Om han maatte gaa omkring og se sig om i Husene baade ude og inde. Det fik han Lov til. Og han gik saa omkring og gjorde

adskillige Tegn og hemmelige Kunster. Folkene paa Gaarden blev helt bange for ham, da han godt kunde ligne en Trold, efter som de var beskrevne i Æventyrene.

Under sin Runde kom han ind i Huggehuset, og der tog han et Bor og stak til sig. Da han kom op paa Loftet, saa borede han et Hul i Brædderne lige midt over Øverstestuen. Derefter stillede han et Bord midt paa Gulvet i den nævnte Stue, og midt paa Bordet satte han et Fad med rent Vand.

Folkene blev saa kaldt ind allesammen.

Andreas stillede dem op i et Par Rækker og saa vist paa hver enkelt, og saa sagde han til dem: Nu var der stillet et Fad Vand paa et Bord oppe i Øverstestuen, og der skulde de nu gaa ind én for én og dyppe de tre Fingre paa højre Haand i Vandet, og derefter skulde de række de tre Fingre i Vejret, som ved Edsaflæggelse. Naar de havde gjort det, saa maatte de gaa ud, lukke Døren og stille sig paa deres Pladser igen. Nu var det jo rigtignok saadan, at dersom der var nogen af de tilstedeværende, der havde stjaalet Lærredet, saa vilde det blive kendeligt paa Fingrene, naar de dypede dem i Vandet; men de var vel alle uskyldige, og saa kunde de nu faa Lejlighed til at bevise deres Uskyldighed.

Saa gik Andreas op paa Loftet og lagde sig med Øjet over det borede Hul; der kunde han se, hvad der gik for sig ved Vandfadet.

Endelig kom der en Karl ind i Stuen; han gjorde Tegnene, som om han dypede Fingrene i Vandet, og derefter holdt dem i Vejret, men han havde ikke haft dem i Vandet. Og Andreas tænkte ved sig selv: Haa, haa, god Karl, nu har vi dig!

Da Andreas kom ned, saa han Folkenes Hænder nøje efter, og da han havde gjort det, saa sagde han, idet han pegede paa ham, der ikke dypede Fingrene: »Hør dette Broer, de æ nok dæ, der haa tawn e Lærret!«

Karlen bekendte. Manden fik sit Lærred. Og Andreas fik Betaling for at »vise igjen«.

BIDRAG TIL KOLDING BYS ÆLDRE HISTORIE.

Af Filialbestyrer P. ELIASSEN i Kolding.

I.

Byens Oprindelse og ældste Privilegier.

Egnen omkring Kolding Fjord har været beboet fra de allerældste Tider. Dette fremgaar bl. a. af ret talrige Fund fra Oldtiden. Saaledes blev der siden Midten af forrige Aarhundrede i Kolding Fjord fundet talrige Sager fra den ældre Stenalder. Der fremkom ved Opmudringsarbejder en Mængde Hjortetaksøkser og andre Fund fra Stenalderen, som nu er opstillede i Nationalmusæet og i Musæet paa Koldinghus. Ligeledes fandtes ved Drejens højst interessante Skaldynger (Køkkenmøddinger). Paa Brændkær Mark, sønden for Byen, skal man Tid efter anden være stødt paa Brandpletter og Grave fra Jernalderen. paa den nordlige Bred af Aaen har man mellem denne og Nedervejen til Harte fundet Urner, og i Komarken, i Nærheden af Ankershus, er man stødt paa Boplads fra Oldtiden.

Geologerne, der i særlig Grad er interesserede i Egnen omkring Kolding, hvor flere interglaciale Mosefund har givet Anledning til specielle Undersøgelser, mener, at Stedet, hvor Kolding nu ligger, i Oldtiden har været en overordentlig gunstig Boplads, maaske en Ø.

Et Forsøg paa ad *historisk* Vej at faa Klarhed over Kolding Bys første Oprindelse, vilde sandsynligvis være aldeles ørkesløst.

Maaske kan der opnaas gode Resultater ved Gravninger i Grunden og Undersøgelser i Kulturlaget. Det er heller ikke udelukket, at Sprogforskerne engang kan blive mere enige om *Navnet* Koldings Oprindelse. De Forklaringer, Henrik Rantzaus, Jonas Coldingensis, P. Resen og flere efter dem har givet, er i hvert Fald meget angribelige, enkelte (Kolding kommer af »Kalveling«, et Marked med Kalve*, andre har af Vaabnet laget Linden for en Kaalplante, Højen for en Hob eller »Dyng« og deraf udledet »Kaaldyng« = Kolding) er for Nutiden temmelig komiske. Oberst *Emil Madsen*, der har beskæftiget sig meget med Stednavne, siger**, at Endelsen *ing* og *inge* betegner »mere eller mindre udhævede Fordybninger i Jordsmonnet, hvor der enten endnu findes eller har været Eng.« Ordet, der staar i Forbindelse med Oldnordisk »engja«, blive trang, indsnævres, har i sin Oprindelse snarere betegnet Terrainformen end den samme ledsagende Eng. Stednavne, der ende paa *ing* er især hyppige ved langstrakte Eng- eller Mosestrøg; ved Dalsænkningen, der adskiller Nørre- og Sønderjylland, træffes saaledes Kolding, Folding, Føvling, Aaling, Ravning osv. Denne Forklaring i Forbindelse med Rantzaus om *Kol* = Høj, træffer muligvis det rigtige***.

* P. Resens utrykte »Atlas daniens« (i det kgl. Bibl.) VI. 687.

** Her efter Aarvog for dansk Kulturhistorie 1899, S. 82.

*** Betegnelsen *Kol* træffes her i Egnen f. Ex. i »Grydskol«, hvilket er det gamle Navn paa Banken ved Harte Kirke. Det er ogsaa uden Tvivl denne Banke, der sigtes til i Fyhus Efterretninger S. 10 i Tillæget, hvor der nævnes en »Gryderhøj«. Til Harte knytter sig ligeledes Sagn om et gammelt Marked.

Nogen særlig fremtrædende Rolle i vort Lands Historie har Byen først begyndt at spille efter Aaret 1200. Før findes den ikke nævnt, hverken i trykte eller skrevne Kilder. Valdemar Sejrs Jordebog, der er affattet i det 13. Aarhundrede, er vistnok det Sted, hvor Byen tidligst nævnes, i det »Jorden omkring *Kaldyng*« anføres under *Anst* Herred i Almind Syssel. Maaske Almind Herred (det ældste Navn paa Bruskov Herred) netop har faaet Navnet forandret til Broskov Herred, da denne »Jord omkring Kolding« er lagt under dette Herred, hvorved det kom til at strække sig til *Skoven ved Broen* (Koldingbro), som Navnet henviser til. Et andet gammelt Dokument, et Gavebrev, udstedt af Biskop Gunnar i Ribe, er dateret 1236 og betænkter de Fattige og Syge i Ribe og *Kaldyng**.

Der er næppe Tvivl om, at i den allerældste Tid dannede Kolding Aa og Fjord det naturlige og juridiske Skel mellem Almind- og Barvid- eller Sønderjyllands Syssel. Største Delen af de Jorder, der tilhørte Kolding sønden Aaen og derved laa til Nørrejylland, er, som senere skal paavises, komne til Byen i historisk Tid, og de Dele deraf, f. Ex. Teglgaardskær og Stejlbjerg, hvorom der intel vides, kan have ligget til en nu forsvunden Torp, der 1436 kaldes *Nudorp*** (Nytorp). I et Tingsvidne af 1547*** nævnes et *Hørup* Lød ved »den gamle Hulvej« til Sest bag om Husmers Toft; Navnet forekommer ogsaa andre Steder†. Ledet laa i Skellet

* Brevet er paa Latin og aftrykt i »Oldemoders«, Side 37, jvfr. Kinchs Ribe, I, 57.

** Script. Rer. Dan., VII, 490. Den her nævnte »Tridelund« genfindes som Stedbetegnelse »Trillelund« i den ældste Videbog for de søndre Marker. Graabødrenes Fiskevand er »Munkens Dam«, der var Fiskedam lige til Svenskekrigen, da den blev ødelagt baade paa »Dæmning, Siel og Post« (Jordebog 1662, Rigsarkivet).

*** Borgm. J. Riis gl. Afskriftsbog i Raadhusarkivet, S. 93.

† Danske Kancelliregistranter 1535—1550 hvor Registeret fejlagtig henfører Stedet til Lejrskov Sogn. Der maa nemlig skælnes mellem det her

mellem Sest og Kolding; thi ved at flytte dette Led vilde de Sest Bymænd tilegne sig noget hidtil udyrket Jord (»Krat, Skov, Bjerger og Knolde«) under Kolding Grund. De Sest Mænd bar sig ikke suidt ad, thi det gamle Skel kunde ses »paa de gamle Ledstolper«, der formodentlig ikke er flyttede med. Kolding fik da ogsaa Ledel flyttet tilbage igen*.

Ogsaa nord for Kolding har der i ældgammel Tid været en Landsby nærmere inde mod Byen, nemlig *Gammelby* eller *Gammel Harte*. Gamle Folk i Harte kender endnu et Marknavn *Gammelby Vad*, der i ældre Papirer, som senere skal vises, spillede en stor Rolle.

Gammelby skal i Middelalderen være bleven nedbrudt og dens Jord henlagt til »en Tummel eller Munsterplads« under *Koldinghus*** . Naar undtages dette Jordstykke, om hvis første Henlæggelse under Kolding jeg intet har kunnet finde, kan Tidspunktet for de forskellige Markers Henlæggelse under Byen angives. Da Hjemtofterne til Kolding ikke har været af synderlig Størrelse, maa Kolding By fra først af have været en endog ringe Landsby.

Af Byens ældste Stadsretter og Privilegier kan intet udledes med Hensyn til Byens Alder. Da Slesvig By omkring 1200 fik sin første Stadsret, var Byen mindst 400 Aar gammel.

Kolding ældste Stadsret er desværre gaaet tabt og synes at have været borte i flere Hundrede Aar. Den

nævnte Stednavn og »Erstlørrup«, det nuværende Højrup. (Først er det gamle Navn paa »Lerskov«, der ogsaa har været kaldet Lerholt). Selv om Sest før 1566 laa under Hertug Hans, har Sognet ikke desto mindre hørt under Amt Herred.

* Omkring 1836 vilde Kolding spærre denne Vej for Færdselen, og der blev derfor opført et Dige over Vejen. En Gaardejer i Sest brød dog gennetage gennem Diget, og tilsidst udfandt Raadmand, Herredsfoged Morten Oxenbøl, at Gaardmanden havde Ret. Vejen kunde som den oprindelige gamle Sestvej ikke spærres.

** Jordebog for Kolding By 1723—1813, Blad 5.

er sandsynligvis givet under Valdemar Sejr. (Formodningen støtter sig til Christians I's Privilegium fra Kolding af 1452, hvori det hedder, at Kolding har haft Privilegier af Kong Valdemar, Kong Erik og Kong Christoffer.)

Det ældste opbevarede Dokument om Byens Købstadrettigheder gengives her i Fotografi. Det er skrevet paa Pergament og affattet paa Latin. Paa Dansk lyder det:

»Vi Christoffer den anden, af Guds Naade de Danskes og Slavers Konge, hilser alle, som ser dette Brev, evindelig med Herren! Vi kundgør for alle med dette vort aabne Brev, at vi forunder og skænker Ihændehaverne, vore kære Borgere^o i Kolding, alle de Privilegier og Friheder, som de har haft af vore Forfædre, de danske Konger, og stadfæster dem alle og hver med dette Brev, hvorfor vi under vor kgl. Naade alvorligt forbyder, at nogen, af hvad Stand han end er, understaar sig i at besvære eller i nogen Maade at forstyrre disse Borgere, saafremt han agter at undgaa vor Vrede og kongelige Hævn. Til Stadfæstelse derpaa er vort Segl hængt neden ved dette Brev. Givet i Kolding i det Herrens Aar 1321, den fjerde Dag efter St. Pauli Omvendelsesdag (o: 28. Jan.) i vor Nærværelse (o: under vort Ophold her).

(Seglet mangler).

Brevet opbevares i Rigsarkivet. Det næstældste Privilegium er udstedt af den af Grev Gert indsatte 12aarige »Konge« Valdemar III i 1327 »paa Marie Magdalene Dag (o: 22. Juli) med vor Marskal Ludvig Albrektsen som Vidne.« Ogsaa her mangler Seglet. Fra det følgende Aarhundrede er der ingen Privilegier

^o I ældre Oversættelser er Ordet »Villani« ofte oversat med »Bønder og Avlingsmænd«. Dette paatales af Kolderup-Rosenvinge i hans »Gl. danske Love« V. Ordet betyder Købstadborgere.

eller Stadfæstelser, skønt saadanne dog vistnok har foreligget. Del næste Brev, der er opbevaret, er fra 1442, og giver Kolding samme Privilegier, som Viborg har af Kong Hans. Og 1452 udstedes Christian I's Privilegium.

Markskel og Byfred.

Hverken Privilegiet af 1321 eller 1327 angiver, hvor megen Jord, der ligger til Kolding By. Der staar kun at Jorden indenfor Byens Grænser »kaldes Byfred«, men hvor denne Grænse er, angives ikke. Derimod staar der bedre Besked derom i Privilegiet af 1452, og i 1486 er Oplysningerne fyldigst. Mellem 1327 og 1486 er det, at Byen vinder en stor Del af sin Jord, dengang en Livsbetingelse for Beboerne, der lige saa meget levede af Landbrug som af Handel, Haandværk og Fiskeri.

En af de første Marker, Byen erobrede, var *Brændkær Mark*.

Sønden for Kolding Fjord, i Tved, Dalby Sogn, laa der dengang et Herresæde, Tvedsgaard. Det ejedes i Begyndelsen af det 14. Aarhundrede af en Ætling af den mægtige Adelsslægt Limbækkerne, nemlig Henneke Limbæk, der samtidig var Herre til Skinkelsborg i Stenderup Sogn, Tørning, Trøjborg, Møgel-tønder og Gram. Henneke Limbæk faldt i Kampen mod Diltmarskerne 1404, og efter hans Død styredes Godserne af hans Enke. Hun kendes kun ved Fornavnet Fru *Jytte*, Slægtsnavnet er ukendt. I 1427 laante Fru Jytte af Kolding By 80 lybske Mark og satte alle sine Rettigheder til Brændkær Mark i Pant derfor med Ager, Eng, Græsgang og Skov, intet und-

taget, dog saaledes, at de ikke lader bugge Ege og Bøge i Skoven, der ligger paa den foran nævnte Jord, og »naar jeg, Fru Jytte, og mine Arvinger vil løse foran nævnte Jord, saa skal jeg og mine Arvinger opsigte Pengene paa Tyrstrup Ting den første Dag før St. Hansdag i Midsommer og ingen derefter, at de nævnte 80 Mark skal betales i Kolding 8 Dage efter St. Mortens Dag.«

Pantebrevet er i god Behold i Rigsarkivet, men Seglene mangler.

Sagnet har nu faaet fat i denne Begivenhed, at en fornem Adelsdame laante Penge af Kolding By, og det spinder nu videre og fortæller, at Bymændene havde sat den Betingelse, at Pengene skulde betales en bestemt Dag inden Kl. 12, ellers tilfaldt den pantsatte Jord Byen. Dagen kom, og Borgerne havde truffet deres Forholdsregler. Da Fru Jytte kom kørende paa Kolding Bro, slog Klokkeren tolv, og hun var kommen for sent. Borgerne havde nemlig faaet Klokkeren (det hedder sig for en Flaske Brændevin!) til at stille Kirkeuhret frem. Fruen vendte om, og Byen beholdt Marken*. Sagnet ender med, at »siden den Tid har Uhret i Kolding aldrig gaaet rigtigt«. (T. Becker er i »Orion« 1839 ondskafuld nok til at hævde Rigtigheden af den sidste Paastand.)

Ved at sammenligne Sagnet med Fru Jyttes Panteforskrivning kan man hurlig se, at saaledes kan det ikke være gaaet til. Hvis Fru Jytte virkelig engang før en St. Hansdag havde opsagt Pengene og ved et Uheld ikke havde faaet dem betalt til den fastsatte Termin, vilde der ikke være sket andet, end at hun ikke fik Marken løst af Pantet og at Borgerne, indtil

* Thieles Folkesagn I 177. og flere Steder. Sagnet fortælles paa flere Maader.

lovlig Betaling skete, vedvarende havde Brugsret til Marken.

At Borgerne i Kolding skulde sige Pengene op hos Fru Jytte, synes udelukket, dertil har de haft for haardt Brug for Marken til Avl og Græsning.

Der findes omtrent en Snes gamle Breve om Brændkær Mark, men i ingen af Brevene bestrides, at Kolding har Rettigheder i Marken. Derimod er der Strid om det Markfællesskab, der saaledes opstod med Tvedsgaard, thi ogsaa dennes Ejer havde Ret til at græsse paa Marken, der forøvrigt i sin Helhed strakte sig lige til Dalby Aa.

Fru Jytte døde, og hendes Datterbørn, Hans og Benedikt Ahlefeld, arvede Gaarden og med den Bedstemoderens Rettigheder til Marken. De opsagde eller tilbagebetalte dog ikke de 80 Mark, men solgte — med Kolding Borgeres Samtykke — det hele til Familien Tedinghus (Tinhus). Dette Salg bevidnes i et »uskaaret, uskrabt og velbeseglet« Brev, dateret 1444 og udstedt paa Tyrstrup Herredsting. Om denne Handel hedder det i et senere Raadstuevidne*, at 8 navngivne Dannemænd i Borgmesters Stue i Kolding svor paa, »at de havde hørt og spurgt af deres Forældre, Fader og Moder og mange flere gode gamle Dannemænd og Dannekoner, at Kolding By havde først Brændkær Mark i Pant af hæderlig og velbaarne Kvinde Jytte, og saa paa den Tid, da Henrik Tedinghus (paa Tvedsgaard) købte Brændkær Mark, da købte han den med deres Forord og Samtykke, som da i Kolding boede, saa at Kolding Borgere skulde nyde Halvdelen med ham og hans Arvinger i fornævnte Køb, og da gik en almindelig Skat over Kolding, saa mange gode Hustruer maatte skære deres Sølv af

* Dette er dateret 1488. Riis' Afskriftsbog S. 54.

deres Klæder og andet, hvad som helst de havde, og sætte det ud og betale fornævnte Mark med.« — Der haves ogsaa fra Tedinghuserne et Brev, hvori de tilstaar, at Kolding haver vel betalt udi Fæ og fuldt Værd det, de skulde udgive for deres Del* og takker for god Betaling. Dermed er endelig fastslaact, at Marken er kommen til Byen paa ærlig Maade og er baade købt og betalt.

I 1480 sattes der Skelsten i Marken, saaledes at denne deles i to Dele. Skellet sættes ved »Brunebæk, som løber ned til Kolding Fjord og saa det samme Bække-rund (rund = Vandløb) ret sønden og til en Sten, som der nu er sal, som Brunebæk begynder og saa ret sønder til en Sten, som vi har sat ved Tved** Møllevej og saa til en Sten, som vi har sat sønden og østen ved de tre Høje«. Kolding beholder den nordlige Del af Marken og Herremændene paa Tvedsgaard forpligter sig til evig Tid aldrig at bygge eller lade bygge nærmere Kolding By, den til Skade, end i Tvedsgaard, hvor der nu staar Huse og Bygninger paa.***

Kong Christians Privilegium af 1452 har allerede udpeget Koldings Ret til en Del af Jorden sønden Kolding, nemlig »fran brunberri swo til steglæheri swo framdelis til biolderbecki« (en Bæk i Skellet mod Sest); men i Kong Hanses Stadfæstelse 1486 er det

* Borgmester J. Riis' Afskriftsbog i Raadhusarkivet, S. 53.

** Tved Mølle er ikke ensbetydende med Dalby Mølle, idet Tved Mølle ligger nordligere, inden Tved Skel, hvilket ogsaa synes at fremgaa af Navnet »Møllebjergel« paa Kortet af 1716 i Rigsarkivet.

*** Markens Oprindelse godkendes i den saakaldte Koldingers »Afsked« af 18. Jan. 1576, hvorefter der af Brændkær Mark aarlig skal svares 5 Daler i Tiendepenge til Dalby Kirke og Præst. (Riis' Afskriftsbog, 121). Marken ligger i Græsælleskab til 1777, da Hans de Hoffmann sammen med »de holsteinske Huses Betjente« og Kolding Magistrat 2. April eftersaa Skellet. Der opsattes derefter ordentlige Hegn, hvoraf de Kolding Markmænd tilpligtedes halv Hegn og de tilstødende Lødsjere halv Hegn.

hele med: » Vore Borgere i Kolding maa nyde deres frie Byfred saa langt som deres Mark Brændkær Mark strækker sig«.

Inden vi forlader Markerne sønden Byen, maa vi omtale den Paapasselighed fra Kronens Side, der herskede overfor Hertugdømmet med Hensyn til Kongerigets Rettighed til disse Marker, der jo var indskrevne i Koldinghus' Jordebog som nørrejysk Ejendom. Den første Sag derom rejstes i Slutningen af 15. Aarh. af Fru Abel, Henneke Stages Enke, som Panthaverske til Haderslevhus, men hendes Krav afvistes. I 1576 var der Strid mellem Frederik II og Hertug Hans d. æ. om dette Skel, og 14. Jan. blev Skellet gaaet efter. Man begyndte ved Brunehjerg og gik til Dalby Aa, vandrede videre til Stejlbjerg og derfra til Bjelderbæk. De Kolding Bymænd gik med Byens Privilegier i Haanden og fik ved dem ogsaa Ret. En Snes Aar efter var det galt igen. Saaledes skriver Christian den IV 8. Sept. 1596 til Lensmand Caspar Markdaner paa Koldinghus om nogle fremmede Fyrster og Herrer, der skal følges paa Vej:

» Og paa det Rigens Højhed billigen maa holdes udi Agt og fornævnte Personer paa de Steder maa blive aftakket, som altid haver været sædvanligt, da bede vi Dig og ville, at Du alvørligen og med Flid undervise dennem, som højbemeldte fyrstelige Personer gelejde, at de bliver aftakkede paa det Sted sønden Kolding paa Bjergene (og ikke paa Kolding Bro)*.«

Grunden til, at Christian IV netop paa dette Tidspunkt maner til at holde Rigens gamle Højhed i Agt, var en Forseelse, som Statholder Henrik Rantzau 13. August s. A. gjorde sig skyldig i, idet han aftakkede

* Brevet findes tillige med flere om samme Sag indhæftet i Kolding gamle Bysbog i Kolding Raadhusarkiv.

de lynchborgske Fyrster (der kom sydfra) ved Kolding Bro, i Stedet for at lade »Gelejdsmændene« tage Af-sked oppe paa Bjergene.

I et af de her anførte Breve udtaler Kolding Bor-gere sig saaledes derom:

»Det er mod al høj Øvrigheds Reputation, at en Lensmand skal understaa sig at føre eller tage noget Gelejde paa sin svorne Lensherres Grund og Bund, at en Fyrste af Holsten vil understaa sig som Lens-fyrste af Danmarks Rige med Hensyn til Fyrsten-dømmet Slesvig at føre et Gelejde ind paa Rigens gamle Grund og Bund, som aldrig nogen Fyrste af Holsten eller Slesvig har haft noget med at gøre.« Borgerne vidner, at dette beviser Byens Privilegier »udi nogle hundrede Aar«.

Den gamle Strid om Søndermarken synes ikke mere at være blussel op. Men ret morsomt er det at be-tragte Danckwerts Kort (1652). Grænsen er afsat et Stykke langs Kolding Aa, men vest for Kolding bøjer Linjen sønden for Byen, uden at denne Linies Be-tydning fremgaar af Værkets Text.

Ogsaa *Nørremarkerne* har voldt Retstrætter og det lige saa alvorlige og ganske enestaaende langvarige.

Det første Jordstykke, der er indvundet nord for Byen, er *Præsteløkken* eller »*Fosses Løkke*«. Dette Jordstykke angives at ligge mellem Kolding Bjerge (»Galgebjergerne«) og »Spedalskløkke«*.

Fosses Løkke blev af nogle Riddere og Adelsmænd skænket til Præstens Bord i Kolding (3: til Præstens Underholdning) mod, at han hvert Aars St. Olafs Aften »mens Kirken og Sognet varer« skulde læse fire Vigi-lier og Dagen efter sex Messer for dem og deres For-

* Den sidstnævnte Løkke har sit Navn efter Byens ældgamle St. Jørgens Hospital eller »Jørgensgaard«, idet Jørgensgaardene jo oprindeligt vare be-stemte til Spedalske.

ældre. Der staar udtrykkelig i Skødet, at Marken ved Afhændelsen ligger til Harte Sogn. Men efter Afhændelsen gaar den ind under Kolding Byfred, og i Christian I's Privilegium (1452) betegnes Grænsen for Byfreden »wæsten om Præstælycki oven den Hollewey (Hulvej) til Harte gonger och til Steglæheri (Stejlbjerg)* och so nedher til Borgermølla**«. I Kong Hanses Brev af 1494 betegnes Grænsen noget nøjere: Fra Kolding Aa og den Bækkerund ret nør op til Gammelby Vad (se foran Side 195) og saa over Heden til Hartkær Hule og saa norden om Kolding Dam og Emersholt og neder i Kolding Strand.»

Omkring Aaret 1500 begynder Striden mellem Kolding og Harte om Ejendomsret til »Galgebjerge« og »Heden«. En af Aarsagerne til Striden var ill. Jordebog fra Kolding By 1723—1813, Blad 5, at Kolding ejede en tolvte Part af Harte Mark, »thi Harte er kun 11 Gaarde, men har vaaren 12, og den tolvte, som hørte Kolding til, skal Kolding have Jord for***«. Striden er dog bilagt ved, at Markerne udlagdes som Fællesgræsning.

I 1552 vilde Harte Bymænd ganske simpelt inddrage de to Marker til deres eget Brug, men Kong Christian III forhindrede dem deri, idet han påbød, at det skulde gaa ligeligt til med denne Fællesgræsning, saa de Kolding Bymænd ikke led Skade.

1580 ^{16/1} lik Præsten Hans Kneus til Harte og Bramdrup indrømmet ¹/₂ Læst Korn aarlig af Koldinghus i Tienderefusion af en Mark, der var frataget Harte (Kanc. Brevbøger).

* Ved Kolding Byjorders nordligste Grænse har der altsaa ogsaa ligget et »Stejlbjerg« (en Bakke med en »Stejle«). Dette Stejlbjerg navnes flere Steder.

** Skovmøllen.

*** Jfr. Bladet »Dagens« fra 1822, Nr. 275. Artiklen deri er utvivlsomt bygget paa Opgivelser af Borgmester Estrup i Kolding, der Aaret i Forvejen havde bragt sit Udskiftningsværk af Sorremarkerne tilende.

Omkring 1612 var Striden mellem Kolding og Harte alvorlig. Kæmnerregnskabet fra dette Aar viser, at Sagen blev taget med den største Grundighed. Saaledes læses:

»21. Avg. (1612) gav jeg syv Karle efter Borgmesters Befaling, som var udi Harte, udi Raadvad og udi Bramdrup og stævnedes til Landsting, 2 Dl. Endvidere haver jeg udtaget Penge, som var bekostet paa den Trætte, som de Harte Bymænd haver begyndt med Kolding By anlangende Kolding Bys Mark og Jord og Fædrift norden og vesten Kolding 44 Daler. — 8. Juli (1613) haver jeg annammet af den Skat, som Borgerne haver udgivet til den Trætte mellem dem og Harte Mænd 20 Dl.« — og saaledes gaar det Side for Side. Ialt opregnes i Aarene 1612 og 13 ikke mindre end 50 Rejser til Landslinget og 39 Rejser til Hjemtingene angaaende denne Sag.

I 1612 beskikkedes af Kongen Kansleren Jens Ulfelt og Christian Holck med flere til at mægle Fred mellem Parterne. Borgmestrene i Kolding og Stadsskriveren trakterede de høje Herrer bravt. Der blev ikke sparet paa Vin eller andet. Hvad Afgørelsen blev, er ikke ganske klart, Kolding Borgere mente senere, at Papirerne var forkomne i Fejdetid, men det hedder, at »den finale Dom og Slutning eragtes saaledes, at saavel Kolding Frimark inden Kong Hanses Skel som Harte Mark uden Skellet og den Del, Kolding deri haver, blev til en lige fælles Græsning mellem Kolding og Harte.«

Hundrede Aar efter er det næsten værre end nogensinde. 1711 møder Bønderne i Harte med to Dokumenter fra 1612. Koldingmændene siger, at de var revne og sat ud af Kraft ved Afgørelsen dengang, men ikke desto mindre gør Harte Mænd paa Grundlag af

dem 'Fordring paa Markerne. Hele Bunker af Privilegier og Papirer lige fra de allerældste vendes og undersøges forfra.

Den 17. Febr. 1712 var der Sandemandstog for at finde ret og lovligt Skel: Synet begyndte ved Gammelby Vad i begge Parters Overværelse, og det hedder: Ingen af Parterne kunde eller vilde paavise dem noget ret Markskelstegn, og Sandemændene maatte rejse bort med uforrettet Sag. Den 14. og 15. Marts var Sandemændene der igen. Man begyndte nu ved Saltmølle-Sted* og gik derfra mod Nord til Gammelby Vad. Det, der kunde skønnes at være gammelt Markskel, blev afpælet, men fra Kolding Skel og til Ballelund (?) kunde man aldeles ikke finde Skelsten. Der var ganske vist Sten, men da man væltede dem om, fandt man ikke Kul og Flint under dem, som der var lagt under de rigtige Skelsten. Der sættes da et Skel saa retfærdigt, som skønnes kunde.

Striden var dog dermed ikke sluttet. Endnu 1720 pløjede Hartemændene østen for Skelstenene. 1723 blev der udnævnt kongelige Kommissærer til Stridens endelige Afgørelse, og endelig kom der Fred. Freden, der approberedes af Frederik IV 6. Avgust 1723, tillagde Kolding By Halvdelen af den omstridte Mark: Galgehjørge og Heden tillige med $\frac{1}{12}$ Del af Harte Enge eller de saakaldte Harte Marker.

Kolding Byfred omfattede nu alt, hvad der den Dag i Dag er indenfor Sognets Grænser, thi ogsaa Slottets Jorder: Ladegaardsmarken, Emersholt, Dyrehaven o. s. v. (Slotsgrunden) indbefattes under Byfreden.

* Om det gamle Saltværk i Harte og Saltgrøften se mine Artikler i "Kolding Folkeblad", Nr. 257 ff, 1903. En nyere Undersøgelse af Saltgrøften er paabegyndt og har givet ret interessant Resultat, men har endnu ikke kunnet afsluttes.

Endelig skal her nævnes Byens Rettigheder paa Fjorden, der i Chr. I's Privilegium af 1452 udtrykkes saaledes: »Item tha ondhe wi thennum theres frii haffnæ indhil drægness oddæ och there forstrandh uthenfore imellum beggi Lande«.

Til Kortet over Jorderne.

Som Grundplan er benyttet de gamle Kort fra Søndermarkens Udskiftning 1790 og Nørremarkernes 1821, og de gamle Navne er indføjede efter Jordebøger, Skøder, Tingsvidner etc. Under dette Arbejde har Kæmner J. O. Brandorff ydet mig stor Hjælp, ligesom Bogholder S. Borch har tegnet Kortet. Med Hensyn til *Markerne sønden Kolding* skal her bemærkes: Skiftet »*Tvedseng*«, der flere Gange har voldt Strid, idet Tved har gjort Fordring derpaa, nævnes allerede 1480 som tilhørende St. Jørgens Hospital (altsaa St. Jørgensgaard). I 1613 (Kirkens gamle Afskriftsbog) er Engen, der er en Del af Teglgårdskær, bortfæstet til de Tved Bønder, og Hospitalsforstanderen faar Tilhold om at passe paa, naar Fæstemaalet udløber, at Tved-Mændene ikke skal faa Ejendomsret over den. — Efter Kortet over Vonsild 1716 (i Rigsarkivet) er *Piledammen* indlagt. Fra denne Dam gik der Render til Koldinghus til et Springvand, ligesom der ogsaa til et andet Springvand paa Slottet var lagt Render ind fra et Væld nordvest for Byen.* *Piledammen* gaar ind i Vonsild Sogn, hvorfor det hedder 1596: »I Vonsild Kobbøl ligger en stor Dam, ud af hvilken Dam det Vand løber af paa Koldinghus. Og er dog givet Ejendom derfor af Koldinghuses Ejendom til Vederlag i Vonsild Mark, som tilforn haver ligget til St. Jørgensgaard her i Kolding, som en Mand bruger ved Navn Lawe Ibsønn.« (Indhæftede Breve i Bysbogen). Husmerstoffet laa oprindelig til Koldinghus, men blev 1569 af Dronning Dorothea mageskiftet med noget Jord nordvest for

* Renderne nordfra var endnu i Orden 1765, thi det hedder i de specielle *Betingelse ved Auktionen* paa Slottet, at der reserveredes for bestandig fri Adgang og Gravning til Rendernes Reparation og Springvands Istandsættelse tillige med fri Disposition over de Kildevæld og Vandsteder, der fournerer Springvandet.

Byen, Hjortholm og Hjortsmaj, der laa Slottet mere belejligt. — Umiddelbart sønden for Sønderbro og vest for Vejen laa *Savladet*, et Navn, der oftere forekommer. Sønden for Aaen, men øst for Kolding Bro, ligger »Riberdyb«, der uden Tvivl minder om den Tid, da Ribe var en betydelig Søstad og da Ripenserne besjlede Kolding saa ofte, at de 1562 betalte Halvdelen af Kolding Skibsbro (Sønderbro) for at slippe for Bropengene. (Kancel. Brevbøger.) Navnet »Kongehuset«, der er et gammelt Navn, stammer uden Tvivl fra »Kongevejen«, som Huset engang laa tæt ved.

Nord for Aaen, der muligvis i det 16. Aarhundrede har slaact helt andre Bugter, findes »Eggertsløkke«, opkaldt efter Eggert Abildgaard til Skodborghus, der købte den 1604. Paa denne Løkke ligger nu Platangadekvarteret. *Jørgensgaards Løkke* er et af de Navne, der i Tidernes Løb er blevet mest fordrejet. Ved Auktionen 1765, da den som Rytterkøbbel blev solgt fra Koldinghus, betegnes den endog som »Jørgen Schous Lykke« (!), ligesom Skoven »Emersholt« ved Komarken kaldes »Embedsholt«. Stedet »Ankershus« har sit Navn efter en Beboer med Fornavnet Anker, der levede i Slutningen af det 17. Aarhundrede og betalt Fæstefgift til Byen. Før hans Tid kaldtes det »Knudshus«, af en lignende Grund*, og under dette Navn er det opført paa Svenskernes Kort over Egnen 1657. (Se Gengivelsen i Bilag XI. til J. J. Fyhns Bog). Det *Stejlbjerg*, der har været *nord* for Byen, lader sig ikke bestemt afsætte, desværre heller ikke »Saltmøllested«, hvilket vilde have lettet Undersøgelsen af »Saltværket i Harte« betydeligt. I gamle Papirer nævnes en »Vaskerbæcks Rende«, hvilket muligvis er den saakaldte Saltgrøft, der altsaa, som jeg længst har fremsat Formodning om, har været en Skylleledning fra Stallerupsø. *Overmarken* købtes 1765 af Byen ved Auktionen over Slottet. Den viste sig (se Borgmester Junghans' Brev, Langebeks Excerpter 54 i Kvart, kgl. Bibl.) at være købt et Par Tusind Daler for dyrt (Prisen var 5050 Rdl.), idet den var sat til ca. 19 i Stedet for ca. 10 Tdr. Hartkorn, men Byen var omtrent tvunget til at købe den. »Driften for Byens Kvæg og Heste bliver ... skriver Junghans — overmaade bekvem imod tilforn, da meget Kvæg kom til Skade ved den lange Drift

* Huset ved Komarken, bortfestedes 1585 til Knud Hansen.

langs Stenbroen norden Byen.« Samtidig solgtes fra Slottet *Klostermajen* (Apoteker Eilschou), *Bødelmajen* (Madam Hee) og *Trindholm* (Chr. Eriksen af Seest), nu landfast. »*Borgemølle*« er Skovmøllen. Som det vil ses, var Dammen beliggende i det Hjørne, der nu dannes af Gl. Kongevej, Sidevejen ind til Castenskioldsvej og dennes Fortsættelse til Marielund. Møllen havde i Slutningen af det 17. Aarhundrede ondt ved at klare sig, dels paa Grund af *Støsmøllen* (oprettet af Dronning Dorothea), dels paa Grund af Konkurrence med en Hestemølle, som Borgmester Rudolf Faust havde ladet indrette. 1724 blev Fæsteren af Borgemølle (Heinrich Eliassen) dømt til at betale resterende Landgilde fra 1720—24. Under Synsforretningen gør han gældende, at han kun kan male 8 Timer daglig, og Resten af Tiden maa han lade Møllen staa paa Grund af Vandmangel. Dette bevises, men hjælper ham dog ikke. — *Dyrehaven* anlagdes som bekendt af Dronning Dorothea under hendes Enkestand. Ved Auktionen 1765 var en Kammerraad Richter fra Fredericia Køberen og skyndte sig at gøre lyst i Skoven. (Se Anders Simonsen: *Andst og Gjesten Sogne*. Kolding 1888. S. 17.) Senere byggedes en Proprietærgaard, der fik Navnet »Cathrineberg«, nu »Dyrehavegaard«.

Byens ældste Befæstning og Forsvar.

Slottet skal ifl. Huitfeldt være opført 1248 efter at Byen Aaret i Forvejen var brændt. Lyschander fortæller i Fortalen til sin Krønike*, at der, hvor Slottet nu staa, har boet Adelsfolk, »iblandt andre en Mand, som førte en Ørn i sit Vaaben«. Nogen *historisk* Hjemmel for en »Ørneborg« eller en »Skindulborg« nord for Søen — før Koldinghus, har jeg ikke kunnet finde. Hvis der før Koldinghus har ligget et Slot paa Banken, har det enten været forsvundet længe før 1248 eller har ikke kunnet afgive noget betydeligt Værn. Dette forekommer mig at fremgaa af, at intet

* Sulmus Samlinger, 1. Bind 2. Hefte, S. 64.

saadant Slot ved Kolding kom til at spille nogen Rolle i 1242, da Kong Erik tværtimod »drog ind udi et Nesz eller Hoffucl hos Colding heder Eldenes*«. Det »Grænsehús«, som Abel 1248 opførte, blev af Kong Erik Christoffersøn indrettet »som en Port og Nøgle for Riget«. Om dermed menes, at han udvidede Befæstningsværkerne til at omfatte Kolding By, er uvist. Arrild Huitfeld** tilføjer, at »dengang var deres Befæstning ikke saa ordineret som nu, men ikkun Skanser og Voldsteder forvarede med Grave og indenfore med Træhuse«. Det oplyses samtidig, at Kong Erik udvidede Kolding og byggede den søndre By. En tysk Forfatter*** udmaler nøjere Fæstningsværkernes Beskaffenhed: »De opførtes navnlig mod Syd og forsynedes overalt med fremspringende Skydelaarne (»Zwinger«).

I 1313 under Erik Menved opstod der et alvorligt Bondeoprør i Jylland paa Grund af tunge Skattepaalæg. Bønderne slog ved Kolding den Styrke, der med Drostens i Spidsen var sendt herover for at tvinge dem. Der blev strax udsendt en større Afdeling Mandskab, og skræmmet af Overmagten faldt Bønderne tilføje. De blev nu straffede med nye Skattepaalæg† og »Bønderne maatte paatage dennem den Besværing, at de skulde befæste Kolding«. Uden Tvivl er hermed ment *Byen*.

I de følgende Aarhundreder møder man ofte »Byens Grave«.

En Dom 1528 af Frederik I bestemmer saaledes,

* Huitf. S. 211. Paa Kortet til Valdemars Jordebog i Script B. Dan. er dette Navn anbragt paa en Halvø nord for Kolding Fjord. Maa ske staar Navnet i Forbindelse med »Eldn« (α: Udland), som vi endnu har i »Eibo Herred«.

** S. 273.

*** Zeiller: Neue Beschreibung. Ulm. 1638.

† Huitf. 368.

at den Jord, der ligger uden *Kolding Bys Grave* maa og skal forlenes af Borgmester og Raad. Byens Grave nævnes bl. a. ogsaa i Reg. over alle Lande 1559 $\frac{7}{2}$ og 1565 $\frac{14}{2}$. Sidstævnte Sted* omtales et Hus, der staar ud til Laasbygade med den ene Gavl og til Byens Grave med den anden. 1604 $\frac{16}{12}$ nævnes et Stykke Jord vest for Kolding »beliggende ved Provstegaarden og vesten for Byens Grave«. Man træffer ogsaa et enkelt Sted Navnet »Vesterport**», hvormed der muligvis dog menes Nørreport. Mod Syd har Byen haft den bedste Beskyttelse i Aaen, over hvilken der i de ældste Tider førte to Kørebroer: Sønderbro og »Kongens Bro«. Denne sidste har antagelig dannet en særlig Overkørsel til Kongevejen, der jo var lukket for almindelig Færdsel. Sønderbro var allerede i Midten af det 17. Aarhundrede en fast Træbro, og naar Fjenden nærmede sig blev den afspærret ved »spanske Ryttere«. Saaledes gjorde man f. Ex. 1643, da Svenskerne kom***. En mindre Bro længere mod Vest ved et Kongen tilhørende Fiskehus, har antagelig kun været en Gangbro, der i Ufredstider blev afbrudt.

Mod Nord og Øst har Byen været beskyttet af Slotssøen og Slottet samt de store Engdrag. Muligvis har det paa det gamle Kort afbildede »Forværk«, Slottets gamle Avlsgaard, spillet en stor Rolle i Forsvaret.

Byen har ogsaa været forsynet med Harnisk og Vaaben, fordelt blandt Borgerne, der har dannet et Slags Borgervæbning. I den gamle Bysbog, den

* Se Kane. Brevbøger.

** Kæmnerregnskab 1631—37, Blad 61.

*** Kæmnerregnskabet fra nævnte Aar. Der anvendtes fire spanske Ryttere, 2: lange Bjælker, hvorpaa der korsvis var samlet Lægter.

ældste i sin Slags i Danmark*, findes en Fortegnelse over *Byens Harnisk*, saaledes som det var fordelt blandt Borgerne kort efter 1500. Borgmesteren opføres her for »et Bryst med Ryg (= Panser), en Pyckelhwe (Pikkelhue), en Armskin (til højre Arm?), en Krave, en Hellebard og en Kaarde. Der nævnes ialt 24 Borgere, der har faact af Byens Harnisk og Vaaben. Til at forestaa Byens Harnisk synes der hvert Aar at være valgt et Udvalg. I 1518 nævnes 10 Mand (Lydik Alsing, Niels Glambæk, Peder Skodborg osv.). Det følgende Aar nævnes de samme 10, men 1521 nævnes 14 andre, som det synes overvejende Haandværkere (Kurt Guldsmed, Didrik Maler, Nis Ovesen, Lars Raffn, Niels Virkmester, Thomas Nielsen, Nis Fynbo, Augustin Sadelmager, Niels Smed, Jørgen Grovsmed, Nis Christiensen, Niels Bager, Jens Offuersker (Overskærer) og Jens Bertelsen. Om deres Ansvar hedder det: »Bliver noget borte af Byens Harnisk, da skal det koste dennem lige møget alle sammel«. I det 17. Aarhundrede har Byen været bedre forsynet. I Februar 1624 stillede Kolding saaledes 160 Musketter, 60 Harnisker og 30 Hellebarder og Undergeværer**.

Nogle gamle Gadenavne.

E. G. Tauber har i sine »Breve fra Kolding« (1822) og J. J. Fyhn i sine »Efterretninger fra Kolding« (1848) gjort Rede for Oprindelsen af Navnet »Rendebanen«, nemlig som den aabne ubrolagte Turneringsplads, hvor Riddere i Panser og Plade rendte Dystløb. Der-

* De ældste Optegnelser i Bogen er fra 1490erne.

** Axel Larsen (Liljefalk): Rejserkrigen, Bilag 4.

imod omtaler ingen af Byens Topografer Oprindelsen af Navnet »Helligkorsgade« umiddelbart øst for Rende-banen. (Det er vist tvivlsomt, om Navnet »Korsgade«, som findes anført paa »Danske Atlas'« Kort, nogen-sinde er brugt.)

I Kolding Kirke har der blandt de talrige katolske Altre ogsaa været et *Helligkors Alter*. Om dette Alter findes der i Bysbogen følgende, der gengives i den gamle Retskrivning*:

Anno dni (domini) millesimo quingentesimo (maaske 1504) ipso die de collationis Johannis baptiste** tha gjorde Metthe Gregoriises reghenscapp paa hennes husbondens (?) weghne Gregorius Iwarssen radhmanæ (?) i sammesteth (o: Kolding) hwes sæl gud halffue, tha halffde hellige Kors y redhe penninghe thoo ock trædyff mr. minus 2 s (o: Skilling, altsaa 31 Mk. og 14 S.). Och gjorde hwn theth hellige korss godh reghenscapp i alle made bodhe for ælth och andheth hwad som hennes husbond och hun halffde annammeth aff theth hellige korss och antwordh hun 1 nyy kalk fraa segh samme tiidh och tacke wij henne for goth reghenscapp paa hel-lige korsses weghne y alle made.

Et andet Sted i Bogen findes en Fortegnelse over Ejendomme og Penge, tilhørende Alteret: »Først XXIV Mark, Hans Jacobsen gav en Humlegaard i Pant for, som ligger paa Savladet, som Ebbe Pedersen havde i Leje af hammen, skyldes 2 Mark. Item Jens Rolf-sens Gaard for XL Mark, renter 1 G. (?) hvert Aar, Halvdelen Mikkelsdag og Halvdelen Paaske. Item og tyve Mark hos Niels Skak, som han skal give 1 G. af hvert Aar. Item den Gaard, som Niels Kock iboer, som skylder V Mark hvert Aar. . . .«

* Dr. phil. M. Mækeprang har med stor Elskværdighed ved Tydningen af den gamle Skrift hjulpet mig over et Par vanskelige Steder.

** o: Johannes den Dobers Halstigningsdag d. 20. August.

Den eneste yderligere Oplysning, der findes, er et Papirsbrev fra 1526, hvori »fornumstig Mand« Niels Virkmester i Kolding faar Tingsvidne paa, at »for-nævnte Niels Virkmester havde lovlig lovbudt det Hus og den Gaard, som Jens Rolfsen og hans Hustru, hvis Sjæl Gud haver, gav til Helligkors Alter i Kolding Kirke, og var der ej nogen, der vilde give for for-nævnte Gaard Penge eller Penges Værd.« (Brevet er forsynet med 5 Voxsegl, Borgmester P. Skodborgs, Byfoged Christen Pedersens, Raadmand Niels Skaks og Borgerne Jens Skrivers og Povl Jansens Segl. (Det andet og fjerde Segl er Vaaben, de øvrige Bomærker).

Hvad Lovbydelse vil sige, fremgaar af Jyske Lovs første Bog, Kap. 34: »Bonde maa sellie sin egen Jord huem som hand vil, om han lowbød det try Ting til hans næste Frænder, de der hannem skulle arffue.«

Ved Jens Rolfsens og Hustrus Død er Gaarden allsaa med den deri staaende Kapital af 40 Mark af Alterets Penge givet til Alteret, efter at Gaarden har været lovbudt paa tre samfulde Tingdage*.

Ganske vist kan det ikke *bevises*, at Helligkors Alters Huse har ligget i Helligkorsgade, men der er al Sandsynlighed for, at Gadenavnet er fremkommet paa den Maade. Alterets Ejendomme, der ligesom f. Ex. St. Anna Alter i Kolding Kirke har haft en Raadmand til Værge — derfor findes Alterregnskabet i Bysbogen —, er gaaede tabt under Reformationen, der splittede Kirkegodset.

Mellem Østergade og Vestergade gik der indtil op

* Fuldstændig tilsvarende Retspraxis er anvendt, f. Ex. da Kolding Kirke 1596 fik Skøde paa nogle Huse i Sviegade (nu Skolegade), som tidligere havde tilhørt Anders Bruun, Byfoged i Kolding, der havde forset sig imod Rongen og hans Lensmand Caspar Markdanner. Se Bakkes Af-skriftsbog for Kolding Kirke (Baadhusarkivet), Side 10—11 og Danske Ma-gasin Tom. 5, 116.

i det 19. Aarhundrede et Stræde, Katsundet. I det 16. Aarhundrede var Strædet ifl. Bysbogens Register over Byens Forter (Gader) 5 Alen bred foruden et Vandløb, der gik der igennem.

Et af Byens allerældste Gadenavne er *Laasby**. Det er sandsynligvis oprindelig Navnet paa en Landsby, der kan maale sin Alder med Kolding. I den ældste Tid skrives Navnet stadig »Luszby«. Folk hævder endnu ofte den Opløstelse, at Navnet kommer af at »losse«, idet der skal have været Sejlads ind i Slotsøen. Overfor denne Gising, der støtter sig paa Pastor Knud Aagaards mærkelige Afhandling i Antiq. Annaler 1820, maa der bl. a. mindes om, at der langt tilbage i Middelalderen har været *fersk* Vand i Slotsøen, saa Formodningen passer i al Fald ikke med Hensyn til den historiske Tid. Laasbygade krydsedes forøvrigt i ældre Tid af et Par Vandløb, det ene til Slotssøen, det andet til Vibdam eller Vifdam, et Vandhul, der laa i Nærheden af det nordlige Hjørne af Hospitalsgade og Laasbygade. Vibdam opræder ofte i Byens ældre Kæmnerregnskaber, idet Rønderne til Dammen og fra denne til Slotssøen ofte maatte renses. Hvor de to Vandløb passerede Laasbygade, var der Fjellebroer ligesom ogsaa i Østergade, hvor Vandløbet fra Katsundet krydsede Gaden.

Klostergade har sit Navn efter Graabrødreklosteret, hvorom der er fortalt i J. O. Brandorffs Afhandling i det foregaaende Hefte.

Fra ældgammel Tid nævnes »*Snielov*« og *Sviegade*, den nuværende Skolegade. En Forklaring paa dette Navn gives i ældre Folks Beretning om, at før Byens Kreaturer om Foraaret kom i Marken, blev de mærkede her med Brændjærn, de blev »svedne«.

* En By af samme Navn ligger i Gjern Herred, Aarhus Amt.

I Kæmnerregnskabet 1646—47 nævnes et »*Studiums-stræde*«. (»20. Juli er den Stenbro opbrudt i Studiums-stræde, som blev paany opfyldt og forfærdiget, givet Vognmanden for 22 Læs Sand 1 Dl. 1 Mark 8 Sk.«).

Endelig er der Navnet »*Blæsbjerg*«, der findes nævnt lige fra Middelalderen. Oprindelsen til Navnet er skjult, men Navnet Blæsbjerg er ret almindeligt. Ikke mindre end 25 forskellige Steder i Landet findes Navnet. Man kan ikke anlage, skriver afdøde Dr. O. Nielsen *, at det overall er vindomsusede Bjerge. Forfatteren henviser til, at Kalkjord i gammel Tid kaldes »Blege« og vil ad den Vej forklare Navnet. Vort Blæsbjerg kan dog næppe have sit Navn efter Kalkjord. Snarere er Pladsen engang benyttet af Byhyrden til derfra at blæse, naar Kreaturerne skulde i Marken, ligesom den Dag i Dag i Nordby paa Fanø. I 1625 var Blæsbjerg i Kolding »en Ejendom og Toft«. Der var dengang Strid om, hvem den tilhørte, enten Kongen eller Byen. Sagen afgjordes ved Skøder, der viste, at den nævnte Ejendom og Toft bestandig havde været cjet af Byens Folk, blandt andre af Peter Helt og Jørgen Helt og hans Arvinger, men ikke af udenbys Fremmede, hvorfor Retten erkendte, at den tilhørte Kolding By **. I det 17. Aarhundrede var Blæsbjerg en ubebygget Toft, der tilhørte de Husarme.

Lidt om Byens Ydre.

Som det af det foregaaende kan ses, var allerede i det 16. Aarhundrede enkelte af Hovedgaderne bro-

* Blandinger til Oplysn. af dansk Sprog, udgivne af Universitetsjub. danske Samfund.

** Optegnel efter nogle sammenheftede Breve i Biskrarket med Udskrift: »König Fr. I. Chr. III und Fr. II Confirmation über der Koldingen Privilegien«.

lagte. I 1630 var endog et Stykke af Landevejen nord og syd for Byen forsynet med Brolægning*, men med Hensyn til Renligheden i Gaderne, da kunde den have været større. Gadefejning var ligesom nu Husejernes Sag, men Torvets Fejning skulde betales af Kommunen. I hine Tider holdtes der Køer i hver Gaard, og Køholdet bidrog ikke til at gøre Sagen bedre. Navnlig paa Torvet kunde der samle sig anseelige Dyuger af Snavs. Den Kone, eller ogsaa Mestermanen, der skulde feje Torvet for en Betaling af 2 Slettedaler aarlig, maatte undertiden have Extrahjælp for at faa Skarnet bort. I 1639 »agede« en Vognmand 12 Læs Skarn af Torvet. Ikke mindre ubehageligt for den offentlige Renlighed har Svinene været. De færdedes trods Forbud saa temmelig ugeneret omkring i Byen, og foruden andre Ulemper derved, lagde de sig undertiden til at dø paa Gaden, saa Mestermanen, der ogsaa var Rakker, maatte besørge dem fjærnede, men Besvær voldte det, naar et Par Svin var omkomne i Vifsdam og skulde slæbes op, naturligvis af Mestermanen eller hans Folk.

De fleste Huse laa med Gavlen til Gaden og var straatækkede. Kun faa af dem var af Grundmur. Det langt overvejende Flertal var Bindingsværkshuse. Talrige Udhusc var endog af Planker, »Bulhuse«. Disse sidste blev forbudt bl. a. i 1577**, da Bulhusene baade var brandfarlige og der til dem medgik altfor meget Tømmer, hvorved Skovene blev forhuggede. Ikke desto mindre har der lige til for faa Aar siden staaet et Bulhus i Kolding, nemlig den nu nedbrudte gamle Smedie, Torvegade 5. Af gamle grundmurede

* Kæmnerregnskab 1631-37, S. 26 og 27.

** Kgl. Befaling, at ingen i Skodborg eller Koldinghus Lehu maa bygge »Bulhuse«. Kancelliets Brevbøger 1577, 24. Dec.

Huse fra 16. Aarhundrede er der kun bevaret et enkelt til vore Dage, nemlig Østergade 17, der blev nedbrudt 1906 for at give Plads for »Kristelig Forening for unge Mænd«s nye Bygning. Ved Nedbrydningen, der foregik under Tilsyn af Arkitekt C. M. Smidt, Nationalmusæet, fandtes en Mursten med Aarstallet 1524.

Den 18. Juni 1580 fik Borgerne i Kolding Frederik II's Brev paa Ladegaardsmarken og »Emersholt« bag Dyrehaven (se Kortet over Jorderne), og der lovedes dem, at de i 10 Aar maatte være forskaandede for kgl. Tynge og Skat, Bøsseskatter og Baadsmanshold, »dog skal fornævnte Borgere være pligtige inden to Aar er forløbne at afskaffe alle de *Straatage*, der inden Byen findes og deres Huse og Stalde at lade behænge med Tegl og ellers beflitte dennem paa at bygge og forbedre Byen, som det sig bør. Sammeledes skal de være forpligtede inden den Tid, foreskrevet staar, at lade gøre gode Staldrum her udi Byen til en 800 Heste, saa at, naar vi holder vort Hoflejr her, sammesteds da vore Hofsinder kan underkomme og andre Fremmede, som hænder os at besøge. Vi vil og hermed strængeligen og alvorligen forbudt have hver Borger især at fiske eller fiske lade med deres Folk og Tyende efter Smaafisk, Elrids, Foreller, Stenbid, udi nogen (af) de smaa Bække eller Damme, som findes her udi Lehnet, som os tilkommer. I lige Maade at lade dennem finde med lange Rør (∅: Bøsser) at skyde heromkring noget Sted udi vor Fredjagt efter Fugle eller andet, hvormed Borgemestre og Raadmænd skal have et flittigt Indseende.«

Ladegaardsmarken, den senere saakaldte Komark, er bleven modtaget af Borgerne med megen Taknem-

lighed, men det kneb for dem at efterkomme Kongens Bud med at afskaffe Straatag. Da de to Aar var gaaet, var Byen endnu ikke teglhængt overalt. Borgmestrene, Raadmænd og mange Borgere i Kolding meddelte Kongen, at det ikke var dem muligt at opfylde Forpligtelsen af den Grund, at de ikke kunde skaffe de fornødne Tagpander. Kongen forlængede da Fristen et Aar^{*}.

Den gamle Teglgaard sønden Byen var opført af Munkene i Graabrødreklosteret. I 1466 skænkede Kong Christian I dem den Jord, som »fornævnte Klosters Tegllade og Ovn nu staar paa, at Graabrødreklosteret maa des yder mere bygges og forbedres og Gudstjeneste deri øges og oppeholdes**». I 1523 gav Klosterbrødrene Hans Esgesen og Laurids Hansen paa Brødrenes Vegne Skøde paa Teglgaard, Lade og Eng til Oluf Nielsen (Rosenkrans) til Vallø, der indtil 1523 var Lensmand paa Koldinghus. Oluf Nielsen skødede 1532 Teglgaarden til »Borgmester, Raad og Menighed» i Kolding. Siden da har Teglovnene været drevel af enkelte Borgere, der dog svarede en Afgift deraf til Staten. Saaledes havde Borgmester Søren Skriver 1559 Byens Teglgaard sammen med Niels Nielsen og Hildeborg Severinsdatter og aflagde overfor Byen Regnskab derfor. Borgmesteren m. fl. maa have have hatt Teglgaarden i Forpagtning, thi 1579 bliver Byen ham Penge skyldig for 1000 Tagsten og lige saa mange Mursten, som kom til Vilstrup Kirke-lade i Bytte for en Kirkeklokke, som Kolding fik***. Det er dog ikke afgjort, at Klokken kom fra Vilstrup. Kongen kan som Kirkeejer have ladet den komme andet Steds fra.

* Kancelliets Brevhoger 1582. 6. Marts.

** Afskrift i Baudhusarkivet.

*** Den gl. Bysbog.

Man vil endnu paavise et Sted* sønden Byen, hvor en Ovn sat af Munkesten har staaet, og hvor man er stødt paa den. Nogle af Fyrhullerne vil sandsynligvis ved Gravning kunne findes i god Behold.

Del er rimeligt nok, at det gamle Teglværk sønden Byen ikke har kunnet levere saa mange Tagsten paa saa kort Frist og at der heller ikke har kunnet skaffes Sten nok længere borte fra.

Naar man imidlertid mener, at i de første Aaringer efter det kgl. Paabud er Straatagene pludselig forsvundne fra Kolding, tager man fejl. Til helt ind i det 18. Aarhundrede har slige brandfarlige Tage været ret almindelige. Derfor er det, at det i Koldings ældste Brandordning (trykt i Flensborg 1737) forbydes ikke blot at »bære Ild over Gade eller Gaard i Træsko«, men ogsaa »at smøge Tobak enten paa Gaden, i Stalde, Staldkamre eller andre farlige Steder«. At det samtidig forbydes at sætte Hø- eller Halmstakke i Byen, er naturligt. I Brandforordningen staar der endvidere udtrykkelig: »Illigemaade skal hvis Straae, Røer eller Lyng, Tang eller Saader (o: Grønsværstørv, »Sajer«) noget Huus, Skuur eller andel, lidet eller stoer, er tecket med, enten her i Byen eller nær ved uden Byen, inden 6 a 12 Maaneder efter denne Ordnings Forkyndelse være af wedkommende Eieren (!) afskaffet under 2 Rix-Dahlers Straf og aparte Betalling til Retten for strax at lade det afbryde og henføres. Der har altsaa da været Huse i Byen, der har været tækkede med saadan Tag. Endnu saa sent som i 1808, da Slottet brændte, var der øst for Slottet, omtrent hvor nu Havegade gaar fra Hovedvejen, flere Huse med Straatag**.

* Den sydvestlige Del af Matr.-Nr. 36, Markjordernes 1. Afdeling.

** Dette ses af en Haandtegning, udført lige efter Slotsbranden af Byens Topograf J. J. Fyhn, og som ejes af mig.

Hvad der i det 15—17. Aarhundrede ogsaa gav befærdede Pladser et egel Præg, var Straffeinstrumenter, der var hængt frem, ikke blot til at skræmme fra Lovovertrædelse, men ogsaa til Brug. Saaledes hang der baade ved Byens Nørreport og ved dens Sønderport Halsjærn. Og paa Torvet har der staaet en »Kag«, hvortil Misdædere blev »kagstrøgne«. Engang i det 17. Aarhundrede skulde Kagen paa Kolding Torv fornyes. Denne Bekostning opløres da i Regnskabet med følgende Poster: En Eg til Kagen, 9 Alen lang = 1 Rdl. 1 Mark 8 Sk. En Egeblok 3¹/₂ Alen lang til Postyret paa Kagen = 4 M. 8 Sk. Niels Snedker for Postyret til Kagen at udgrave = 3 Rdl.

Riset, som Forbryderen piskedes med, var i det 17. Aarhundrede af Staaltraad, antagelig for at kunne slaa haardere uden at slides op for det første*.

I det 17. Aarhundredes Slutning, stod der desuden baade Træhest og »Pæl« paa Torvet. Den sidste var udelukkende militært Strafferedskab. Træhesten blev ogsaa anvendt mod Bønder under Rytterdistriktet.

Til Henrik Rantzaus Kort fra Tiden mellem 1572 og 1586.

Af Nr. paa Kortet betegner 1. Helligkorsgade, 2. Rendebanen, 3. Østergade, 4. Vestergade, 5. Nørregade, 6. Torvet, 7. Blæsbjerg, 8. Lushy (Laasby), 9. Katsund, 10. Provstegaarden, 11. Porthuset (det lille Billede nederst i Kortets venstre Hjørne forestiller Porthuset 1807, saaledes som J. J. Fyhn senere har tegnet det efter Hukommelsen), 12. Skibbroen (Sønderbro), 13. Mourids Podebusks Gaard, 14. Peder Munks (Rigsadmiralens

* Kæmnerregnskab 1679. Sanne Aar gjordes Galgen i Stand. Den lavedes af 6 Stykker 12 Alens og 9 Stykker 4 Alens Egetræ og en Fyrbjælke til Stigen med Trinene. Galgen har dog formodentlig staaet paa »Galgehjerges».

Gaard), 15. Hans Johansen (Lindenovs) Gaard, 16. Karen Holgers Gaard (= Karen Gyldenstjerne, Holger Rosenkrans' Enke). Der har i det 16. Aarhundrede været mange flere Adelsmænd, der har haft Gaarde i Kolding. Saaledes forærede Kongen ¹¹/₁₆ 1575 den forhen Mads Italiener tilhørende Gaard til Kansleren Niels Kaus (Kanc. Brevb.), Caspar Markdaler ejede en Gaard op til Torvet o. s. v. Peder Munks og Karen Holgers Gaarde er paa Kortet angivne paa Graabrødreklosterets Plads. 17. Koldinghus, 18. Urte- eller Køkkenhave, 19. Dyrehaven, 20. Vindebro, 21. Staldgaarden, 22. St. Nikolaj Kirke, 23. Latinskolen, 24. St. Jørgens Hospital, 25. St. Jørgensgaard (findes sydvest for 10. Provstegaarden), 26. Raadhuset, 27. »Forstaden«, 28. Søndergade eller Brogade, 29. Fiskehus, 30. Vifsdam, 31. Kongens Vindebro, 32. »Forværk« (betyder baade Avlsgaard og »fremskudt Befæstning«). Den første Betydning synes efter Kortet at have været den, Henrik Rantzau har ment), 33. »Riege«, Ordets Betydning ubekendt, men paa Kortet betegnes herved Eng, sid Jord.

Klickehen til det store Kort er af Redaktør B. Møller, Kolding, med stor Elskværdighed stillet til »Historisk Samfund«s Disposition.)

Byens kommunale Styrelse fra Middelalderen til Enevælden.

Byens Privilegier berører saa godt som slet ikke Byens indre kommunale Forhold og Styreform, og der findes herom kun meget sparsomme Oplysninger. Videnskabsmændene er navnlig slet ikke enige om Oprindelsen til Bystyre. Det antages dog, at de saakaldte Knudsgilder har spillet en ret indflydelsesrig Rolle. Et saadant Knudsgilde eksisterede i Kolding*, og et Brudstykke af dets selskabelige Bestemmelser er opbevaret. Knudsgildets Medlemmer var Borgere af Overklassen (Haandværkere, Bagere undtagne, kunde

* Taubers Breve, S. 101 ff. Fyhn S. 220 ff.

dog blive Medlemmer), og nød endog særlige Begunstigelser i Retssager, idet de kunde forlange at dømmes efter Gildets Lov og ikke efter anden Lov, deres Ed gjaldt undertiden seks Gange saa meget som en almindelig Borgers o. s. v. Den ældste Form for Bystyret, der kendes i Kolding er et Raad, der, udgaaet fra Overklassen, næsten aldeles uafhængigt af Kongen opadtil og Borgerne nedadtil, styrer Byens Sager. Lige til Christian IV's Tid var Raadet udelukkende fremgaaet af *Købmændene* og de uafhængige velstaaende Borgers Kreds. Erik af Pommerns Lov af 1422 nævner udtrykkelig, at ingen »Embedsmand« (s: Haandværker) maa sidde i Raadet, men det skal være andre Borgere og Købmænd*:. Ogsaa i Brev til Kolding om Laugene m. m., udstedt 1528, hedder det: »Ej nogen Embedsmand skal være Borgemester eller Raadmand . . . den Stund han bruger Embede, andre end Købmænd**«. Først 1619 ved Christian IV's Købstadlov er denne Klassedeling mellem Købmændene som Overklasse og Haandværkerne som Underklasse sluttende fjærnet.

Det éngang dannede Raad supplerede ved Dødsfald sig selv, ganske uafhængigt af Borgerne i Almindelighed. Oprindeligt har Raadet uden Tvivl ogsaa alene udpeget et eller to af Raadmændene som Borgemester, men Kongemagten har tidligt faaet Øje for, at Besættelsen af Borgmesterpladser kunde blive af væsentlig Betydning, hvorfor Lensmanden fik Ret til at overvære, naar en Borgmester blev »kaaret og kejsset«. Ogsaa »menige Almue« var tilstede ved en saadan Lejlighed, men dennes Indflydelse var næppe i nogen Maade afgørende, tilmed kunde kun én af

* Kolderup-Rosenvinge: Gamle Danske Love V. S. 122.

** Borgmester Jens Riis' Afskriftsbog om Byens Priv. og Breve. S. 84.

Raadmændene blive Borgmester. Udførlige Meddelelser om Borgmestervalg i det 16. Aarhundrede eller tidligere er sjældne. I Kolding gamle Bysbog beskrives et saadant ret malende.

Anno Domini MDXLIII (1543) Mandagen næst efter St. Simeons Dag (5. Jan.) paa Kolding Raadhus var vi Christoffer Johansen, Hovedsmand paa Koldinghus, og Jørgen Pedersen, kongelig Majestæts Rentemester, nærværende tilstede paa fornævnte Kolding Raadhus efter kgl. Maj. vor allernaadige Herres aabne Brev og Befaling lydendes, at vi skulde hos være paa kgl. Majestæts Samtykke en Borgmester udi Kolding By (!) da er os fuld vitterligt, at menige Kolding Almue i Dag tilstede var og forsamlet og endrægteligen udkaarrede og kejsede Hans Hugger til deres Borgmester og han strax derpaa gjorde sin Borgmestered, efterdi Anders Døystrup velvilligen tilforne i Dag udi menige Almues Nærværelse opsagde sig Borgmestersdom (Borgmesterembede), baade for hans Alderdoms, Sygdoms og saadan Lejligheds Skyld og for ingen ond utilbørlig Sag blev afsat, men saa velvilligen selv opsagde samme Befalling og takkede han menige Mand godt og den menige Mand hanem desligeste igen, og al Trætte og Uvilje, dennem imellem om allingest været haver til denne Dag, skal aldeles være aftalet og endelig fordraget i alle Maader, saa at han og hans Venner skal vinde dennem alt godt og gode til og de hanem og hans Venner igen, saa at ingen af dennem paa hverken Sider skal igen udi nogen Maade oprippe eller opbrede samme Forening eller Kontrakt udi nogen Maade, enten med Ord eller Gærning. Hvo derover gør, da skal han dermed have forbrudt Liv og Gods og straffes derfor ved højeste Straf, hvilket de paa alle Sider udi vor Nærværelse paa begge Sider (!) haver vedtaget og bepligtet dennem.

Af den kraftige Slutning faar man det Indtryk, at der har været en alvorlig Strid mellem Raadmand Hans Hugger og Borgmesteren og at Hans Hugger har sejret. Det har været en Kamp indenfor Raadet, paa hvis Afgørelse de menige Borgere ikke har haft nogen væsentlig Indflydelse.

Opposition var ellers i hine Tider en vanskelig Sag. I Kolding Købmænds og Købsvendes Skraa fra 1587 staar der saaledes en Bestemmelse om, at den, der gjorde »Samling« mod Magistraten, Oldermænden eller Brødrene, skulde aldrig betroses til noget Borgmesters, Raads, Byens eller nogen Laugs Ærinde. Det klinger ganske som om Byens Vel og Borgernes Bedste afgjordes ved udentlings Møder i Købmandslauget.

Kongemagten kunde ved ganske særegne Lejligheder gribe ind og forandre Raadets Sammensætning, f. Ex. ved at afskedige en Borgmester, men det var en overordentlig stor Sjældenhed og skete kun i de allermest graverende Tilfælde. Saaledes i Slutningen af det 16. Aarhundrede i Vejle. Grunden hertil var den Vejle Borgmesters noget vel opsigtsvækkende Privatliv. Borgmesteren greb nemlig til Vaaben og Værge i Kampen mod sin Kone. Tilmed var han yderst forsømmelig i sit Embede. Lensmanden oplyser, at Borgmesteren var sindssyg. I andre Byer maatte Borgerne, naar Raadet og Skæbnens Tilskikkelser havde tildelt dem en daarlig Borgmester, slide ham med Helsen. Fra en enkelt By meldes om to daarlige Borgmestre samtidig (»den ene var døv, den anden fuld og gal«), men det fik ikke hjælp.

Kolding synes fra før 1500 til ca. 1550 kun at have haft en Borgmester. Derefter havde Byen to fra 1550 til 1682, og — efter Chr. V's Købstadlov udstedt sidstnævnte Aar — atter én Borgmester. En fuldstændig nøjaglig Liste over Byens første Borgmestre lader sig ikke opstille. Jeg nævner her de Borgmestre, hvis Navne jeg har fundet og vedføjer de Aarstal, de i hvert Fald var i Funktion.

Valgte Borgmestre:

Poul Jeipsøn 1452.

Anders Hansen 1484.

Iver Sørensen. (Nævnt i den tidligere omtalte Fortegnelse over Byens Harnisk.)

Stefan Petersen 1504.

Just Ebbesen 1511.

Hans Jacobsen 1511—1514. Var Fader til Christian II's Sekretær*, den senere Biskop i Lund Jørgen Skodborg, der som bekendt spillede en ret fremtrædende Rolle, og som døde i Landflygtighed. Borgmester Hans Jacobsen skænkede 1514 en Gaard »norden ved Raadhuset i Kolding ved det Stræde, som gaar til Kirkegaarden», til Hellig Trøfoldigheds Alter i Kolding Kirke. Gaarden anvendtes senere til »Rektors Residence»**. Borgmester Hans Jacobsen forbeholdt sig bl. a. Ret til i den daværende Officialis Hr. Mads Hansens Tid at faa Halvdelen af det i Gaarden staaende Valnødtræs Frugt. Hver Søndag til evig Tid skulde der for det nævnte Alter holdes en Messc og hver Torsdag læses en Collecta af Sancte Anna. — Da Hans Jacobsen forærcde Gaarden til Alteret, var den nylig opbygget efter Ildebrand. 1598 blev den opbygget paany paa Kirkens Bekostning.

Peder Skodborg (Raadmand 1522) 1526. Sandsynligvis en Søn af Hans Jacobsen og Broder til Jørgen Skodborg. Hans Navn er i »Danske Atlas» og Fyhns Bog fejlagtig skrevet »Schadborg». Et halvt Aarhundrede senere træffes endnu en Raadmand med samme Slægtsnavn, Søren Skodborg.

Nis Jørgensen 1552.

Anders Døstrup eller Døystrup 1540—1543. Hans Enke Dorthea nævnes 1548, da hun fik en Otting Jord paa Ilørup Mark***.

Hans Hugger 1543.

Søren Skrivers 1548. Kaldes ogsaa Søren Kjær eller latiniseret Severinus Paludanus. Var stærkt religiøst grebet og har skrevet to smukke Salmer: »Verden, hvi est Du saa svigefuld» og »Rejs op Dit Hoved al Kristenhed». Sidstnævnte bruges endnu i vore Kirker (Nr. 256 i gl. Salmebog).

* Arrild Huitf. S. 1142.

** Se Vejle Amts Aarbøger, I. S. 44.

*** Kancelliregistr., 1535—1550, S. 396, jfr. hvad der foran er nævnt om Stednavnet Hørup sønden for Stejlbjerg.

Da Kolding Latinskole skulde bygges, overdrog Dronning Dorothea til Søren Skriver at bære Omsorg derfor. — Før Reformationen har der i Kolding Kirke kun været et mindre Antal Kirkestole. Søren Kjær sørgede for, at der blev anbragt et tilstrækkeligt Antal Stole til Menigheden. Senere opstod der ligesom i andre Byer Strid om Stolestaderne, og Lensmanden Caspar Markdaner maatte 1588, Palmesøndag, træffe en Ordning*. Søren Skriver, der ofte nævnes i Kancelliets Brevbøger, døde 1582. Han efterlod sig bl. a. en Søn, Rektor i Kolding Johannes Sørensen Paludan, der fristede den tunge Skæbne at blive blind.

Peter Severinsen (Sørensen) 1554.

Christiern Jensen? 1565

Hans Skriver 1578. Blev 1581 Renteskriver i Jylland.

Christen Tyde 1584.

Niels Andersen Bøgvad død 1611.

Anker Mogensen 1589, død 1618. Fra Anker Mogensen nedstammer Præsteslægten Anchersen. Slægten opnaede stor Udbredelse og knyttedes ved Indgifte til en Mængde Familier i Kolding.

Anders Simonsen 1582—1597. Over denne Borgmester var der i Kolding Kirke (ifl. en ældre Fortegnelse over Ligstene)** en Gravskrift, hvoraf i 1739 kun kunde læses:

Under denne liden Sten,
hviler Annes (!) Simonsøn sine gamle Ben;
de var af denne Verden træt,
for Jammer og Uret.
Hans Fødselsaar 1500 og tive
hans Afgang maa herunder skrives.
Ungdom og Alderdom han har.....

Som man vil se, slaar der i det omstaaende Segl et A. B. Dette kunde udtydes som »Anders Borgmester».

Anders Bøgvad 1607—1613.

Jep Hansen Bøgvad, nævnes 1613.

Gregers Ottesen 1620, død ca. 1634.

Jørgen Knudsen 1633—1644.

* Riis' Afskriftsbog, S. 130.

** Provst Bakkes, forfattet 1739. Tilhører det kgl. Bibliotek. Ny kgl. Saml. 4., 75f.

Morten Nielsen Pank 1641, død 1673 (fratraadte nogle Aar før sin Død).

Lyder Henriksen Splett, død 1660.

De første kongevalgte Borgmestre (fra 1682 kun én Borgmester):

Simon Andersen Dover, udnævnt 1661, død 1673.

Morten Pank (se ovenfor).

Henrik Friiren, udn. 1667.

Rudolf Faust, udn. 1672, død 1686.

Baltzer Nielsen, udn. 1677.

Mads Madsen, udn. 1689, død 1691.

Hans Pedersen, udn. 1691.

Niels Baltzersen Strorup, udn. 1696, død 1707 som afsat.

Antallet af Raadmænd i det 16. og 17. Aarhundrede var meget forskelligt. I 1597 var der 8, i 1607 var der 4, 1613 atter 6. Efter Købstadloven af 1682 blev der kun to tilbage. Undertiden blev en Raadmands-plads nogen Tid staaende ubesat; dette maa anlages at have været Tilfældet 1596, fra hvilken Tid Borgmestres og Raads Segl her gengives. Disse Voxsegl findes sammen med mange andre Segl under et Raadstuevidne om Byens søndre Marker. Det optoges i Anledning af de gamle Stridigheder om, hvorvidt Kongerigets Grund begyndte »ved Ledet paa Bjergene sønden Byen« eller ved Kolding Bro.

Af de talrige Mænd, der i det 17. Aarhundrede har siddet i Byens Raad, skal her nævnes Legalstifteren Peder Helt (Se Billedet af Døroverliggeren i Vejle A. Aarb. I, S. 87) Mogens Eriksen, hvis Navn er bevaret paa en meget interessant Løsholt paa Ejendommen Nr. 20 i Helligkorsgade og Peder Udsen (død 1659, 43 Aar gl.), hvis Epitafium i Kirken (se Billedet 230) er et interessant Minde fra Frederik III.s Tid. Foruden Raadmanden og Hustru med 4 Børn er afbildet 3 Børn i Ligklæder og fire dødfødle, ufuldbaarne Børn.

Den Udsenske Slægt, hvoraf et Medlem i det 18. Aarhundrede var militær Befalingsmand her i Byen (kaldte sig Utzon), et Medlem i det 19. Aarh. eligeret Borger

Peder Udsen og hans Børn.

og to Medlemmer, Fader og Søn, senere var Byraadsmedlemmer, lever endnu i Kolding. Navnet er nu *Utzon*.

Raadets Virkefelt var i høj Grad omfattende og uindskrænket. Dets Pligt var at »haandhæve og forsvare Borgerne« og deres Interesser. Borgernes Pligt var at adlyde eller som det hedder at »være Borgmester

og Raad hørige og lydige, saafremt vi ikke skal lade Eder straffe som vedbør*«. Et enkelt Kongeord om Forholdet mellem Raadets Befalinger og Borgernes Lydighed har sin morsomme Side. Det var 1569 under den nordiske Syvaarskrig, da det kneb for Frederik II. at skaffe de fornødne Penge. Under de talrige Udskrivninger har Borgerne ikke følt synderlig Lyst til at punge ud. Det hedder da i en Skrivelse til Kolding fra Kongen bl. a.: »Vi er komne i Forfaring, at naar vi lader vore Breve udgaa til Købstæderne om Skat og Hjælp og der udi Byen som andet Steds vore Breve forkyndes, da fortrykker sig en Part af Eder og sidder overhørige og intel agter om saadanne Breve, men beviser Eder meget ulydige og genstridige mod Borgmestre og Raadmænd der samstedts«. Kongen formaner da kraftigt til at være Borgmestre og Raadmænd hørige og lydige »udi alt det de paa vore Vegne tilsiger**». Frederik II havde da ganske vist paalagt Byen store Byrder og desuden — ligesom sine Forgængere og Efterfølgere*** i 1564 laant 1200 Lod Sølv af Kolding By. Borgerne Hans Ebesen† og Peder Ebesen var i København med de laante Penge.

— —

Raadet forestod Styrelsen af saa at sige alle Forhold vedrørende Byen. At Raadet efter Reformationen valgte Præst og havde stor Indflydelse paa Valget af Skole-

* Brev fra Frederik I. til Haandværkerne i Kolding 1526.

** Riis' Afskriftsbog S. 111, nævnt i Kane. Brevbøger 5. Jan. 1569.

*** 1519 laante Christ. II. 400 Lod Sølv. Af Obligationen, der vist aldrig er indfriet, ligger en samtidig Genpart i Raadhusarkivet. I 1627 laante Rigsraadet af Kolding By 1700 Lod Sølv, hvert Lod for ½ Rigsdaler in Specie mod 6 pCt. Rente.

† Hans Navn stod paa en indmuret Løsholt i det nedbrudte Fønix tillige med Bomærke. Aarstallet 1576 og »Benedictio dei divites facit laborandum«.

mester (Latinskolen), skal kun løseligt nævnes. Raadet udskrev selv Skatterne og besørgede indtil 1619 selv Skatteligningen efter Skøn, ganske vist under Til kaldelse af »de 24 Mænd«. Selve Benævnelsen de 24 Mænd har jeg ikke mødt. Den staaende Bemærkning i Byshogen er, at den og den Dag blev Skatten lagt og skreven i Overvarelse af Borgmester, Raad og følgende Borgere. Derpaa en Række Navne, Tallet noget varierende, men altid omkring de 24. Byfogden nævnes først blandt dem.

En Raadmand førte Regnskabet og kaldtes Kæmner (*camerarius* = Skatmester), men der træffes ofte sammen med ham en Kæmner uden for Raadet. (Se en Tavle fra 1609 paa Præstegaardens Lade. Her nævnes en Raadmand Niels Bjerndrup og en Jens Buch, »bode Kæmnere«). Kæmnernes Funktionstid kunde være gennem mange Aar: »(1613) Peder Helt haver i lang Tid haft Byens Bog og er derfra bleven forlovet, blev Gregers Ottesen samtykket at tage samme Bog til sig.« Skatten opkrævedes af Fjerdingsmændene, en for hver Fjerding.

Efter Christian IV.s Købstadlov 1619 indførtes der her i Kolding 6 »Taxerborgere« udenfor Raadet, der lagde Skatten, og der blev i denne Lov truffet flere andre Bestemmelser, sigtende til at fjerne Raadets Almagt. Der var f. Ex. en Bestemmelse om, at der inden for Raadet skulde foregaa en aarlig Omvexling, saaledes at det ene Aars Førsteborgmester det følgende Aar skulde være nederste Raadmand, hvorved Andenborgmester rykkede op i hans Plads osv., at der kunde foregaa et stadigt Kredsløb. Ombytningen skulde ske ved Fastelavn, men »Fastelavnsborgmestrene«, der sigtede til at forhindre Misbrug i Stillingen, har aldrig været indført i Kolding. Heller ikke Lovens Bestem-

melse om Kæmnervalg hvert Aars 2. Jan. synes i Førstningen at være fulgt.

— — —

Et enkelt Aars Regnskab vil give et Indblik i Byens Finansvæsen og Styre. Her aftrykkes derfor i knappest mulige Form Regnskabet fra Philip Jacobi Dag (d: 1. Maj) 1637 til Aarsdagen 1638. [Mønten er Slettedaler á 4 Mark, Rigsdaler á 6 Mark. En Mark = 16 Skilling.]

INDTÆGT:

Stormklokken, 13 Lig, 5 Mark for hvert = 65 Mark. Rettersværdet (det udlaantes undertiden til Hindsgavl og a. St. mod en Afgift af 1 Sld. hver Gang) = 4 Mark. En Regnclejl 2 M. 4 Sk. Forløv 8 M. 8 Sk. Slagsmaalsbøder 44 Mark (Bødernes Størrelse varierer fra 3 Mark til 5 Slettedaler). Husleje af Lejligheder under Raadhuset og i Sønderport 68 M. Borgerskabspenge 42 Mark. Fæstejorder 236 Mark. Kaalhaver 41 Mark 2 Sk. Bropenge (af 6 Farløjer) 16 Mark 12 Sk. Skatten 6271 Mark 10 Sk. Annammet af Skatmestrene (Fjerdingsmændene) endvidere 138 Mark. Forskud paa Skatten, givet af Skatmestrene, 53 Mark. Annammet af Borgmester og Raad paa Raadstuen, som fandtes i Skuffen 234 Mark. Sammetid annammet 45 Mark. I Beholdning af Byens Penge 46 Mark 4 Sk. *Ialt 1829 Slettedaler 8 Sk.*

UDGIFT:

Skopenge til Vægterne (fra foregaaende Aar) 5 M. Organistens Aarsløn og en Rest fra det foregaaende Aar 20 Sld. Reb til Stormklokken 5 Mk. 8 Sk. Klokslillerens Løn 8 Sld. Olie til Klokken 1 M. 8 Sk. Kapellans halve Aarsløn 1 Rdl. 2 M. Bysvendens Løn ialt 39 Sld. 8 Sk. Jakob Fogedsvend 6 Sld. Vægternes Vintersko og Sommersko 2 Sldl. 2 M. Konen, som fejer Tørvet, Aarsløn 2 Sldl. Reb til Vagtklokken 1 Rdl. 13 Sk. Leveret Mogens Eriksen til Brobygning ved Sønderbro 30 Sld. Sværdfejer for Rettersværdet at renholde 1 Sld. 2 M. Til adskillig Byens Udgift 18 Sdl. 3 M. Povl Bysvend i Lysepenge 2 Sldl. Klokslilleren do. 1 Sld., de to Vægttere do. 2 Sldl. og Skarprettereren 2 Sldl. Borg-

mester Morten Pank for 1000 Mursten til Fængslet i Raadhuskælderen 8 Sld. Samme efter Seddels Fremstilling bekostet paa Byens Vegne 1 Sld. 2 M. 12 Sk. Givet Jakob Hansen (Kancellibudet), som fordrede Bøsseskytter-Skat, 3 Sld. En Ame Vin til Lensmanden Juleaften 24 Sld. Til en Borger, der havde kongelig Bevilling til at tigge, fordi hans By var brændt, 10 Sld. Borgmester Knudsen annammet 40 Sld. 1 M. 10 Sk. Bøsseskytter-Skat til Paaske 536 Sldl. 2 M. 8 Sk. Lensmandens Tjener for at fremføre Skatten 6 Rldl. For Kvittansen (Kvitteringen) 3 M. Baadsmands-Hvervningsskat til St. Hans 60 Sld. Budløn for at fremføre Skatten 2 Sld. Kvittansen 2 Sldl. 2 Mark. Skatten til Martini 453 Sldl. Svendeskat 23 Sld. Budet, der leverede Skatten 6 Sld. Kvittans 3 M. Den paabudne Skat til Jul 226 Sld. 2 M. Svendeskat-Penning 11 Sld. 2 M. Vægteren ringet for Skatten adskillige Gange 1 Sld. 2 M. Brændsel til Raadstueakkellovnen, der de sad for at oppebære Skatten 2 M. 8 Sk. Vægterne for at pante for resterende Skatter 3 M. Ved til Raadstuen 1 Sld. Skarpretereren for en død Hund at udføre 1 M. Bartsværkstens Præparering (Bartsværksten* skulde sendes med Baadmandsholdet) 2 Sld. Olie til Klokværket (Kirkeuhret) 1 M. 8 Sk. Byskriveren paa sin Løn 12 Sld. 2 M. do. 17 Sld. 2 M. do. for at skrive i Skattebogen 1 Sldl. 2 M. do. i Tingbogen 2 Sld. Rejser til Viborg og København, foretagne af Kæmneren, Raadmand Lyder Henriksen Splet (»hvorfor blev mig lovet ehn goed Forehring) etc. 77 Sld. 2 M. Skattefri Borgere, føres til Udgifl 33 Sldl. Gaver til fattige fordrevne Folk (af saadanne Flygtninge, der under Trediveaarskrigen søgte her op, var der mange, og Antallet blev stadig større) ialt 23 Personer = 18 Sldl. 8 Sk. Forskellige Udgiftsposter, Arbejds løn etc. 60 Sld. 2 Mark 14 Sk. *Ialt 1788 Stettedaler 1 Mark 9 Skilling.*

Dette Aar har Regnskabet udvist et lille Overskud. Dette var langt fra altid Tilfældet. Der haves Exemp-

* En Bartsværksten beskrives i *Stutn.* af det 17. Aarhundrede saaledes: Leveret til Johan Adolff Apoteker for Medikamenter 17 Rigsdaler 2 Mark. Henrik Suedker, Jens Klejnsmed og Jens Kontrafjer (Maler) for Kisten af færdiggøre 2 Rdl. 10 Sk. Tre Lagen til Kisten 2 Rdl. 4 Sk. Blaar til Kisten af sætte Flaskerne ndi samt Bindsel og »fortinde Søm« (?) 5 Mk. 10 Sk. — Noeh leveret til Daniel Kruchow, som han udlagde i København til Kistens videre Forbedring 21 Rigsdaler! (Kæmnerregnskabet 1677.)

ler paa, at Byen, naar Kæmmeren har faaet Penge tilgode, har betalt ham med en Strimmel Jord eller en »Forte«.

Til Raadets vigtigste Funktioner hørte det ogsaa, at Raadet skulde forvalte de Jorder, der tilhørte Byen og som *ikke kunde gaa i Arv eller i privat Eje*. Denne Omstændighed affødte en Mængde Processer. Her skal kun nævnes et Exempel:

1528, da Frederik I. var paa Koldinghus, havde Ane Pers i Middelfart stævnet Borgmester og Raad for en Abildgaard udenfor Kolding, som hun havde arvet efter sin Broder Peder Smed. Borgmester og Raad fremlagde et Tingsvidne fra 21 Mænd paa, at den Jord, der laa uden Kolding Grave og Porte, var fri Jord og bortforlenet af Byen, men den kunde ikke gaa i Arv til nogen udenbys boende Arving. Egentlig kunde den slet ikke gaa i Arv, men Borgmester og Raad havde dog undt Barn efter Barn samme Jord, saa længe de blev boende i Kolding. Kongen bekræftede, at Raadet havde afvist Ane Pers med Rette. Et lignende Exempel nævnes 1553*, da Kongen stadfæstede Byens Ret. Jorderne maatte hverken laanes eller lejes bort. Af saadanne Jorder kan nævnes de 32 Markjorder, der var i Søndervang; de tilhørte Byen og ikke nogen Borger.

Det kunde dog i haarde Tider ske, at Byen ligefrem solgte Jorder for at betale Gæld, saaledes 1653, da Byen skyldte en af Borgerne, Henrik Raffn, Penge, og Raadet indhentede da Frederik III.'s Tilladelse til at sælge eller pantsætte noget af Byens Jord til ham. Tilladeisen blev givet.

* Riis' Afskriftsbog S. 101.

Borgmester- og Raadmandsstillingen gav Magt, og denne Magt forslod Raadet i Regelen at omsætte i Penge. Men rent direkte og fuldt ud hæderligt bragte Stillingen i Raadet Penge.

Det er allerede omtalt, at de fik Penge, hver Gang en Jord skulde bortgives til en ny Mand. Men de havde flere Indtægter. Allerede 1447 fik Raadet i Kolding Embedsjord. I 1450 gav Christian I. Kolding Borgmestre og Raadmænd Ret til Sagfald og Brøde, der faldt inden Kolding Byfred. Raadet fik saaledes Halvdelen af alle Slagsmaalsbøder, hvilket navnlig tager sig morsomt ud, naar det er en af Raadmændenes Karle, som udenbys Mand har været i Klammeri med. — Gik en Arv bort fra Byen, skulde der betales »Førlov«. Raadets kontante Indtægter af Byen var ikke ret store. I 1632—33 ialt 75 Slettedaler 1 Mark 14 Sk. Undertiden, f. Ex. naar en Selvmorders Gods forfaldt, kunde Gevinsten dog blive større. Endvidere havde Raadet Frihed for en Del Skatter og borgerlig Tyng.

En ganske mærkelig Indtægt havde Raadmænd og Borgmestre i det 16. Aarhundrede i gratis Tøj til Benklæder! Det opføres i Regnskabet under Navn af det sædvanlige »Huosklæde« (∴ Hoseklæde, af Hoser-, Benklæder). Hver Raadmand fik ved Tiltrædelse 2 Alen engelsk Klæde, men gik en Raadmand over i Borgmesterembede, fik han 3 Alen. Lignende Skik kendes fra Kalmar*. Ofte sad Raadets Medlemmer inde med andre, lønnende Embeder. Toldertjenesten udførtes fra 15. Aarh. til langt op i Tiden af en Raadmand eller Borgmester. Borgmester Søren Kjær var samtidig Tolder. Tolderen Jens Poulsen, der kom galt afsted med sine Regnskaber i det 16.

* Muckeprang: Dansk Kølshdstyrelse. S. 95.

Aarh., var Raadmand. Hans Plads overtoges af Borgmester Anker Mogensen osv. I det 17. Aarhundrede finder jeg en Raadmand som Ridefoged. Raadmand Jakob Tønder var tillige baade Hospitalsforstander og Byfoged, endog en saa skarp Byfoged, at han 1608 fik sin egen Datter sat i Tugthuset, »fordi hun utilbørligen havde forholdet sig imod ham, hendes Husbond og andre«. Endelig støttedes Raadets Medlemmer paa anden Maade. Borgmester Søren Kjær fik f. Ex. 1564 Kronens Part af Tienden i Skanderup.

Selvfølgelig vilde alt dette dog ikke forslaa til at leve af. Men til Gengæld toges Raadet jo ogsaa af de mere velhavende Folk.

Et gammelt Privilegium, som Borgmestrene havde, var at holde *Vinkælder*.

Allerede den fromme Borgmester Søren Kjær fik sammen med en anden Borger Tilladelse til at holde en aaben Vinkælder i Byen. Denne Tilladelse hænger sikkert sammen med et kongeligt Brev om, at Borgmestre og Raadmænd i Kolding skulde være forskaandede for Indkvartering, men de skulde afgive godt og ustraffeligt Herberge til Officerer og Standspersoner, selvfølgelig dog mod Betaling.

Om Handel og Forprang.

I Stadsretterne er der talrige Bestemmelser, der sikrer Byens Handelsprivilegium udad til. Men foruden denne almindelige Lovgivning om Byernes Handel, havde hver By indad til særskilte Bestemmelser, udstedte af Borgmester og Raad. Alle de koldingske Bestemmelser er vedtagne i Nærværelse af

Raadstueforsamlinger eller som det hedder: »blev vi saa tilens (enige) Raad og menige Almue«. Det er navnlig det saakaldte »Forprang«, som skal forhindres. Oprindeligt var der ingen bestemt Torvedag*, og Tilførselen fra Landet af Smør, Æg, Smaakreaturer etc. var ret uregelmæssig og vel ogsaa sparsom nok. Den, der kom først til Bøndervognene, kunde jo købe Varerne og saa bagefter paa egen Haand alt efter som der var Efterspørgsel forhøje Priserne. Det er dette, man kaldte »Forprang«. Det var jo nødvendigt at værges sig derimod. Fra andre Byer berettes det, at Spekulanterne i den tidlige Morgenstund stimlede langt ud paa Vejene, antastede Vognene længe før de kom til Byen og enten afkøbte dem Varerne eller sluttede Kredse om Vognene og hver med Haanden paa sin Bøtte Smør eller Lammeside i sluttet Trop fulgte med ind til Torvet. Gennem denne Ring var det næsten umuligt at trænge; man hujede og skreg, stødte Kunderne til Side og bandte paa, at Varerne var solgte. Det var især Kvinder, der udmærkede sig i dette Haandgemæng**. Det er slig Fremgangsmaade, der søges afværget, naar det i Kolding gamle Bysbog ca. 1500*** hedder: Ingen skal købe nogen hans Købmandskab uden Portene, før Klokkeren haver slaget XII«. Dog undtages Tømmer, der maa købes uden Byen, naar Fromesse er ude. »Item skal ingen Borger eller Borgerhustru eller nogen Udkræmmer købe noget Smør, uden at de køber det efter Vægt.« Gribes de paa forsk Gerning, skal det købte være forbrudt og skal gives »til fattigt Folk for Guds Skyld«

* Kolding fik først Torvedag 1653, nemlig Tirsdag, og i Kongebrevet derom hedder det: »bedendes og bydendes menige Bønderalmue, som deromkring (Kolding) er, at Iretter Eders Lejlighed efter forberemte Dag.«

** Troels Lund V 34.

*** Bogen har lidt under Fuglighed, og Anstallet er derved borte.

og saa hjemfalder de tilmed til Bøde. Og dersom de fricr sig ved Ed og det bevistes, at de har svoret Mened, skal de behandles som Menedere.

Ikke engang Bestemmelsen om Portene har været tilstrækkelig. Saaledes staar der paa det halvt søndrede Bind af den gamle Bysbog: »Om den Vedtægt, som Almuen haver laget ved (o: vedtagel) udi Kolding om Købmandskab og blev vedtaget paa Helligkors Dag paa Kolding Raadhus Anno Domini MDXXII (1522): ».... Ingen skal købe nær ud, førend de (Vognene) kommer om Nis Glambæks Hjørne; øster ud skal ingen købe, førend de kommer omkring Ostin Pedersens Hjørne; sønder ud skal ingen købe, førend de kommer om Ebbe Pelles Hjørne. Hvo som (gør herimod), bøde 18 Sk. (til Kongen?) og 18 Sk. til Byen og har forbrudt det, han købte.....«

Paa *Aarsmarkederne* havde Borgerne fra andre Byer Lov til at opslaa deres Kramboder i Kolding. De skulde dog være henvist til Torvet: »Ingen Kræmmer skal bygge andel Steds paa Gaden end paa Torvet, saa længe at Torvet er fuldbygget; hvo som herimod gør, skal Kæmner... nedtage samme Krambod. Dette er Borgmester og Raad og menige Almues Villie« (Bysbog 1536).

Undertiden har Borgmester, Raad og Almue ligefrem udstedt Forbud mod Udførsel af visse Varer, som det synes uden der fra Regeringens Side er lagt dem mindste Hinder i Vejen. Man finder saaledes i Bysbogen: »1531 den Mandag næst for St. Nikolaj Dag, da blev vi saa tilens, Raad og menige Almue, at ingen af vore Borgere skal købe sig enten Slaglefæ, Svin eller Havre at føre udenlands (!) til Hygum,

til Tønder* elier noget andet Steds bort, Byen til Skade. I hvo det gør efter denne Dag, da vil vi ej have ham til vor Borger længer, og skal samme Gods være forbrudt, som han haver med at føre, Halvdelen til Kongen og Halvdelen til Byen«. Forbudet er naturligvis udstedt for at forhindre, at Borgerne selv i de onde og forvirrede Tider skulde komme til at mangle Næringsmidler. Derfor ogsaa den strænge Trusel mod dem, der overtraadte Forbudet. Thi selv om Borgmester og Raad fastsatte, hvilke Priser, der skulde betales for alle Varer, særlig naturligvis Levnedsmidler (en Ret, der gaar langt tilbage), vilde dette selvfølgelig ikke kunne bedre Tilstandene, naar Forraadet paa Levnedsmidler slap op. Raadets Virksomhed ved Fastsættelsen af Priser skal her kun berøres som en af dets mangehaande Pligter. Dette Felt gik efter 1605 over til særlige Mænd, »Vragere«, der skulde vrage og sætte Sild, salt Kød og fremmed Øl, efter det Korn og Plumlekøb, Gud aarligen giver*.

Raadet beklædte Retten.

»At elske Retfærdighed i Dom og Rette,
være from imod sin Næste,
holde Gud til Ven, er Raadmand den bedste.«

(Ribe Raadmandsstob 1564.)

Kongens Repræsentant paa Tinge, Byfogden, var i gammel Tid en Mand, der i al Fald i sin Egenskab af Byfoged stod ganske uden for hines Kreds, der havde at byde og befale i Byens Sager. Kolding

* Der angives her aldeles utvivisomt en gammel Handelsvej. Læseren bedes ogsaa mærke sig de mange Borgernavne fra denne Egn: Skodborg, Tønder, Døstrup, Dover o. m. fl.

** Mackeprang S. 105.

Raad havde snarere over ham at befale, idet Borgmester og Raad fra gammel Tid (1471) sammen med Lensmanden maatte sætte Byfoged. Byfogden var i Reglen en fattig Mand, idet hans Del i »visse smaa Sagfald« (Bevilling 1587) næppe indbragte stort. Sjældent var han aflagt med Biforljenester (se dog foran Jacob Tønder), og Embedsjord og lignende havde han ikke.

Byfogden beklædte Retten paa Bytingel, men foruden dette var der oprindeligt i Byen endnu en Domstol, Raadstueretten, der fungerede sidcordnet med Bytingel. Det skorter mig paa Oplysning om, hvorvidt Raadstueretten som i forskellige andre Byer har fungeret som Landsret, hvorfra Sager gik direkte til Kongens Retterling.

I det 16. Aarhundrede skulde Borgmester og Raad en sidde til Doms i alle vigtigere Sager, men Lysten dertil var ikke stor. Derfor udstedte Chr. III den 12. Marts 1543 et Brev til Byfogden »om den Uskikkelighed, der findes her i Kolding, at naar nogen, som har forbrudt sin Hals og bliver ført paa Tinget for at dømmes, da fortrykker Borgmester og Raad sig for at sidde som Meddommere, og i Stedet for udmældes dertil af »de armeste og uforstandigste Borgere udi Byen«. Ligeledes naar det drejer sig om Børnearv og andre vigtige Sager, vil Raadet helst være fri, men Kongen befaler Borgmester og Raad her at gøre sin Pligt.

En særlig Lovbestemmelse derom blev ogsaa indsat i Koldingrecessen. Mødte Raadsmedlemmerne ikke, fastsatte Recessens Artikel 13 40 Marks Bøder. Dette Tilfælde er en Gang indtruffet i Kolding, nemlig 1679, da Raadmand Zone Pedersen trods lovlige Tilsigelse ikke mødte paa Tinget, dengang Jørgen Chri-

stoffersen blev dømt fra Livet. Han maatte ogsaa ud med den fastsatte Bøde, idet han ikke kunde modbevise, at han var lovmæssig tilsagt.

Raadet skulde altid beklæde Relten, naar en Mand skulde »dømmes fra sin Fred». Et Par Exempler, hvor det [er] fornemme Folk, der overværer en saadan Handling, skal anføres:

»1562 Torsdagen før Viti og Modisti Dag udi højbaarne Fyrste Hertug Hans den y. og Hans Naades (Kongens) Overværelse, desligeste nærværendes Povl Huitfeldt, Lensmand paa Koldinghus, Severin Skriver, Borgmester og Laurids Nielsen Byfoged med flere vor naadige Frues (Dronning Dorotheas) Hofsinder paa Koldinghus, forsvores *Anders Pedersen Væbner* Kolding By og Kolding Land, og hvis han to Dage derefter findes enten udi Kolding By eller Kolding Land, da maatte han paatages og hænges udømt.«

Samme Aar afsiges en anden mærkelig Dom, der næsten klinger som en betinget Straffedom:

»Anno Domini 1562 sexta feria post Egidii udi Lensmand Erik Høgs og Borgmester og Raads Nærværelse paa Koldinghus forpligtede sig Niels Christensen, født i Slogs Herred i Tønder Lehn, i Hjemsted (et Bynavn), at naar han fandtes at drikke og doble med Tyve og Skalke eller i Selskab med dennem, som han nu var, og findes her i Kolding By, da skal han paagribes og hænges udømt«.

At blive dømt fredløs var almindeligt i det 15. og Begyndelsen af det 16. Aarhundrede. Som Domsgrund anføres Manddrab, Afhug, Kvindetægt, Hærværk osv., og Mænd, hvem Dom for saadanne Forbrydelser var overgaaet paa Kolding Byting, skulde iflg. Stadsretten af 1452 være fredløs over hele Danmarks Rige, indtil de »bøder deres Faldsmaal mod Kongen og

Byen.« Denne Bestemmelse i Stadsretten blev 1603 paa Foranledning af Raadet i Kolding læst paa Lands-tinget i Viborg og godkendt af Retten.

Raadets Segl 1596.

Anders Simonsen.

Anker Mogensen.

Borgmestre.

Peder Andersen. Anders Bøgvad. Outte Gregersen. Niels Hansen.
 Jacob Pedersen Tønder. Niels Bjørndrup. Jep Hansen Bøgvad.
 Raadmand.

I Bysbogen findes hele Rækker af Navne paa Fredløse. Saaledes 1508: Dette er de Fredløsemænd, som fredløse er udi Kolding: Jon Pedersen i Stenderup, som gik Vold over for han slog Albrekt Skak. Item gik Jep Bryggersvend Vold over, for han hug nogen (ihjæl) paa Sønderbro . . . Item Søren Karmager gik Vold over selv fjerde, for han hug Jep Pedersen i Sest paa »Hwsens Toweth« (s: Husmers Toft) osv.

Foruden at bøde til Kongen og til Byen, skulde Drabsmanden betale lovlige Bøder til den Dræbtes Slægt og forlige sig med den. Flygtede Drabsmanden eller døde, skulde hans nærmeste Frænder betale visse Bøder, alt efter som de var nær beslægtede med ham*. Ogsaa herpaa haves Exempler fra Kolding. Terkel Lauesen i Jordrup maatte saaledes ca. 1500 betale 5 Mark, fordi hans Broder »slog Nis Ebbesen ihjel.«

Flerc Drabssager har ført til Oprettelsen af Legater. Da Jørgen Bertelsen i Skærbæk 1597 »kom i Ulykke« og slog Staphen Ibsen i Ellang ihjel, udsteder Borgmester og Raad for Bøden, 100 Daler, et Legatbrev til Kolding Latinskole (Vadmelsklæder til de fattigste Disciple). Ligeledes gaves Bøden 80 Daler som Legat til Skolen og til de Husarme, den Gang Oluf Staphensen 1607 havde slaact Rasmus Michelsen i Harte ihjel.

Undertiden kunde en større Bataille dog glide hen i Mindelighed. Da et af Raadets egne Medlemmer, den S. 229 omtalte Mogens Eriksen, i 1630 var til Aabenraa Marked, kom han i Slagsmaal med en anden Koldingborger, Christen Pedersen Bramdrup, der saarede og stak ham i Brystet med en Kniv, hvorfor han en Tid lang maatte ligge under Barlskærs Haand. Det hedder derom: »Paa det at vidtløftig Trætte ikke skulde foraarsages, da for Godtfolks Forbøn og efter Christen Bramdrups venlige og flittige Begæring, afstod Mogens Eriksen fra hans Lovmaal paa den Betingelse, at Christen Bramdrup gav 60 Slettedaler til Latinskolen«. Sognepræsten Povl Povlsen, Borgmester Ottesen og Raadmændene var Mæglere i Striden.

Ved denne Ordning slap Christen Bramdrup for Sagfaldet til Kongen (lige saa meget som til Byen), og det er sandsynligt, at dette er en medvirkende

* Jyske Lovs 2. Bog, Kap. 22.

Aarsag til Borgmester og Raads Redebonhed til Mægling, idet Christen B. ved Forlig kunde staa sig ved at betale mere til Byen end han vilde komme til ved Dom. Christen Bramdrup gav dog ikke Summen fra sig. Den skulde aabenbart staa paa Rente hos ham indtil videre. I 1646 klages der over, at han hverken har betalt Hovedstolen² eller den deraf gaaende Rente, som han burde. Han stævnes for Retten og forpligter sig nu til at betale Hovedstol og Renter, naar Beløbet blev ham lovlig opsagt.

I de fleste større Slagsmaal eller »Baardag*« indankede den overfaldne Sagen til Tings, men i mindre Slagsmaal, hvor ingen af Parterne gik til Retten, skulde Kæmmeren tage Affære ved Lovmaal, for at Byen, Borgmester og Raad, ikke skulde miste sin Ret.

* De forskellige Former for Baardag beskrives i Jyske Lov som »Stavshug, Stenshug, Benschug, Nævehug, Haargreb og Jordskub».

FOREDRAG.

I det forløbne Regnskabsaar har Historisk Samfund ladet afholde følgende Foredrag i Amtet:

1) Give, den 16. December 1905. Oberst *Liljefalk* holdt Foredrag om »Fægtningen ved Hjortsballe og andre Krigsbegivenheder i Vejle-Eggen».

2) Skamlingsbanke Højskole, den 5. Februar 1906. Oberst *Liljefalk* holdt Foredrag »om amerikanske Forhold», og Forstander *Georg Himmelstrup*: »Fra Chr. den 9.'s Tronbestigelse».

3) Almind, den 5. April 1906. Filialbestyrer *Eliassen* holdt Foredrag, ledsaget af Lysbilleder, om »Almind By og Kongeslottet i Almind».

4) Egtved, den 28. April 1906. Filialbestyrer *Eliassen* holdt Foredrag om »Jerlev Herred og Egtved By efter Reformationen» (Lysbilleder).

5) Vejle, den 14. Juni 1906. Højskolelærer *S. Alkær sig* holdt Foredrag om »Vejle og Omegn under de store Kriges Tid».

6) Fredericia, den 1. Juli 1906. Forstander *Rosendal* holdt Foredrag om »Orla Lehmann».

7) Viuf, den 22. Juli 1906. Filialbestyrer *Eliassen* holdt Foredrag om »Viuf Sogn og dets Beboere efter Svenskekrigen». (Lysbilleder).

8) Hornsyld, den 22. September 1906. Filialbestyrer *Eliassen* holdt Foredrag om: »Fra Bjerge Herred i gamle Dage». (Lysbilleder).

GAVER.

I det forløbne Aar har Samfundet modtaget følgende Gaver fra vedkommende Forfattere:

Kristian Carøe: *Jep Jepsen Seest* og hans Slægt. 1904;
samme Forf.: *Etatsraad, Borgmester Nicolai Christian Carøe*
og hans Slægt. 1905.

Joh. Elbek: *Jens Jørgensen Bjerregaard*, og nogle Træk fra
den gudelige Vækkelse i Horsens- og Vejleegnen. 1906.

Vejle Amts historiske Samfund.

(Regnskab for Aaret 1905—06.)

<i>INDTÆGT.</i>	Kr.	Ø.	<i>UDGIFT.</i>	Kr.	Ø.
Kassebeholdning d. $\frac{1}{10}$ 05	593	16	Forfatterhonorar	383	00
Medlemsbidrag for 1905	210		Trykning af Aarbøgenes 2. og 3. Hefte.	783	73
Do. for 1906	1418		Bekendtgørelser	37	81
	1628	00	Porto, Rejseudgifter m. m.	329	29
16 Subskribenter for 1905	16		Møder	40	00
17 do. for 1906	17		Forskellige Udgifter	11	15
	33	00	Kassebeholdning $\frac{1}{10}$ 06:		
Solgte Aarbøger	23	40	Paa Sparekassebog i Lindsb.		
Tilbagebetalt Porto	98	40	i Vejle	1100	56
Tilskud:			Kontant	107	95
Staten	300			1208	51
Vejle Byraad	50				
Fredericia Byraad	50				
	400	00			
Indvundne Renter	16	53			
Andre Indtægter	1	00			
Kr.	2793	49	Kr.	2793	49

Mørup, 26. Oktober 1906.

S. N. MOURITSEN.

Ovenstaaende Regnskab er efterset og godkendt af Revisorerne Kammerraad J. Schultz, Dalby, og Købmand Anton Simonsen, Kolding, og derefter godkendt paa Styrelsesmødet den 30. November 1906 paa Raadhuset i Kolding.

Ændringer og Tilføjelser

iii

Medlemslisten for „Vejle Amts historiske Samfund“.

Tilgang.

Fredericia.

Beyer, Frk., Højskolehj.
Bøggild, Dr.
Carlsen, Postpakmester.
Jensen, Sagfører.
Krogh, Frk., Skolebestyrerinde.
Nielsen, Hjorth, Postekspedient
Officersforeningen.
Soldaterhjemmet.
Underofficersforeningen.

Kolding.

Andersen, A., Murerm.
Dystrup, A., Tømrerm.
Ebling, Alfr., Fuldm.
Jensen, C. M., Købm.
Jørgensen, Emil, Bogbinder.
Knudsen, L., Købm.
Meyer, Hestehandler.
Møller, M. P., Købm.
Nielsen, Typograf, Folkebladet.
Nielsen, Bager.
Olesen, Andr., Købm.
Rasmussen, Faktor, »Højskbl.«
Tandrup, H., Forfatter.
Warming, Chr. E., Kollektor.

Vejle.

Ammentorp, E., Amtsfuldm.
Hansen, Fr., Grosserer
Hansen-Møller, Direktør.
Hermansen, C. M., Frk.
Herskind, Joh., Kommunelærer
Hindborg, Aage, Korsgade 1.
Jacobsen, C., Redaktør.
Jensen, S., Kontorist, Amts-
kontoret.
Jørgensen, J., Kantor.
Knudsen, P., Stud. art.
Lauritzen, L. P., Dyrslæge.
Nielsen, Hjalmar, Kontorist,
Amtskontoret.
Ohrt, Ad., Sagfører.
Petersen, Jørgen, Tømrerm.
Poulsen, Fr., Købm.
Schleisner, Distriktslæge.
Therkildsen, Chr., Manufakturh.
Thisted, A., Konsul.
Vejle Latin- og Realskole.
West, H., Sagfører.
Wulff, P. B., Bankdirektor.

Bjerge Herred.

Carstensen, Gdr., Hornsyld.
Hvillum, Mejeribest., Bjørne-
kær, Hornsyld St.

VEJLE AMTS AARBØGER

1906

VEJLE AMTS AARBØGER

UDGIVNE AF

VEJLE AMTS HISTORISKE SAMFUND

1906

KØBENHAVN
I KOMMISSION HOS LEHMANN & STAGE

1906

INDHOLD.

	Side
Preusserne i Bjerge Herred. Af Oberst <i>Axel Liljefalk</i> . (Med 1 Kort og 2 Billeder).....	1
Graabrødrekløsteret i Kolding. Af Kæmner <i>J. O. Brandorff</i> . (Med 3 Billeder).....	19
Mere fra Slavekrigen:	
I. Fra Gadbjerg og Lindeballe Sogne. Af Sognepræst <i>Hans Kau</i> , Gadbjerg.....	39
II. En Præstegaard under Slavekrigen. Af Elatsraad- inde <i>Sine Godskesen</i> , København.....	56
Christian III.s Dronning Dorotheas Portræt. Af Cand. phil., Architekt <i>C. M. Smidt</i> , København. (Med 4 Bil- leder).....	65
Fra Hans de Hoffmans Dage. Af Filialbestyrer <i>P. Elias- sen</i> . (Med 1 Billede).....	77
I. De tyske Kolonister.	
II. Udskiftningen.	
Erindringer fra Skansegravningen ved Vejle i Marts 1864. Af Kantor <i>Julius Jørgensen</i> , Vejle.....	111
Om Gadbjerg Sogns ældste Kirke. Ved Sognepræst <i>Hans Kau</i> . (Med Tegning).....	117
De fremmede Tropper i Tyrsted 1808 og -- H. C. Ander- sen. Ved Cand. mag. <i>S. Hansen</i>	136
Lidi om Tildragelserne i Vejle Amt, særlig omkring Kol- ding, under første Krig. Af Oberst <i>Axel Liljefalk</i> ..	153
Preusserne i Bjerge Herred i 1864. Af <i>N. Stephansen</i> ..	172

	Side
Den ældre Slægt fortæller:	
Gamle Minder fra Tyvkær. Af Lærer <i>J. J. Ravn</i>	179
Skoler og Skolelærere, Af Lærer <i>J. J. Ravn</i>	182
En Skovauktion i »de 8 Sogne« i 1849. Efter Opteg- nelser af afdøde <i>N. J. Ravn</i> , Sjølundgaard. (Med 1 Billede).....	185
Andreas Murmester fra Hvejsel. Ved <i>J. Terkilsen</i> , Hauge.....	189
Bidrag til Kolding Bys ældre Historie. I. Af Filial- bestyrer <i>P. Eliassen</i> . (Med 2 Kort og 3 Illustrationer)	192
Foredrag.....	246
Gaver.....	246
Regnskab 1905—06.....	247
Ændringer til Medlemslisten.....	248
Til Medlemmerne.....	252

Redaktionsudvalg:

Oberst Axel Liljefalk (Formand).

Filialbestyrer P. Eliassen.

Cand. mag. S. Hansen.

Jespersen, Lærer, Nebsager,
Hornsyld St.
Larsen, Sander, Kancelliraad,
Hornsyld.
Nielsen, Martini, Hornsyld.
Paaske, Chr., Braa pr. Braaskov.
Petersen, Købm., Hornsyld.
Petersen, Lykke, Gdr., Kauben,
Hornsyld.
Rasmussen, R., Gdrbest., Vrig-
sted, Braaskov St.
Theilade, Provst, Gammelby,
Stoustrup.
Thygesen, Niels, Hornsyld.

Brusk Herred.

Andersen, P., Almind.
Barsøe, Lærer, Almind.
Christensen, R., Grd., Viuf.
Danielsen, Hans, Almind M.
Frydendal, H. H., Lilballe.
Grøn, Niels, Ungk., Brugsf.,
Viuf.
Hartvigsen, Dr. med., Haastrup,
Fredericia.
Iversen, Iver Hansen, Møsvraa.
Jacobsen, N. J., Almind.
Jensen, Ane, Frk., Viuf.
Jørgensen, Politibetjent.
Knudsen, Propr., Viufgaard.
Laugesen, Niels, Almind.
Petersen, H. C., Raadvad.
Petersen, J., Mejeribestyrer,
Viuf.
Poulsen, J., Bestyrer, Viuf.
Rasmussen, Hans J., Alminde.
Ravn, H., Fabrikant, Viuf.
Schelde, H., Nebelsminde, Ej-
strup.
Sørensen, Povl, Landm., Viuf.
Wissing, Agnes, Frk., Almind.

Elbo Herred.

Madsen, J., Trelde, Fredericia.
Råhaug, Anna, Frk., Skær-
bæk, Taulov St.
Skytte, Niels, Grdm., Trelde,
Fredericia.
Sørensen, H., Fabrikant, Stou-
strup, Fredericia.

Hatting Herred.

Saugmann, Prof., Vejle Fjords
Sanat.

Holmans Herred.

Agersnap, Landskabsmaler,
Mølholm, Vejle.
Agersnap, Morten, Stud. art.,
Mølholm, Vejle.
Nielsen, Martin, Forstander,
Vinding, Vejle.

Jerlev Herred.

Barsøe, Lærer, Egtvedskov
Skole.
Bregnegaard, Dyr læge, Egtved.
Bruun, L. A., Ambede.
Dillevsen, M., Svanebjerggaard,
Egtved.
Hansen, Jeppe, Fuglsang,
Egtved.
Hesselballe, Chr., Egtved.
Jensen, F. J., Spjarup.
Madsen, Sognepræst, Egtved.
Nielsen, N. F., Bølling.
Nissen, Stationsf., Egtved.
Sørensen, Mejeribest., Egtved.
Sørensen, S. P., Egtved.
Terkelsen, Terkel Povlsen,
Egtved.
Theilade, B., Gartner, Egtved.

Nørre Tyrstrup Herred.

Flensborg, Chr., Propr., Byge-
bjerg, Højls.
Petersen, H., Søndervang, Kol-
ding.

Nørvang Herred.

Mikkelsen, Henrik, Stud. art.,
Grejs Præstegd., Vejle.
Nielsen, Anders Vestergaard,
Ulkind, Filskov.

Tørrild Herred.

Hansen, H. Quist, Uddeler,
Lime, Limskov St.
Olsen, Harald, Stud. art., Hø-
rup Skole, Jelling.
Tams, Møllecejer, Lerbæk Mølle,
Vejle.
Thomsen, Chr., Købm., Lim-
skov St.

Uden for Amtet.

Adler, Edv., Redaktør, »Volks-
zeitung«, Kiel.
Bertelsen, P. H., Cand. theol.,
Rønne Statsskole, Bornholm.
Bylow, Frk., Adr.: Kaptejn Jo-
hansen, Holstensgade 25,
Kbhv.
Caprani, M. A., Fotograf, Aarh.
Carøe, Dr., Sølygade 34, Kbhv.
Glahn, Præst, Snoldelev, Gad-
strup St.
Hansen, Harald, Vestergatan 7⁸,
Göteborg.
Herstrøm, Gustav, Bogholder,
Sindssygeanst., Aarhus.
Jensen, V. H., Cand. pharm.,
St. Kongensgades Apothek,
Kbhvn.

Krarup, H. A., Prof., Villa Va-
leur, Helsingør.
Lund, Albert, Forvalter og Kas-
serer, Sindssygeanst., Aarhus.
Lund, Orla, Bogholder, Godsk.,
Grevsk. Lindenborg, Vaarst.
Lund, Otto, Apotekbest., Søn-
dersø, Odense.
Petersen, Chr. Nissen, Dyrslæge,
Aakirkeby, Bornholm.
Provinsarkivet, Viborg.
Philipsen, M., Grosserer, Ama-
lievej 19, Kbhv. V.
Rigsarkivet, København K.
Sager, P., Gdr., Hallendrup,
Hadslen.
Smidt, C. M., Arkitekt, Johanne-
vej 8 A, Kbhv. B.
Schultz, Lærer og Sygehus-
kasserer, Hals.
Ussing, Henrik, Akademiet,
Sorø.
Westergaard, Chr., Telegrafist,
Aalborg.

Afgang.*Fredericia.*

Dahl, Løjtn. og Posteksp.
Hermann, Enkefrue, Kulh.
Jørgensen, Svend, Telegrafist.
Keller, Hj., Forstander.
Munck, M., Fiskehandler.
Petersen, P. H., Handelsagent.
Petersen, P., Slagter.
Rasmussen, Skorstensfejer.
Valeur, U., Fabrikant.

Kolding.

Andreasen, N., Redaktør.
Erdmann, Bager.

Jensen, V. H., Cand. pharm.
 Jensen, J. M., Melhandler.
 Kjeldgaard, Lærer (død).
 Olesen, Andr., Smedemester.
 Oxe, Vilh., Købm.
 Preusse, Detaillist.
 Waaben, Cigarhandler (død).

Vejle.

Andersen, Chr., Købm.
 Ulrich, C., Apotheker (død).
 Umlandt, Organist.

Brusk Herred.

Schjørring, C., Præst, Paaby.

Elbo Herred.

Sørensen, Joh., Kongsted.

Holmans Herred.

Kristensen, Andr., Grdm., Brejning.
 Madsen, J., Grdm., Vinding.

Nørre Tyrstrup Herred.

Brockstedt, M. P., Ødis.
 Dall, P., Møller, Kjær Mølle.
 Glahn, L., Præst, Vejstrup.
 Krog, P., Vejstruprød.
 Petersen, H., Stangmoseløed, Vejstr.
 Ravn, R., Vejstruprød.
 Østergaard, Peter, Grønninghoved.

Nørvang Herred.

Berthelsen, R. J., Præst, Hvejsel (død).
 Christensen, A. C., Mejeribest, Give.

Tørrild Herred.

Jensen Østerlund, Jens, Grdm., Givskovlund.
 Nielsen, Andr., Smed, Bindeballe Mark.

Uden for Amtet.

Christiansen, J. C., Kommune- lærer, Kbhv.
 Christjansen, Chr. V., Kom- munelærer, Estersvej, Kbhv.
 Richter, J., Præst, Vejen.
 Waltersdorff, Direktør, Nykø- bing, F.

Tilgang af Subskribenter.

Askov, A., Læge, Vejle.
 Bygbjerg, M., Lærer, Varde.
 Christensen, C. J., Lærer, As- sendrup, Daugaard St.
 Jensen, Jens P., Lærer, Høng Højskole, Høng St.
 Møller, Johan, Præst, Kjærum, Assens.
 Provinsarkivet for Fyn, Odense.
 Ribe Katedralskole, Ribe.
 Richter, J., Præst, Vejen.

Sluttet 30. November 1906.

TIL MEDLEMMERNE.

IMELLEM Styrelsen for »Vejle Amts historiske Samfund« og Styrelsen for »Historisk Samfund for Ribe Amt« er der sluttet den Overenskomst, at Medlemmerne af det ene Samfund kan — uden at opnaa andre Medlemsrettigheder — abonnere paa det andet Samfunds Skrift for 1 Kr. + Porto om Aaret. De Medlemmer af »Vejle Amts historiske Samfund«, som ønsker at benytte sig heraf, bedes henvende sig til Sekretæren, Cand. mag. S. Hansen, Vejle.

Paa Kolding Raadhus afholdtes 30. November et Styrelsesmøde, hvor tre Medlemmer af Styrelsen overensstemmende med Lovens § 2 afgik, nemlig ved Lodtrækning Stiftamtmand V. Bardenfleth og Kæmner J. O. Brandorf, og efter egen Begæring Forfatter E. T. Kristensen. Sidstnævnte ønskede ikke Genvalg.

Indlagte Stemmeseddel bedes indsendt inden 15. Januar. Der vælges endvidere to Revisorer, idet Revisorerne skal afgaa hvert Aar.

VEJLE AMTS AARBØGER

udkommer i Halvbind med mindst 12 Ark (192 Sider) aarlig og behandler historiske, topografiske og dermed beslegtede Emner fra ældre og nyere Tider, hentede fra Vejle Amt.

Aarbøgerne, hvis Hæfter enkeltvis kan købes i Boghandelen (Kr. 1,50 pr. Stk.) uddelles frit til Medlemmerne af Vejle Amts historiske Samfund.

Medlemsbidraget er 2 Kr. om Aaret.

Indmeldelse i Samfundet modtages af enhver af Styrelsens Medlemmer. Disse ere:

Stiftamtmand *V. Bardenheath*, Vejle, (Formand); Kæmmer *J. O. Brandorf*, Kolding, (Næstformand og Kassører); Filialbestyrer *P. Eliassen*, Kolding; Cand. mag. *S. Hansen*, Vejle, (Sekretær); Pastor *H. Kaa*, Gadbjerg; Forfatteren *Evald Tang Kristensen*, Mindebo ved Vejle; Oberst *Axel Liljefalk*, Fredericia; Lærer *S. N. Mouritsen*, Mørup, Godding pr. Vejle, og Propr. *Chr. Ravn*, Sjølundgaard, pr. Vejstrup.

I Redaktionsudvalget: Oberst *A. Liljefalk*, (Formand); Filialbestyrer *P. Eliassen* og Cand. mag. *S. Hansen*.

I Foredragsudvalget: Pastor *H. Kaa*, (Formand); Forfatteren *Evald Tang Kristensen* og Propr. *Chr. Ravn*, Sjølundgaard.

INDHOLD AF ANDET HALVBIND 1906:

Om Gadbjerg Sogns ældste Kirke. Ved Sognepræst HANS KAA.
(Med Tegning.)

De fremmede Tropper i Tyrsted 1808 og — H. C. Andersen. Ved
Cand. mag. S. HANSEN.

Lidt om Tildragelserne i Vejle Amt, særlig omkring Kolding under
første Krig. Af Oberst AXEL LILJEFALK.

Preusserne i Bjerger Herred i 1864. Af N. STEPHANSEN.

Den ældre Slægt fortæller:

Gamle Minder fra Tyvkjær. Af Lærer J. J. RAVN.

Skoler og Skolelærere. Af J. J. RAVN.

En Skovauktion i de 8 Sogne i 1819. Efter Optegnelser
af afdøde N. J. Ravn, Sjølundgaard. (Med Billeder.)

Andreas Mummester fra Hvejsel. Ved J. TERKILSEN, Haage.

Bidrag til Kolding Bys ældre Historie. I. Af Filialbestyrer P. ELIASSEN. (Med 2 Kort og 3 Illustrationer.)

Foredrag. — Gaver. — Regnskab for 1905—06. — Ændringer til
Medlemslisten. — Til Medlemmerne.